

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მამუკა გოგიტიძე

«ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში
XVIII–XIX სს. დასაწყისში»

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო
ხარისხის მოსაპოვებლად

დ ი ს ე რ ტ ა ც ი ა

07.00.01 – საქართველოს ისტორია

სამეცნიერო ხელმძღვანელი –
ისტორიის მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი ელვერ
კუპატაძე

თბილისი – 2006

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

თავისი არსებობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ქართველი ხალხი გმირულად იბრძოდა მომხდური მტრების წინააღმდეგ. განუწყვეტელ ბრძოლებსა და ომებში არამარტო მტრის წარმატებით მოგერიებასა და დამარცხებას ვახდენდით, არამედ სამხედრო საქმის ჩინებულად შესწავლასა და დაოსტატებას. ურიცხვ მტრებთან გამუდმებულ შერკინებაში ვეცნობოდით სხვა ქვეყნების სამხედრო მიღწევებს, სამხედრო სტრატეგიასა და ბრძოლის წარმოების მრავალფეროვან ტაქტიკურ ფორმებს, რომელთა შემოქმედებითად განვითარების საფუძველზე ვამდიდრებდით ქართულ სამხედრო ხელოვნებას, რომელმაც საუკუნეების მანძილზე მეტად მდიდარი ტრადიციები დააგროვა.

თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიული ბელუკურმართობისა და ჟამთა სიავის გამო ქართველები უხსოვარ დროიდან მრავლად იყვნენ და იბრძოდნენ სხვა ქვეყნების არმიებში, (ამის ნათელი მაგალითია მამლუქობა, ქართველები სპარსეთის, ოსმალეთისა და განსაკუთრებით კი რუსეთის არმიაში). ისინი სხვა ქვეყნების შეიარაღებულ ძალებში ავლენდნენ მაღალ საბრძოლო თვისებებს, ნაწილების, შენაერთებისა და არმიების უნარიან მართვას, რითაც დამსახურებულ ავტორიტეტს, გამბედავი და სახელოვანი მხედართუფროსების სახელს იხვეჭდნენ. მაგრამ საბოლოო ჯამში უცხო ქვეყანათა სამხედრო დიდებას ემსახურებოდნენ, მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში თუ მოჰქონდათ რაიმე სარგებლობა თავიანთი სამშობლოსათვის.

ყველაზე მასობრივად ქართველობა მაინც რუსეთის არმიის სამხედრო სამსახურში იყო წარმოდგენილი XVIII-XIX საუკუნეებში, რაც ძირითადად განპირობებული იყო ობიექტური ფაქტორებით, ხოლო ნაწილობრივ-სუბიექტურითაც. ქართველი ოფიცრების (მათ შორის გენერლების) სამხედრო მოღვაწეობა და საბრძოლო დამსახურება XVIII-XIX საუკუნეების რუსეთის არმიაში, მის ყველაზე მნიშვნელოვან ბრძოლებში, ლაშქრობებსა და ომებში ქართულ ისტორიოგრაფიას უყურადღებოდ არ დაუტოვებია. აღნიშნული პრობლემა სხვადასხვა საკითხებითა და ასპექტებით მხოლოდ ნაწილობრივადაა შესწავლილი.

დღემდე ამ პრობლემის მეცნიერული სისრულით შესწავლა სამწუხაროდ არ მომხდარა, რამაც მნიშვნელოვნად განაპირობა საკვლევითი თემის აქტუალობა.

წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომში მიზნად დავისახეთ კომპლექსურად შეგვესწავლა XVIII–XIX საუკუნეების მიჯნაზე რუსეთის იმპერიის არმიაში მოსამსახურე ქართველი ოფიცრების და გენერლების სამხედრო და საბრძოლო დამსახურებანი.

ნაშრომის ქრონოლოგიური ჩარჩო იწყება XVIII საუკუნიდან, ე. ი იმ დროიდან, როდესაც რუსეთში უკვე არსებობს ქართული დასახლებანი და როდესაც რუსეთი ხანგრძლივ ომს იწყებს შვედეთთან (1700–1721 წლების ჩრდილოეთის ომი).

ქრონოლოგიურ ჩარჩოს ზედა ზღუდედ აღებულია 1813–1814 წლები – ნაპოლეონის დამარცხების შემდეგ რუსეთის არმიის სახელოვანი საზღვარგარეთული ლაშქრობები, რომლებშიც აქტიურად მონაწილეობდნენ იმ დროისათვის საკმაოდ სახელმძღვანელო ქართველი ოფიცრები და გენერლები. და რაც მთავარია, ვენის (1815 წ.) კონგრესზე მოხდა გამარჯვებულ სახელმწიფოთა მიერ ევროპის ტერიტორიების გადანაწილება. ახალი რეაქციული პოლიტიკური რეჟიმის დამკვიდრებით საომარი მოქმედებები შეწყდა და დროებითი მშვიდობა დამყარდა კონტინენტზე.

სადისერტაციო ნაშრომში ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალები უაღრესად ფასეული იქნება როგორც ახალგაზრდობის სამხედრო-პატრიოტული აღზრდისათვის, ისე მაღალი რანგის ქართველი სამხედრო მოღვაწეების საბრძოლო დამსახურებისა და სამხედრო ხელოვნების განვითარებაში მათ მიერ შეტანილი წვლილის წარმოსაჩენად, აგრეთვე ქართველი და რუსი ხალხის საბრძოლო თანამეგობრობის საჩვენებლად.

თავი I. წყაროები და ისტორიოგრაფია

საკვლევი პრობლემა ფართო წყაროთმცოდნეობით ბაზას ეყრდნობა. XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისის რუსეთის იმპერიის არმიაში მყოფი ქართველი გენერლებისა და ოფიცრების სამხედრო მოღვაწეობისა და საბრძოლო დამსახურების შესასწავლად გამოვიყენე რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო სამხედრო ისტორიული არქივის ფონდები (№10, №248), რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო ისტორიული არქივის ფონდები (№4, №1343), რუსეთის ფედერაციის ძველი აქტების არქივის ფონდები (№9, №177), რუსეთის ფედერაციის საგარეო პოლიტიკის არქივის ფონდი (№110), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში დაცული მასალები, საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო ისტორიულ არქივში არსებული კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის საკმაოდ სქელტანიანი მასალების 13 ტომი, რომლებშიც დაცულია მდიდარი და საინტერესო მასალები ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების სამხედრო მოღვაწეობის შესახებ. აგრეთვე გამოყენებული მაქვს უკრაინის სახელმწიფო ცენტრალური არქივის ფონდები და უკრაინის ძველი აქტების არქივის ფონდები (ქ.კიევი).

სადისერტაციო ნაშრომისათვის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენენ აგრეთვე, სამხედრო-ისტორიული ხასიათისა და სხვა სახის კრებულები, ისტორიულ პირთა ბიოგრაფიული ენციკლოპედიები, რუსი გენერლების ლექსიკონები, სასახლის თანრიგები, რუსეთის არმიის სამხედრო ისტორიის ქრესტომათიები და სხვა. ნაშრომის შესაქმნელად ასევე გამოვიყენე სხვადასხვა რედაქციით გამოქვეყნებული ომებისა და სამხედრო ხელოვნების ისტორია, სამხედრო ისტორიის ნარკვევები, რუსი სამხედრო ისტორიკოსების ნაშრომები, განმაზოგადებელი ხასიათის გამოკვლევები, ქართველი, რუსი და უკრაინელი მკვლევარების მონოგრაფიები. რუსულ და ქართულ ისტორიოგრაფიაში ნაწილობრივ სათანადო ასახვა ჰპოვა XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისის რუსეთის იმპერიის არმიაში მყოფი ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების სამხედრო მოღვაწეობამ და საბრძოლო დამსახურებამ. ეს ნაშრომები შექმნილია როგორც 1917 წლამდე ისე რევოლუციის შემდეგ პერიოდშიც. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან წყაროთმცოდნეობითი ბაზით,

მეთოდოლოგიით და, რა თქმა უნდა, ასევე მეცნიერული დონითაც. ამიტომ საკვლევი პრობლემის ისტორიოგრაფია პირობითად ასე შეიძლება დაგვით და წარმოვაჩინოთ: რუსულ ისტორიოგრაფიაში რამდენიმე სპეციალური გამოკვლევა მიძღვნილია ამა თუ იმ სახელგანთქმული ქართველი მოღვაწის საბრძოლო დამსახურებისადმი და გამაზოგადებელი ხასიათის, და ომებისა და ცალკეული საბრძოლო მოქმედებებისადმი დაწერილი ნაშრომები, რომლებშიც ეპიზოდურადაა წარმოდგენილი ამა თუ იმ ქართველი ოფიცრის სამხედრო მოღვაწეობა. რუსეთის არტილერიის სარდალს, პირველ გენერალ-ფელდციეხმაისტერს, უფლისწულ ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონს (იმერეტინსკის) საჟურნალო სტატია მიუძღვნა მ. **ხშიროვმა** [1].

რუსეთის შეიარაღებული ძალების მე 2-ე არმიის ლეგენდარულ სარდალს, ბოროდინოს ბრძოლის გმირს, ინფანტერიის გენერლის პეტრე ბაგრატიონის საბრძოლო დამსახურებას სპეციალური ნაშრომები მიუძღვნეს **ს. ბორისოვმა** [2] და **ვ. გრიშანოვმა** [3], **ს. გოლუბევა** [4], ხოლო ბრძოლაში მისი საბედისწერო დაჭრის ამბები გააშუქა **ა. პისანკომ** [5].

პ. ბაგრატიონის, ასევე სხვა გენერლებისა და ოფიცრების შესახებ მრავალი საინტერესო მასალებია 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომისადმი მიძღვნილ ნაშრომებში, რომელთაგან განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს აკადემიკოს **ე. ტარლეს** [6] ნაშრომები.

რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში მყოფი ქართველი ოფიცრებისა და განსაკუთრებით გენერლების შესახებ ამა თუ იმ საბრძოლო მოქმედებაში მონაწილეობაზე მცირეოდენი მასალები მოტანილია XVIII საუკუნესა და XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ წარმოებული ომებისადმი სპეციალურად მიძღვნილ გამოკვლევებში, რომლებიც სხვადასხვა ავტორებისა და რედაქტორების მიერაა გამოცემული. მაღალი წოდების ზოგიერთი ქართველი ოფიცრისა და გენერლის სამხედრო მიღწევებისა და საბრძოლო დამსახურების შესახებ ცნობები გაფანტულია სხვადასხვა გამოცემებში, მაგალითად:

ბრიგადის მეთაურ გენერალ-მაიორ **დავით მაჩაბელოვის** (მაჩაბლის) შესახებ სათანადო მასალებს ვხვდებით **ა. პეტროვის** [7] ნაშრომში.

გენერალ-მაიორ **ალექსანდრე ქუთაისოვის** საბრძოლო დამსახურებაზე თავიანთ ნაშრომებში მოგვითხრობენ ნ. ბრანდერბურგი [8] და ა. მიხაილოვსკი-დანილევსკი [9].

გენერალ-მაიორ **ივანე აბხაზოვის** (აფხაზის) შესახებ ეპიზოდური მასალები წარმოდგენილია ცნობილი ისტორიკოსების ვ. ღუბროვინისა [10] და ვ. პოტტოს [11] გამოკვლევებში აგრეთვე 1882 წ. გამოცემულ „რუსეთის სიძველეთა“ VI ტომში.

გენერალ-ლეიტენანტ **სიმონ სალაგოვზე** (სალაღაშვილზე) და მის სამხედრო-იურიდიულ მოღვაწეობაზე მასალები მოტანილია ს. როზენგეიმის [12], პ. შენძიკოვსკის [13], ს. ბობროვსკის [14] და სხვათა ნაშრომებში.

გენერალ **პეტრე ბაგრატიონის**, გენერლების: ძმებ **ვლადიმერ და ლევან იაშვილების**, ძმებ **ივანე და სიმონ ფანჩულიძეების**, **ივანე, სპირიდონ და ფილიპე ჯავახიშვილების**, **პავლე ლაშქაროვის** (ლაშქარაშვილის) საბრძოლო დამსახურების შესახებ საინტერესო ფაქტებია მოტანილი დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის მიერ შედგენილ შრომებში [15].

გენერალ-მაიორ **ლევან დადიანოვის** (დადიანის) საბრძოლო დამსახურების შესახებ საგაზეთო სტატიები დაიბეჭდა გაზეთ „კავკაზ“-ში [16], ხოლო გენერალ-ლეიტენანტ **ნიკოლოზ ამბრაზაძიევის** (ამბერსაძის) სამხედრო დამსახურებას გვამცნობს 1911 წ. გამოშვებული სამხედრო ენციკლოპედიის II ტომი.

ქართველი გენერლების შესახებ, რომლებმაც თავი გამოიჩინეს ამა თუ იმ საბრძოლო ოპერაციაში საყურადღებო ფაქტებს ვხვდებით გამოჩენილი რუსი მხედართმთავრების **პ. რუმიანცევის**, **ა. სუვოროვისა** და **მ. კუტუზოვისადმი** მიძღვნილ სამხედრო-მეცნიერული ხასიათის გამოკვლევებში [17, 18].

ყურადღებას იპყრობს და ძალზე საინტერესოა სამხედრო-მემუარული ლიტერატურა, რომელიც ძირითადად 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომისა და რუსეთის საზღვარგარეთული ლაშქრობების მონაწილე ქართველი ოფიცრების და გენერლების საბრძოლო დამსახურების შესახებ საკმაოდ ამაღლებული პათოსით მოგვითხრობენ. ამ მხრივ აღსანიშნავია: **ს. გლინკას** [19], **დ. დავიდოვის** [20], **დ. ახშარუმოვის** [21], **ლ. ბენინგსენის** [22], **ა. ერმოლოვის** [23], **ი. დემინსკის** [24] და სხვათა მოგონებები. ქართულ ისტორიო-

გრაფიაში საკვლევი პრობლემისადმი მიძღვნილი ნაშრომები პირობითად შეიძლება დავყოთ ორ ეტაპად.

1. ნაშრომები, რომლებიც შეიქმნა 1917 წლამდე.
2. ნაშრომები, რომლებიც შეიქმნა 1917 წლის შემდეგ, რომელთაც უმთავრესად ქართველი და რუსი ხალხის თანამეგობრობის იდეა გასდევს.

ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში მიღწევებისა და დამსახურების თემას თავდაპირველად რუსეთში მყოფი ბატონიშვილები შეეხნენ. მათგან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ უფლისწულ **ბაგრატი** [25] ნაშრომი, მასში ვრცლადაა საუბარი XIX საუკუნის დასაწყისში მიმდინარე რუსეთ-სპარსეთისა და რუსეთ-ოსმალეთის ომებსა და ნაპოლეონის წინააღმდეგ ბრძოლებში მონაწილე ქართველ ოფიცრებსა და გენერლებზე, განსაკუთრებით გამახვილებულია ყურადღება საქართველოს მთავარმართებელ **ჰავლე ციციანოვის** (ციციშვილის) სამხედრო-პოლიტიკურ მოღვაწეობაზე. ამ ნაშრომში აღწერილი ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების რაოდენობა სრულად არაა დასახელებული, არც სათანადო საარქივო მასალებია დამოწმებული. ავტორი ძირითადად იმ მოვლენებსა და ფაქტებზე საუბრობს, რომელთა თვითმხილველი და მოწმე თვითონ გახლდათ. მიუხედავად ამ ხარვეზებისა, „ხალ მთხრობას“ გარკვეული მნიშვნელობა გააჩნია, განსაკუთრებით კი წყაროთმცოდნეობითი.

ზ. ჭიჭინაძის [26] ნაშრომში „რუსეთის მამულიშვილების ომი“ ხაზგასმითაა საუბარი იმის შესახებ თუ როგორ „უტყუვრად ამშვენებდნენ“ ქართველი მხედართუფროსები რუსეთის არმიას. შემდეგ ავტორს ჩამოთვლილი აქვს სახელოვანი გენერლები **ორბელიანების, ციციშვილების, ერისთავების, დადიანების, გურიელების, შერვაშიძეების, მელიქიშვილების** და **ამილახვრების** გვარებიდან. განსაკუთრებული ყურადღება კი გამახვილებული აქვს გენერალ **პეტრე ბაგრატიონზე**.

საინტერესოა პოლპოლკოვნიკ **ბორის ესაძის** 1913 წ. რუსულ ენაზე გამოცემული ნაშრომი [27], რომელიც რუსეთში რომანოვების დინასტიის 300 წლის საიუბილეოდ გამოიცა. მასში თავდაპირველად ავტორი გვამცნობს გენერალ **პ. ბაგრატიონის** სამხედრო მოღვაწეობას, შემდეგ კი თანამიმდევრულად გენერლების: **ჰავლე ციციანოვის, ძმებ ფანჩულიძეების, ძმებ იაშვილე-**

ბის, რომან ბაგრატიონის და ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონ-იმერეთინსკის ცხოვრებასა და სამხედრო მიღწევებს. ბ. ესაძე სარგებლობს როგორც საარქივო დოკუმენტური წყაროებით, აგრეთვე გამოქვეყნებული ისტორიული ხასიათის ნაშრომებით. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით მოტანილი აქვს სათანადო განმარტებები, რაც ნაშრომის ფასეულობას რამდენადმე ზრდის. რუსული ისტორიოგრაფიის მსგავსად ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც სპეციალური ნაშრომები მიეძღვნა ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონ-იმერეთინსკის და პეტრე ბაგრატიონის ცხოვრებასა და სამხედრო მოღვაწეობას. ალექსანდრე არჩილის ძის, როგორც რუსეთის არტილერიის ნოვატორისადმი საინტერესო სტატია ჯერ კიდევ 1958 წ. გამოაქვეყნა აწ განსვენებულმა პროფესორმა ვ. მაჭარაძემ [28], რომელშიც სათანადო წყაროებზე დაყრდნობით დამაჯერებლადაა გაშუქებული ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონ-იმერეთინსკის დამსახურება რუსეთში საარტილერიო საქმის განვითარების ორგანიზაციულ განმტკიცებაში. რუსეთის არტილერიის პირველი გენერალ-ფელცეიხმაისტერის ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონ-იმერეთინსკისადმი მიძღვნილი ნ. ნადიბაძის [29], მ. გონიკიშვილის [30] და ნ. ჯადუგიშვილის [31] სტატიებში ძირითადად საუბარია მისი ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალის დაზუსტებაზე.

გენიალური მხედართმთავრის, გენერალ პეტრე ბაგრატიონის სამხედრო მოღვაწეობას ქართველი საბჭოთა ისტორიკოსებიდან სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა პროფესორმა ნ. ნაკაშიძემ [32]. მასში საარქივო მასალებსა და სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით გაშუქებულია სამხედრო მოღვაწეობისა და საბრძოლო დამსახურების უმთავრესი ასპექტები, ცოტა უფრო ადრე გამოქვეყნებულ პროფესორ მ. ახობაძის ნაშრომი [33] კომპლექსური ხასიათისაა, პოპულარული ჟანრისაა და უფრო მეტად პროპაგანდისტული დატვირთვა გააჩნია. საჭიროდ არ ვთვლი სპეციალურად განვიხილო პ. ბაგრატიონისადმი მიძღვნილი ა. შერვაშიძის [34] ნაშრომი, რომელიც ისტორიული ფაქტების მოშველიება-გამოყენების მიუხედავად, მხატვრულ ნარკვევს წარმოადგენს.

საბჭოთა პერიოდში შექმნილი მაღალი მეცნიერული დონის გამოკვლევებიდან ერთ-ერთ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ პროფესორ ი. ანთე-

ლავას [35] მეტად საყურადღებო ნაშრომი „ქართველები 1812 წლის სამამულო ომში“. მასში სათანადო პირველწყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით ჯეროვანი ყურადღება დაეთმო გენერლების: პ. ბაგრატიონის, ძმებ ივანე და სიმონ ფანჩულიძეების, ვლადიმერ და ლევან იაშვილების, ივანე და სიმონ ჯავახიშვილების, პავლე ლაშქაროვის საბრძოლო დამსახურების ჩვენებას ნაპოლეონის წინააღმდეგ 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომსა და ნაწილობრივ რუსეთის არმიის საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში. პროფესორ შ. მეგრელიძის [36] მიერ 1979 წ. გამოცემული მონოგრაფიით პირველი სერიოზული ნაბიჯი გადაიდგა სრულყოფილად წარმოჩენილიყო XVIII-XIX საუკუნეების რუსეთის იმპერიის არმიაში მყოფი ქართველი ოფიცრების და გენერლების საბრძოლო დამსახურება და სამხედრო მიღწევები. ავტორმა ძირითადად შესაბამისი სამხედრო-სამეცნიერო ლიტერატურის, პრესის მასალებსა და საცნობარო გამოცემებზე დაყრდნობით შეძლო მეტ-ნაკლები სირთულით წარმოეჩინა ქართველი ოფიცრების და გენერლების საბრძოლო ცხოვრება; ამ ნაშრომის ღირსება უდავოა და მას თავისი მნიშვნელობა არ დაუკარგავს. საკვლევ პრობლემასთან დაკავშირებით საყურადღებო ფაქტები და ეპიზოდებია იმ მკვლევართა შრომებში, რომლებიც ქართველთა ახალშენების დაარსებისა და ფუნქციონირების საკითხებს იკვლევდნენ რუსეთსა და უკრაინის ტერიტორიებზე. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა, გ. პაპავას [37], ვ. ტატიშვილის [38], მ. გორგიძის [39] და სხვათა გამოკვლევები. ამ უკანასკნელმა რუსულ ენაზე გამოცემულ მონოგრაფიაში სპეციალური პარაგრაფი დაუთმო პეტერბურგში მცხოვრებ რუსეთის არმიის ქართველ მხედართუფროსებს და მათ საბრძოლო დამსახურებას.

ცალკე უნდა შევეხოთ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის ცნობილი მკვლევარის პროფესორ ფ. სინარულიძის [40, 41] ნაშრომებს, განსაკუთრებით კი მოსკოვის ახალშენის ისტორიისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიას. მან რუსეთის არქივებსა და წიგნთსაცავებში მოპოვებული მდიდარი ფაქტობრივი მასალების საფუძველზე საინტერესოდ წარმოაჩინა მთელი რიგი საკითხები, განსაკუთრებით კი პირველი ქართული პოლკის ჩამოყალიბება რუსეთის არმიაში. ავტორის მიერ ხაზგასმითაა გააზრებული ამ პოლკის ოცდაათწლიანი ისტორიის არსებობის მანძილზე მოპოვებული საბრძოლო

დამსახურება რუსეთის არმიის სამხედრო ღიღების განვითარებაში. ბაგრატიონთა დასახლებას და მოღვაწეობას რუსეთში საინტერესო მონოგრაფია მიუძღვნა მკვლევარმა, პროფესორმა **მ. გონიკიშვილმა**, რომელშიც სოლიდურ წყაროთმცოდნეობით ბაზაზე დაყრდნობით გაშუქებულია ბაგრატიონთა სახელოვანი გვარის წარმომადგენელთა მოღვაწეობა რუსეთში, რომელთაგან ჩვენთვის განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობენ ცნობილი სამხედრო მოღვაწენი და მათი საბრძოლო დამსახურების ჩვენება.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია, რუსეთში მოღვაწე ცნობილი ქართველი მკვლევარის, პროფესორ **ჯ. ვათეიშვილის** [42] კაპიტალური ნაშრომი, რომელშიც უნიკალურ მასალებზე დაყრდნობით სრულფასოვნადაა შესწავლილი და წარმოჩენილი ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონის ბავშვობა, ყრმობა, სწავლა, უცხო ქვეყნებში ყოფნა, „დიდ ელჩობაში“ მონაწილეობა და ჩრდილოეთის ომში მისი, როგორც რუსეთის არტილერიის პირველი გენერალ-ფელდცეიხმაისტერის როლი და დამსახურება. საკვლევ პრობლემასთან დაკავშირებით ჩემს მიერ წინა წლებში ქართულ და რუსულ ენებზე გამოცემული ნაშრომები [43, 44], მართალია საცნობარო ხასიათისაა, მაგრამ მასში ბევრი საინტერესო მასალა და ფაქტია მოყვანილი, რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში მანამდე ასახული არ ყოფილა. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების სამხედრო მოღვაწეობა XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის არმიაში ნაწილობრივ აისახა **ვ. მაჭარაძის** [45, 46], **გ. პაიჭაძის** [47, 48], **გ. ავალიანის** [49] და სხვათა ნაშრომებში.

ისეთ ფუნდამენტურ გამოცემაში, როგორცაა საქართველოს ისტორიის ნარკვევების IV ტომი [50], რუსეთის არმიაში მოღვაწე ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების საბრძოლო დამსახურებაზე საერთოდ არაფერია ნათქვამი, თუმცა ცნობილი გენერლის **პავლე ციციანოვის** (ციციშვილის) საქართველოს მთავარმართებლად დანიშვნასა და მის სამხედრო ორგანიზატორულ და პოლიტიკურ მოღვაწეობას ცალკე პარაგრაფი აქვს დათმობილი.

როგორც ჩვენს მიერ განხილული ლიტერატურის ანალიზი ცხადჰყოფს, XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის არმიაში მყოფი, ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების სამხედრო მოღვაწეობისა და საბრძოლო დამსახურების შესახებ დღემდე სპეციალური, მეცნიერული გა-

მოკვლევა არ არსებობს, ამიტომ წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომში მიზნად დავისახეთ სხვადასხვა არქივებში მოპოვებული მდიდარი საარქივო დოკუმენტების სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით, საკითხის ობიექტურად შესწავლა-გაანალიზებით, კონკრეტულად გაგვეშუქებინა და წარმოგვეჩინა შემდეგი საკითხები:

1. ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი (იმერეტინსკის) მოღვაწეობა რუსეთის არმიაში;
2. ქართველი ოფიცრების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის 1736–1739 წწ. და რუსეთ-შვედეთის 1741–1743 წწ. ომებში.
3. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა 1756–1763 წწ. ომში.
4. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა 1768–1774 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომში
5. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა 1787–1791 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომში.
6. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა პოლონეთის აჯანყების (1794) ჩახშობასა და რუსეთის არმიის 1799 წ. საზღვარგარეთის ლაშქრობებში.
7. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-სპარსეთის 1804–1813 წწ. ომში.
8. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის 1806–1812 წწ. ომში.
9. ინფანტერიის გენერლის პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონის მონაწილეობა 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომში.
10. ქართველი გენერლების საბრძოლო დამსახურება 1812 წ. რუსი ხალხის სამამულო ომში და რუსეთის არმიის საზღვარგარეთის ლაშქრობებში 1813–1814 წწ.

თავი II. ქართველი ოფიცრები და გენერლები რუსეთის იმპერიის
არმიაში XVIII საუკუნის I ნახევარში

§1. უფლისწულ ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი-
იმერეტინსკის მოღვაწეობა რუსეთის არმიაში

ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი-იმერეტინსკი (როგორც ცნობილი მკვლევარი მ. გონიკიშვილი აღნიშნავს, იმერეტინსკებად შემდეგში იწოდებოდნენ იმერეთიდან რუსეთში გადასახლებული ბატონიშვილები, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოდან რუსეთში გადასახლებული ბატონიშვილები იწოდებოდნენ გრუზინსკებად (იხ. მ. გონიკიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9), როგორც თავისი დროის სახელმწიფო, სამხედრო მოღვაწე და ინტელექტუალური პიროვნება დღემდე იწვევს დიდ ინტერესს. მიუხედავად იმისა, რომ მან ხანმოკლე სიცოცხლის გზა განვლო (37 წელი), საგრძნობი კვალი დატოვა სამხედრო საქმის განვითარებაში, კერძოდ კი დიდი ხნით ჩამორჩენილ რუსეთის არტილერიაში. ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი დაიბადა 1674 წ. (ამ თარიღს იზიარებენ მკვლევარები: ბ. ესაძე, შ. მეგრელიძე, მ. გონიკიშვილი, ჯ. ვათეიშვილი, ფ. სიხარულიძე და სხვები. მკვლევართა მეორე ნაწილი: ვლ. ტატიშვილი, ნ. ნადიბაიძე, ნ. ჯადუგიშვილი და სხვები ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონის დაბადების შესახებ სხვადასხვა თარიღს გვთავაზობენ). 1681 წ. გარეშე მტრებისაგან დევნილმა არჩილ მეფემ, რომელმაც სამშობლო იძულებით დატოვა, რუსეთის მეფის თევდორე ალექსის ძისაგან მფარველობა ითხოვა; თანხმობა მან მოგვიანებით მიიღო და ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა. აქ მას თან ახლდა მეუღლე ქეთევანი, ვაჟიშვილები მამუკა, ალექსანდრე, დავითი და ქალიშვილი დარეჯანი [1]. 1684 წლის 28 აპრილს რუსეთის სამეფო კარის თხოვნით 8 წლის მამუკა და 9 წლის ალექსანდრე ასტრახანიდან მოსკოვს გაგზავნეს. მათ თან ახლდა საკმაოდ დიდი ამალა 69 კაცის შემადგენლობით – მხლებლებითა და მსახურებით. 6 აგვისტოს ბატონიშვილები მოსკოვში ჩავიდნენ, სადაც ისინი დიდი პატივისცემით მიიღეს. ივანე და პეტრე იმ დროს მცირეწლოვნები იყვნენ და სახელმწიფოს მათი და სოფიო მართავდა. ბატონიშვილებს მზრუნ-

ველად მან თავადი გოლიცინი დაუნიშნა. ცნობილია, რომ მეფე ალექსის გარდაცვალების შემდეგ მის ყოფილ მეუღლეთა საგვარეულოებს, ნარიშკინებსა და მილოსლავსკებს შორის ძლიერი შუღლი გაჩაღდა სამეფო ტახტისათვის. მაგრამ გაამეფეს ორივე ძმა – ივანე და პეტრე [2].

პროფესორ ჯ. ვათეიშვილის მართებული შენიშვნით „მოსკოვში არჩილის ჩამოსვლას, მის დახვედრას და ზარზედით მიღებას კრემლში მის საპატივსაცემლად ჰქონდა საერთაშორისო რეზონანსი, რომელმაც ასახვა ჰპოვა მოსკოვში იმ დროს მყოფ შვედეთის, პოლანდიის და სხვა რეზიდენტთა სათანადო მოხსენებებში თავიანთ მთავრობებისადმი“ [3]. მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ „მოსკოვში არჩილის ჩამოსვლამ თავისი ოჯახით ხელი შეუწყო მოსკოვის სამეფო წრეებთან დაახლოებას და, უწინარეს ყოვლისა, რუსეთის სამეფო სახლთან, რაც აისახა კიდევ ყმაწვილ პეტრე I თავის თანატოლთან და თანამოაზრესთან, არჩილის უფროს შვილთან ალექსანდრე ბაგრატიონთან მეგობრობით. უკანასკნელი მალევე გახდა პრეობრაჟენსკოეში პეტრეს მიერ „სახუმარო“ სამხედრო თამაშობათა მონაწილე და „ახალგაზრდა რუსი მეფის თანამესანგრეთა იერარქიაში დაიკავა ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ალექსანდრე გრუზინეც-ის სახელწოდებით“ [4]. ალექსანდრე ბატონიშვილი მუდმივად პეტრესთან იყო. ისინი ერთად იზრდებოდნენ, ერთად ღებულობდნენ განათლებას და განუყრელი მეგობრები გახდნენ. ქართველი ბატონიშვილი რუსულსაც ადრე დაეუფლა. 1687 წ. პოლიტიკური მიზნების უკეთ განსახორციელებლად არჩილმა ალექსანდრე დააქორწინა თავად ივანე მილოსლავსკის ქალიშვილზე, ამ უკანასკნელს კი ალექსი მიხეილის ძის მეუღლესთან ნათესაობა აკავშირებდა [5].

ალექსანდრე ბაგრატიონმა, როგორც უკვე ავლნიშნეთ, ახალგაზრდა პეტრეს ყურადღება მიიპყრო, ისინი ერთად იზრდებოდნენ სამეფო კარზე, რამაც განაპირობა მათი მეგობრობა. პეტრე ალექსანდრეზე ორი წლით უფროსი იყო. ქართველი უფლისწული იმდენად დაახლოებული იყო პეტრესთან, რომ იგი 1694 წლის 26 იანვარს, დედოფალ ნატალია კირილეს ასულის დაკრძალვისას სამგლოვიარო პროცესიაზე უშუალოდ მეფე ივანე ალექსის ძის გვერდით იდგა [6]. მომდევნო 1695–96 წლებში ალექსანდრეს საქმიანობის შესახებ ისტორიული წყაროები და სათანადო ლიტერატურაც

დუმს, არ ჩანს მისი მონაწილეობა ხსენებული წლების არც ერთ სამხედრო მანევრსა და ექსპედიციაში. ბატონიშვილი, როგორც პეტრე დიდის უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი, 1697 წ. ევროპაში გემთმშენებლობის შესასწავლად პეტრე I-ის მიერ საგანგებოდ მოწყობილ „დიდი ელჩობის“ წევრთა სიაშია, სადაც მისი გვარი რუსეთის სხვა გამოჩენილ პირთა შორის არის მოხსენიებული [7]. „1697–98 წლების „დიდი ელჩობის“ სპეციფიკა მდგომარეობდა არა მარტო მის მრავალრიცხოვნობაში (250 მონაწილეზე მეტი 3 ოფიციალური ელჩებით სათავეში), არამედ იმაშიც, რომ მასში მონაწილეობდა თვით მეფე, რომელიც „ბომბარდირ პეტრე მიხაილოვის“ სახელით იყო დამალული. მაგრამ, დამოუკიდებლად ამ სპეციფიკიდან გამომდინარე ელჩობას ჰქონდა რუსეთისათვის კონკრეტული და აქტუალური პოლიტიკური მიზნები, სახელდობრ: დასავლეთში რაც შეიძლება მეტი ახალი მოკავშირე მიეწვია ანტიოტურქულ ლიგაში, გემთმშენებლობის საქმის შესწავლა; საზღვაო და სხვა სამხედრო სპეციალობების დაუფლება; რუსულ სამსახურში უცხოელი სპეციალისტების მოწვევა; სავაჭრო-ეკონომიური ურთიერთობების დაწყება, და ბოლოს, სამხედრო და სამხედრო-საზღვაო შეიარაღების ნაწილის შესყიდვა. ელჩობას მიეცა ერთი რაზმი 35 ვოლონტერისაგან, რომელშიც შედიოდა თვით მეფე და მასთან დაახლოებული პირნი, მათ შორის ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი და ალექსანდრე დანილეს ძე მენშიკოვი, რომლებიც მაშინ ითვლებოდნენ მეფის ყველაზე ახლო მეგობრებად, და თითქმის სულ მასთან იყვნენ“ [8]. დიდი ელჩობის ორგანიზება დასავლეთ ევროპაში პირველ რიგში ნაკარნახევი იყო პეტრე პირველის დიდი სურვილით დაეახლოებინა ჩამორჩენილი რუსეთი განვითარებულ, განსწავლულ, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან, მეორე რიგში კი განპირობებული იყო პეტრეს მიერ რუსეთში წამოწყებული რეფორმების ობიექტური მოთხოვნილებებით. პეტრე პირველმა მკვეთრად შეცვალა თავისი ქვეყნის პოლიტიკური კურსი და სამართლებრივად იქცა უდიდეს რეფორმატორად. მართალია, ყველაფერი არ იყო მის რეფორმებში სწორი, მაგრამ ფაქტია – თავისი არაჩვეულებრივი ენერჯით მან დაახლოვა რუსეთი დასავლეთ ევროპასთან [9].

ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონის მონაწილეობა რუსეთის მიერ მოწყობილ „დიდ ელჩობაში“ უპრეცედენტო იყო და არაორდინალური, უფრო

სწორედ კი უპრეცედენტო არა მხოლოდ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობათა თვალსაზრისით, არამედ საქართველო – დასავლეთ ევროპის ურთიერთობის თვალსაზრისითაც [10], რადგან ის იყო დამოუკიდებელი ოფიციალური წარმომადგენელი რუსეთის ელჩობისა დასავლეთ ევროპაში, რომელზედაც დაკისრებული იყო თავისებური უფლებამოსილებანი როგორც ელჩობის მაღალ თანამდებობაზე მყოფი პირისა. ისტორიკოსმა ასეთი ცნობა შემოგვინახა: „თავადი ბაგრატიონი არის შვილი მეფე არჩილისა, რომელიც მისმა ძმამ სამეფო ტახტიდან ჩამოაგდო. იგი მიემგზავრებოდა თავის ეროვნულ ტანსაცმელში გამოწყობილი“. 1697 წლის 31 აგვისტოს წერილში, რომელიც პეტრე I-ს მისწერა ფეოლორ რომოდანოვსკიმ იმის თაობაზე, თუ ვინ სად და რა სპეციალობას უნდა დაეუფლოს წერია: „...ალექსანდრე არჩილის ძე წავიდა ჰააგაში ბომბარდირობის სასწავლებლად“ [11]. 1697 წ. 22 მარტიდან 22 აგვისტომდე ალექსანდრე „დიდ ელჩობასთან“ ერთად ეწვია ქ. ქ. ფსკოვს, ნოიჰაუზენს, რიგას, მიტავას, ლიბავას, კენიქსბერგს და კოლბერგს. 4 ივლისს კი ჰოლანდიაში ჩავიდნენ (ქ. ქ. ლიუნენი, ამსტერდამი, საარდამი).

მათემატიკასა და საარტილერიო საქმისადმი მიდრეკილება უფლისწულმა ალექსანდრემ გამოავლინა ჯერ კიდევ სამხედრო თამაშების დროს პრეობრაჟენსკოეში, სადაც ის ლეზულობდა მონაწილეობას პეტრესთან ერთად, მაგრამ პროფესიონალური ინტერესი ამ მეცნიერების შესწავლისათვის მას გაეხსნა „დიდი ელჩობის“ დროს დასავლეთ ევროპაში, სადაც შეჩერდა ქ. კენიქსბერგში. სწორედ აქ, პეტრე I იღებდა გაკვეთილებს პრუსიის ციხესიმაგრეების მთავარი ინჟინრის არტილერიის პოდპოლკოვნიკ შტეინერ ფონ შტერნფელდისაგან, სადაც სწავლობდა არტილერიას ალექსანდრე არჩილის ძესთან ერთად [12], მაგრამ სოლიდური ცოდნა საარტილერიო მეცნიერებაში უფლისწულმა შეიძინა, რასაკვირველია, ჰოლანდიაში, ჯერ ჰააგაში, შემდეგ უტრეხტში. 1697 წ. 22 აგვისტოს ალექსანდრე ჩაირიცხა ჰააგის რაინდთა აკადემიაში – პრივილიგირებულ უმაღლეს სამხედრო სასწავლებელში საარტილერიო პროფილით, რომელშიც სწავლობდნენ მხოლოდ იმ ქვეყნის კეთილშობილთა გვარების წარმომადგენლები. რაც მთავარია, ჰააგაში და მის ახლო მდებარე რაიონებში თავმოყრილი იყო ჰოლანდიის საარტილერიო არსენალი, იარაღების სასწავლო და პრაქტიკული გამოყენების პოლიგონები,

აგრეთვე სალაფეტო არტილერიის მთავარი პარკი [13]. ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ალექსანდრე არჩილის ძის სამხედრო პროფილის შემოქმედებით მემკვიდრეობაში აქცენტი გაკეთებულია ბალისტიკის საკითხებზე და მტრის ციხესიმაგრეების გარემოცვაზე ზღვიდან საარტილერიო უზრუნველყოფით [14]. რაც შეეხება თეორიულ ცოდნას საარტილერიო საქმეში, რომელსაც იღებდა ა. ა. ბაგრატიონი აკადემიის კედლებში, ეს ცოდნა შემდეგ ძლიერდებოდა პრაქტიკული გამოცემებით სათანადო პოლიგონზე, ჰააგის მახლობლად, სოფელ მიუდერბერგში [15]. მონაწილეობას ღებულობდა ეგრეთ წოდებულ „ტრიუმფალურ ომში“ თანამედროვე ენით რომ ვთქვათ – სასწავლო მანევრებში, სადაც ალექსანდრე ბაგრატიონმა სრულყოფილად გამოაჩინა თავისი თეორიული და პრაქტიკული ცოდნა საარტილერიო საქმეში. ის იყო პირველი ქართველი, რომელმაც მიიღო ევროპული კლასის არტილერიის ოფიცრის კვალიფიკაცია ჰააგის რაინდთა და უტრეხტის რაინდთა აკადემიებში, სადაც ეუფლებოდა არტილერიის პროფესიას. უტრეხტის რაინდთა აკადემიაში სწავლების მეთოდიკას ჰქონდა სპეციფიკა: დაინტერესებულ მოსწავლეებს შეეძლოთ ჰერსონალური მასწავლებელი, რომელიც სათანადო ანაზღაურებით ინდივიდუალურად ამეცადინებდა მათ. ამას ერქვა „არტილერიის ოფიცრისათვის კანდიდატის თვითმომზადება“. არტილერიის ოფიცრის წოდების მისაღებად საჭირო იყო ჰქონოდათ სათანადო ცოდნა მათემატიკაში [16]. ერთი სიტყვით, რაინდთა აკადემიაში შეეძლოთ ჩაებარებინა გამოცდები მხოლოდ „კეთილშობილთა გვარის წარმომადგენლებს, რომლებსაც გააჩნდათ მაპროფილირებულ ცოდნათა სათანადო მარაგი.

ალექსანდრე ბაგრატიონი ყველანაირად ესადაგებოდა ამ მოთხოვნილებებს, ამიტომაც მან მიიღო შესაძლებლობა განევითარებინა ის ცოდნა, რომელიც შეიძინა ჰააგასა და უტრეხტში არტილერიის ხელოვნების სწავლების პერსონალური კურსით [17]. 1698 წ. იანვარში „დიდი ელჩობის“ წევრები პეტრე I-ს მეთაურობით ჩავიდნენ ინგლისში [18]. 1698 წ. 2 მარტს პეტრე I ალექსანდრე არჩილის ძის თანხლებით ჩავიდა მდინარე თემზით ქ. ვულიჩში, რომელიც ცნობილი იყო როგორც ინგლისის საარტილერიო საქმის ცენტრი, რადგან იქ განლაგებული იყო საარტილერიო ქარხნები და არსენალი. „ბუნებრივია, ინგლისში ყოფნას არ შეეძლო გარკვეული კვალი არ დაეტო-

ვებინა ნიჭიერ ახალგაზრდაზე. მითუმეტეს, ეს იყო ღრო, როდესაც ბრიტანეთის ნავსადგურებში „განუწყვეტელ ნაკადად მოედინებოდა კოლონიებში ნაძარცვი აურაცხელი სიმდიდრე“. სახელმწიფო კაპიტალიზმის განვითარების გზას ადგა. მისი ქალაქები განირჩეოდნენ სიმდიდრითა და სილამაზით, კულტურული ღირსშესანიშნაობით. ალექსანდრესათვის ყველაზე საინტერესო იყო ქ. ვულიჩი, სადაც ქვემეხებს ამზადებდნენ. აი, აქ ის საფუძვლიანად გაეცნო საარტილერიო საქმეს. „ალექსანდრე ინგლისს ტოვებდა თეორიასა და ტექნიკას დაუფლებული. იგი მზად იყო პრაქტიკული და სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის“ [19]. ამასთანვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ალექსანდრე პირველი ქართველი იყო, რომელმაც ევროპაში სერიოზულად შეისწავლა საარტილერიო ხელოვნება და მეცნიერება [20]. მოგზაურობას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართველი უფლისწული, რომელსაც მიეცა საშუალება შეედარებინა ორი დიდი სახელმწიფოს (ინგლისის და ჰოლანდიის) საარტილერიო ძლიერება და კიდევ ერთხელ გაედრმავებინა თავისი ცოდნა საარტილერიო თეორიასა და პრაქტიკაში [21]. ამის შემდეგ რუსეთის „დიდმა ელჩობამ“ დასავლეთ ევროპაში დაამთავრა თავისი მოღვაწეობა და დაბრუნდა სამშობლოში. ცოტა ხნის შემდეგ დაამთავრა თავისი სწავლა ჰოლანდიაში ალექსანდრე ბაგრატიონმაც. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე შეიძლება თამამად ავლნიშნოთ, რომ: ჰააგის და უტრეხტის რაინდთა აკადემიებში, ალექსანდრე ბაგრატიონმა თავისი ბევრთი სწავლით გაიარა როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული მომზადების სრული კურსი, სათანადო პოლიგონებზე საწვრთელ „ბრძოლებში“ მონაწილეობით და მიიღო ევროპული კლასის არტილერიის ოფიცრის კვალიფიკაცია. გარდა ამისა, ამ აკადემიებში სწავლისას შეუდგა იგი ნაშრომის შედგენას საარტილერიო საქმის თეორიაში, რომელსაც იგი ახორციელებდა უცხო ენებზე არსებული სათანადო ლიტერატურის გამოყენებით. არტილერიისტი პროფესიის დაუფლებისას ჰააგასა და უტრეხტში, იგი სწავლობდა ჰოლანდიურ ენასაც, რაც უადვილებდა მას ურთიერთობებს მასწავლებლებთან. ალექსანდრე ბაგრატიონი დიდ პრაქტიკულ დახმარებას უწევდა პეტრე I-ს და თავის კოლეგებს ძირითადად საარტილერიო პროფილის, სამხედრო აღჭურვილობის შექმნაში, რაშიც პირადად ბრწყინვალედ ერკვეოდა და იხმარდა თავის დამრიგებლებს ჰააგიდან და

უტრეხტიდან [22]. პეტრე I-ს მიერ წარმოებულ რუსეთის გრანდიოზულ გარდაქმნების პროცესში ჩაერთო ყველა მისი თანამებრძოლი, ყველა ის, ვინც მასთან ერთად იყო „დიდი ელჩობის“ შემადგენლობაში, ყველა თავისი დარგის მიმართულებით განსწავლული და პროფესიონალური მომზადების მხრივ, რომელიც მათ ჰქონდათ მიღებული რუსეთში და საზღვარგარეთ. ძალზე მთავარი და აქტუალური აღმოჩნდა ალექსანდრეს მოღვაწეობა როგორც სამხედრო რეფორმის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელის რანგში, რომელზეც მეფის მიერ იყო დაკისრებული სათანადო მოვალეობანი, კერძოდ, ახალ საფუძველზე აელორძინებინა ჩამორჩენილი რუსეთის არტილერია. და რუსეთის სამხედრო რეფორმის უმთავრესი მონაკვეთი პეტრე I-მა მიანდო თავის მეგობარს და თანამოაზრეს, ალექსანდრე ბაგრატიონს, რომელმაც მიიღო სათანადო სპეციალური სამხედრო განათლება საზღვარგარეთ და მალევე ეღირსა სათანადო ოფიციალურ დანიშვნასაც. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა პეტრე I არტილერიის გარდაქმნას. იმ პირებს შორის, რომლებიც რუსეთის არტილერიას მანამდე ხელმძღვანელობდნენ, ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი პირველი იყო, რომელმაც ჩაიბარა საქვემეხო პრიკაზი სპეციალობით არტილერიისტმა. 1699 მას მიენიჭა არტილერიის გენერლის წოდება. 1700 წ. თებერვალში გარდაიცვალა საქვემეხო პრიკაზის უფროსი, ბოიარინი ალექსი შეინი. (1662–1700), პირველი რუსი გენერალისიმუსი (1696). იმავე წლის 19 მაისს პეტრე I-მა ხელი მოაწერა ბრძანებულებას: „რაც კი საქვემეხო პრიკაზში საქმეები არის, განაგოს არტილერიის გენერალმა უფლისწულმა ალექსანდრე არჩილის ძემ“ [23]. როგორც დარგის სპეციალისტი, იგი ენერგიულად შეუდგა საქმის წარმართვას. დაიწყო სათანადო მომზადება არტილერიის გარდაქმნისათვის, მაგრამ შედეგზე ლაპარაკი ნაადრევი იყო. უფლისწულ ალექსანდრე არჩილის ძის დანიშვნა ამ უმაღლეს სამხედრო საარტილერიო თანამდებობაზე, რომელიც თავსდებოდა პეტრეს რეფორმებით რუსეთის ჯარის კომპლექტაციის სისტემაში, თავის მხრივ, უშუალოდ უკავშირდებოდა ქვეყნის სახელმწიფო აპარატის თანდათანობით გარდაქმნის პრობლემას. ამაზე მეტყველებს მის მიერ რიგი ისეთი განხორციელებული ღონისძიებები, როგორიც იყო:

1. ოქროს და ვერცხლის წარმოებათა პალატები და განსაკუთრებულ სალულე პრიკაზის შერწყმა საიარალო პალატასთან (1700 წ. 19 იანვრის ბრძანებით).
2. იმავე წლის თებერვალში გააერთიანა უცხოეთის და რეიტართა პრიკაზები.
3. დახურა ქვის წარმოების პრიკაზი.
4. 19 მაისს კი საქვემეხო პრიკაზი გადაეცა არტილერიის გენერლის უფლისწულ ალექსანდრეს უწყებას [24].

შემთხვევითი არ არის, რომ 1700 წლის 19 მაისს პეტრე I-ის ბრძანებულებიდან იწყებენ ათვლას რუსი სამხედრო ისტორიკოსები, რუსეთში მთელი საარტილერიო საქმის რეორგანიზაციის დასაწყისს. ამავე დროიდან რუსეთის სამხედრო იერარქიაში შემოდის ახალი დარგობრივი უმაღლესი სამხედრო თანამდებობა – გენერალ-ფელდცეიხმაისტერი. ამ სამხედრო თანამდებობაზე რუსეთის ისტორიაში პირველად დაინიშნა ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი. შედარებით მოკლე დროში ამ თანამდებობაზე ყოფნისას (რუსეთის მთავარი საარტილერიო უწყების ხელმძღვანელად) და ვიდრე დაიწყებოდა (1700–21) წწ. ჩრდილოეთის ომი ფაქტიურად სამ თვეში ალექსანდრე არჩილის ძემ ბევრი რამ მოასწრო, კერძოდ:

1. მან დასახა „საქვემეხო საქმის“ სამომავლო ძირეული რეფორმების ძირითადი კონტურები;
2. ჩამოაყალიბა სამხედრო ტექნიკის წარმოებისათვის ახალი ქარხნების მშენებლობათა გეგმა;
3. უცხოეთიდან ჩამოყვანილი არტილერისტების დახმარებით პირადად შეიმუშავა სპეციალისტთა მომზადების პროგრამა.

ალექსანდრე ბაგრატიონმა განსაკუთრებული როლი ითამაშა ყოველივე ამ ღონისძიებათა დასახვაში თავის მიერ ორიგინალურად შედგენილ „საარტილერიო წიგნით“, რომელიც მან დაწერა რუსულ ენაზე და თარგმნა ქართულად, მან ჩალო პირველი ქვა რუსულ საარტილერიო მეცნიერების საძირკველში. ის ფაქტი, რომ წიგნი მან თარგმნა ქართულ ენაზე, მეტყველებს იმაზე, რომ იგი ითვალისწინებდა თავისი თანამემამულეების დაინტერესებას საარტილერიო საქმის თეორიის დაუფლებით [25]. ალექსანდრეს არ დასცალდა ყველა ამ ღონისძიებათა განხორციელება, რადგან თანამდებობაზე იმყოფე-

ბოდა სულ ექვსი თვე. დროის ამ მცირე მონაკვეთში მან ვერ მოასწრო და არც შეიძლებოდა რაიმე სერიოზული რეორგანიზაცია მოეხდინა დიდი ხნის ჩამორჩენილ საარტილერიო საქმეში. ასეთ ვითარებაში დაიწყო (1700–21) წ. წ. ჩრდილოეთის ომი, ანუ ომი შვედეთთან. მოსკოვის საარტილერიო პარკი, რომლის აღჭურვას ხელმძღვანელობდა პირადად ალექსანდრე არჩილის ძე, შეადგენდა შემდეგ შეიარაღებას: ფუთიანი ჭურვის მსროლელი ქვემეხი – 7; მორტირი სამფუთიანი – 40; მორტირი ორფუთიანი – 20; ნახევარფუთიანი ჭურვის მსროლელი – 1; პარკს ჰქონდა საზარბაზნე სამგირვანქიანი ყუმბარა – 6000; – 5000 ფუთი საზარბაზნე დენთი; – ყუმბარა სამფუთიანი – 6460; – ყუმბარა ორფუთიანი – 3400; – ყუმბარა ერთფუთიანი – 1400; – ყუმბარა ნახევარფუთიანი – 77 [26]. რუსეთი შვედებთან ბრძოლისათვის მომზადებული არ იყო, მიუხედავად ამისა, 1700 წლის 19 აგვისტოს რუსეთის არმიამ თავი მოიყარა ნარვასთან. პეტრე დიდმა ომი გამოუცხადა შვედეთს, საომარი მოქმედება დაიწყო დანიაშიც. შვედეთის წინააღმდეგ ომში რუსეთთან ერთად პოლონეთი, პრუსია და დანიაც უნდა ჩაბმულიყვნენ. შვედეთის იმ დროისათვის საკმაოდ ძლიერსა და მოწინავე საზღვაო ფლოტს თითქმის არაფრით ჩამორჩებოდა დანიის ფლოტი. ამიტომაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა უკანასკნელის ჩაბმას შვედეთის წინააღმდეგ ომში. პეტრე დიდმა მობილიზაცია გამოაცხადა. ნოვგოროდის გუბერნატორ ბრიუსს ებრძანა ჯარების თავმოყრა შეძლებისდაგვარად, მათი საბრძოლველად მომზადება და შვედეთის საზღვრებისკენ წაყვანა. ომის გამოცხადებიდან 3 დღის შემდეგ (22 აგვისტოს) დაიწყო სხვადასხვა ქალაქებიდან ჯარების საზღვრისაკენ გადაყვანა, ხოლო საარტილერიო ნაწილების გადასვლა სხვადასხვა დროს დაიწყო, რამაც იმთავითვე არევ-დარევა შეიტანა ბრძოლის დაწყებისათვის მზადებაში. გენერალ-ფელდცეიხმაისტერი უფლისწული ალექსანდრე ბაგრატიონი 1700 წ. სექტემბრის დასაწყისში [27] დაიძრა მოსკოვიდან არსებულ არტილერიასთან ერთად. ნოვგოროდში ჩასვლისთანავე ალექსანდრემ შეიერთა ნოვგოროდის საარტილერიო პარკი და ორივე პარკით 11 ოქტომბერს მივიდა ნარვასთან, სადაც მის განკარგულებაში გადავიდა ფსკოვის საარტილერიო პარკიც (სულ 200-მდე ქვემეხი). ოქტომბრის შუა რიცხვებში ნარვასთან თავი მოიყარა ლამის მთელმა რუსულმა არმიამ [28]. ჩრდილოეთის ომი

დაიწყო 1700 წ. გვიან შემოდგომით – XVII–XVIII სს. გასაყარზე. ალექსანდრე ბაგრატიონის არტილერიამ დაიწყო ნარვის ციხესიმაგრის დაბომბვა. რუსეთის არმია ჯერ კიდევ არ იყო მზად შვედებთან ბრძოლისათვის, ჯარს არ ჰყოფნიდა სურსათ-სანოვაგე, იარაღი. ოფიცერთა და გენერალთა უმრავლესობა უცხოელები იყვნენ, რომელთაც ნაკლებად აინტერესებდათ რუსეთის არმიის დიდება. სუსტი იყო არტილერიაც: ძველად ჩამოსხმული, ერთ დროს კარგი ქვემეხები აღარ ვარგოდა. ლაფეტები კი რამდენიმე გასროლის შემდეგ ტყდებოდა. ყოველივე ამან უარყოფითი შედეგი გამოიღო.

გენერალ-ფელდცეიხმაისტერის ალექსანდრე ბაგრატიონის მოხსენებიდან გაირკვა, რომ არსებული 3000 საზარბაზნე ყუმბარიდან მზადყოფნაშია 1100, საზარბაზნე დენთი „კი სულ 1200 ფუთია, და ისიც ეყოფა 20 საათის განმავლობაში“ [29]. 15 ოქტომბერს ნარვასთან თითქმის ყველა შენაერთმა მოიყარა თავი, ამ პროცესს ერთ თვეზე მეტი დასჭირდა, რაც ნათლად მეტყველებს რუსეთის სამხედრო ჩამორჩენილობასა და პრიმიტიულობაზე. 18 ოქტომბერს ნარვას 4 ბომბი ესროლეს, 20 ოქტომბერს კი საყოველთაო საარტილერიო ცეცხლი გახსნეს, რაც ორ კვირას გაგრძელდა უშედეგოდ. ეს უკანასკნელი გამოწვეული იყო არტილერიის სიძველით, სამხედრო შენაერთთა შეუთანხმებელი მოქმედებებით და სხვა მიზეზებით. ნარვის ბრძოლის დაწყების წინ პეტრე I-მა შეკრიბა სამხედრო საბჭო, სადაც იმყოფებოდნენ ყველა რუსი და უცხოელი მხედართუფროსები, რომლებიც მონაწილეობდნენ ამ ომში რუსეთის მხარეზე. სამხედრო საბჭომ გადაწყვიტა 6-7 დღის განმავლობაში ცეცხლი ისე გახსნილიყო, რომ თითოეულ ზარბაზანს დღე-ღამეში ორმოცდაათჯერ გაესროლა. პეტრე დიდმა მოიწონა ეს გადაწყვეტილება, მაგრამ მისი შესრულება შეუძლებელი აღმოჩნდა, ვინაიდან არტილერიის მთავარმა ხელმძღვანელმა ალექსანდრე არჩილის ძემ აცნობა საბრძოლო მარაგის უკმარისობაზე, ხსენებული ოპერაციის ჩასატარებლად, რომელშიც 40 საარტილერიო ბატარეას უნდა მიეღო მონაწილეობა. კერძოდ, დარჩენილი საბრძოლო მარაგი სანახევროდაც კი ვერ უზრუნველყოფდა სამხედრო საბჭოს მიერ დადგენილი ოპერაციის შესრულებას. ამ მიზეზით ხსენებული ოპერაცია გადაიღო ახალი მარაგის შევსებამდე. 1700 წ. 19 ნოემბერს შვედეთის მეფე კარლოს XII-მ უეცრად მიიტანა იერიში ძირითად რუსულ ძალებზე,

რომლებმაც ვერც კი მოასწრეს დაეკავებინათ საჭირო მდგომარეობა პოზიციური ბრძოლის მსვლელობისათვის. პეტრე I ვერ შესძლო სწორედ შეეფასებინა შექმნილი ვითარება, დატოვა ბრძოლის ველი და გადასცა საერთო ხელმძღვანელობა გენერალ-ფელდმარშალ ჰერცოგ დე კრუას (1651–1702), რომელსაც ჯარში პრაქტიკულად არავინ იცნობდა, და რომელმაც გადაწყვიტა ჩაბარებოდა მტერს. ამით რუსეთის 40-ათასიანი არმიის ბედი გადაწყვიტა 8-ათასიანმა შვედეთის რაზმმა, რომელმაც აიძულა რუსეთის არმიის ხელმძღვანელობა ჩაბარებოდა ტყვედ. გენერალიტეტმა კატეგორიულად უარი განაცხადა ტყვედ ჩაბარებაზე და კაპიტულაციაზე, ისინი განაგრძობდნენ ბრძოლას ძალზე არახელსაყრელ საამინდო პირობებში (ძლიერი თოვლიანი ქარი, ნისლი) [30]. მუნწი ცნობები შვედეთის საბუთებში, რომლებიც მოიპოვა ცნობილმა მკვლევარმა ჯ. ვათეიშვილმა, ნათელს ჰყვენენ იმასაც, რომ ნარვის ბრძოლის შუაგულში, საუკეთესო მხრივ ასახელეს თავიანთი თავი რუსმა არტილერიისტებმა ალექსანდრე ბაგრატიონის ხელმძღვანელობით. სწორედ მათ განსაზღვრეს თავიანთი მთავარი ბატარეის ადგილმდებარეობის სტრატეგიული მიზანმიმართულება, მაგრამ მათ წინააღმდეგ იდგნენ კარგად გაწვრთნილი შვედი არტილერიისტები გენერალ-ფელდციეხმაისტერ შებლადის მეთაურობით, რომელთა განკარგულებაში იყო 21 მოქმედი ზარბაზანი. შექმნილ ვითარებაში რუსმა გენერლებმა ჩათვალეს, რომ წინააღმდეგობის გაწევას აზრი აღარ ჰქონდა და გადაწყვიტეს მოლაპარაკებაზე წასულიყვნენ შვედეთის მეფე კარლოს XII-თან.

ნარვის ბრძოლის ისტორიის აღმწერელი შენიშნავდა, რომ დატყვევებისას ჯარისკაცებმა ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონს „ტანზე გახადეს, მისი მოკვლა უნდოდათ, მაგრამ ეს შენიშნა გრაფმა რეშილდმა და იგი გამოგლიჯა ჯარისკაცებს. მისცა ტანსაცმელი და მერე კარლოს XII წარუდგინა“. კარლოს XII დათანხმდა გაეტარებინა რუსეთის არმია ფრონტის ხაზის იქით, მაგრამ თვითონვე დაარღვია მოლაპარაკება, როცა მდინარეზე გასასვლელ ფონთან დაანაწილა რუსი გენერლების, ოფიცრების და რიგითების დიდი ჯგუფი (700 კაცამდე) რუსეთის ჯარის ძირითადი მასისგან და აიძულა დაედოთ მათ იარაღი და ჩაბარებულიყვნენ ტყვედ. მიუხედავად იმისა, რომ რუსმა გენერლებმა მიიღეს გადაწყვეტილება ტყვედ ჩაბარებოდნენ შვედებს,

ალექსანდრე არჩილის ძე კატეგორიულად არ ეთანხმებოდა მათ საკითხის ასეთ დაყენებაში, და ითხოვდა ბრძოლის გაგრძელებას, მაგრამ ამოდ, რის შედეგადაც შვედებმა დაატყვევეს რუსი გენერალიტეტის მთავარი მამოძრავებელი ძალა [31]. 20 ნოემბრის დილით დაიწყო სამხედრო შენაერთების უკანდახევა, რომელთა ნაწილიც გაძარცულ იქნა მოწინააღმდეგის მიერ. დილის 11 საათზე კარლოს XII-ს ბრძანებით მისმა გენერალ-ადიუტანტმა ტაუბემ რუსი გენერლები, ოფიცრები და სხვა სამხედრო მოხელეები გადაიყვანეს ნარვის ციხესიმაგრის კომენდანტთან, სადაც ისინი ოფიციალურად გამოაცხადა სამხედრო ტყვეებად [32]. ტყვეთა შორის იყვნენ: გენერალ-ფელდცეიხმაისტერი **ალექსანდრე არჩილის ძე**, ინფანტერიის გენერლები **ავტონომ გოლოვინი** და **ადამ ვეიდე**, გენერალ-მაიორი **ივანე ბუტურლინი**, ნოვგოროდის გენერალ-გუბერნატორი თავადი **ივანე ტრუბეცკოი**; პოლკოვნიკები: **იაკობ გორდონი**, **კაზიმირ ფონ კრაგე**, **დელტენი**, **ივანიცკი**, **შვენესი**, **გულიტცი**, **ვესტგოფი**, **ჰინდევრასი** და **სხვანი** [33]. რუსებმა ნარვის ბრძოლაში დაკარგეს 8 ათასამდე კაცი. 20 დროშა, არტილერიის ბანაკი, ჯარების სახეობათა 151 ნიშანი, მთავარსარდალი (10 გენერალი, 10 პოლკოვნიკი, 5 პოდპოლკოვნიკი, 14 კაპიტანი) 8 შტაბ და 30 ობერ-ოფიცერი, სულ 69 კაცი (145 ქვემეხი).

შვედების სწრაფმა და მოულოდნელმა გამარჯვებამ არეკლარევა შეიტანა რუსეთის არმიაში. დაიწყო მასიური უკან დახევა, ბევრმა გაქცევით უშველა თავს. არსებოს ცნობა, რომ გახარებულმა შვედებმა 1700 წლის 19 ნოემბრის ამ იოლი გამარჯვების აღსანიშნავად მედალიც კი გამოუშვეს. მის ერთ მხარეზე გამოსახული იყო მეფე, რომელიც თბებოდა ალყაშემორტყმული ნარვისაკენ ზარბაზნების ლულიდან გამოვარდნილ ბომბების ცეცხლის ალზე, წარწერით: „პეტრე იდგა ცეცხლთან და თბებოდა ისე, როგორც კაიაფას ეზოში მყოფი მოციქული პეტრე“. მედლის მეორე მხარეზე ეწერა: „ნარვიდან გაქცეული რუსები“, წინ პეტრეა, თავიდან სამეფო გვირგვინი უვარდება, დაშნა გადაგდებული, თვალებიდან ცხვირსახოცით ცრემლებს იწმენდს“. წარწერა გვაუწყებს: „გამოვიდა გარეთ და მწარედ ტირილი დაიწყო“ [34]. ვოლტერი წერდა: „კარლოს XII-მ, როდესაც ალექსანდრე ბაგრატიონს სტოკჰოლმში გზავნიდა, თავის ოფიცრებს ცინიკურად უთხრა: კავკასიის

მთების პაპანაქებიანი კალთების შვილმა შვედეთის ყინულების ტყვეობაში უნდა იცხოვროს. ეს იგივეა, მე რომ ოდესმე ყირიმის თათრეთის ტყვე ვყოფილიყავი“. კარლოს XII-მ ბრწყინვალედ იცოდა ალექსანდრეს ვინაობა, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო საქართველოს სამეფო დინასტიის გამგრძელებელი და რუსეთის არმიის დიდი თანამდებობისა და წოდების პირი. იგი ყოველგვარ ხერხს მიმართავდა, რომ ალექსანდრე უკან არ დაებრუნებინა. 1701 წლის დასაწყისში რუსი ტყვეები ნარვის ციხიდან სტოქჰოლმში გადაიყვანეს, სადაც აგვისტომდე საკმაოდ მკაცრად ეპყრობოდნენ. ალექსანდრე არჩილის ძე ინსპექტორ შერნდალის სახლში დააბინავეს. აქ ტყვე რუს გენერლებთან ერთად ალექსანდრე ფრიად დამამცირებელ მდგომარეობაში გამოიყვანეს, სადაც 1701 წლის 28 მაისს კარლოს XII-მ ტრიუმფალური მსვლელობა მოაწყო სტოქჰოლმის ქუჩებში, იქ ერთ-ერთი კოლონის თავში მოაბიჯებდა ალექსანდრე ბაგრატიონი. შვედეთში პრუსიის წარმომადგენლის შუამდგომლობით ტყვეებს 1701 წლის აგვისტოს ბოლოდან უკვე ცოტა უფრო თავაზიანად დაუწყეს მოპყრობა [35]. მიუხედავად ურთულესი პირობებისა, ალექსანდრე ბაგრატიონს ტყვეობაში ღირსეულად ეჭირა თავი, იგი სხვებს ამხნევებდა და ანუგეშებდა.

პეტრე I არაერთხელ შეეცადა მის გამოსყიდვას, მაგრამ შვედებმა მის გამოსყიდვაში მოითხოვეს 10 კასრი ოქრო (1 კასრი შეადგენდა 1 ტონა ოქროს). როდესაც ამის შესახებ ალექსანდრემ გაიგო, მან წერილი მისწერა პეტრეს: „არათუ სათქმელად, ფიქრადაც არ მომსვლია, რაიმე ზარალი მოუვიდეს სახელმწიფოს, არათუ ჩემი განთავისუფლებით, არამედ იმათაც, ვინც კი ჩემზე თუნდაც ათასჯერ უკეთესნი არიან. ჩვენ იმისთვის ვართ მოწოდებულნი, რომ ვითმინოთ და მოვკვდეთ სახელმწიფოსა და მამულის ინტერესებისათვის“ [36]. პეტრე დიდის ბრძანებით, ალექსანდრე არჩილის ძეს ხშირად ეგზავნებოდა ფული სომეხ ვაჭართა და სხვათა ხელით. მაგალითად, 1707 წლის ერთ-ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „გასულ 1706 წ., დიდი ხელმწიფის ბრძანებით, მოსკოვიდან ბატონიშვილ იმერეტინსკის გადაეგზავნა 832 ეფიპკა [37]. ალექსანდრეს ფულს უგზავნიდა მამამისიც, ხან თავისი შემოსავლიდან, ზოგჯერ პეტრე დიდის მიერ მიცემული ფულადი დახმარების საშუალებით: „იმერეთის მეფეს – არჩილ ვახტანგის ძეს, თავისი

ვაჟის – ალექსანდრე არჩილის ძის ვალების გადასახდელად 1706 წლის 19 მარტს მიეცა 3000 მანეთი [38]. ტყვეობაში ჩავარდნილი ალექსანდრე ბატონიშვილისათვის ფულის გაგზავნა არ ავიწყდებოდა არც პეტრე დიდს და არც მამამისს, მაგრამ შვედეთის მთავრობა განგებ აბრკოლებდა ფულის გადაცემას. ეს იყო მიზეზი, რომ გაგზავნილი ფული არ მიდიოდა დანიშნულებისამებრ. ტყვეობაში ყოფნისას ის ცდილობდა შეესწავლა შვედური ენა, გაეღრმავებინა თავისი ცოდნა ფორტიფიკაციაში ერთი კონკრეტული მიზნით – რათა დაესრულებინა მუშაობა „საარტილერიო წიგნზე“, რომელზეც ჯერ კიდევ ჰოლანდიაში დაიწყო მუშაობა და რომელსაც უნდა შეეჯამებინა მის მიერ სამხედრო-საარტილერიო დარგში მიღებული პროფესიული გამოცდილება და თეორიული ცოდნა [39]. არ არის გამორიცხული, რომ „საარტილერიო წიგნი“ მან თარგმნა რომელიმე ჰოლანდიური წყაროდან ჯერ რუსულად, შემდეგ ქართულად [40]. მაგრამ არსებობს მკვლევართა აზრი, რომ „საარტილერიო წიგნის“ თარგმნის ერთ-ერთ წყაროთ ალექსანდრე ბაგრატიონმა გამოიყენა სენ-რემის წიგნი „მემორიები ანუ საარტილერიო ჩანაწერები“ (ფრანგულად გამოიცა 1697 წ.). წიგნის წინასიტყვაობაში ნათქვამი იყო, რომ ის იყო ევროპაში არტილერიის დარგში ყველაზე თანამედროვე გამოკვლევა და მაშინ დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ჰოლანდიაში, სადაც სწავლობდა ალექსანდრე საარტილერიო საქმეს [41].

ასეა თუ ისე, შვედეთში ტყვეობისას ალექსანდრე ბაგრატიონმა განაგრძო „საარტილერიო წიგნზე“ მუშაობა და მისი რედაქტირება, რითაც სურდა მიეცა მისთვის სასწავლო სახელმძღვანელოს სახე. ამ შრომით მას უნდოდა დაემტკიცებინა, რომ არტილერიის სრულყოფილ დაუფლებისათვის, როგორც სამხედრო საქმის უმთავრესი ღერძისა, მას არ ეყო ის დრო, რომელიც გამოყოფილი ჰქონდა ჰოლანდიაში სწავლის დროს ამ მიზნის მისაღწევად, რაშიც ის დარწმუნდა კიდევ ნარვის ბრძოლაში მიღებული გამოცდილებით, და როგორც მიზანმიმართულ ადამიანს უნდოდა სპეციალური სასწავლო სახელმძღვანელოს შედგენით შეეცხო ეს ხარვეზები თავის სამხედრო განათლებაში [42] ასევე მუშაობდა ფორტიფიკაციის როგორც სამხედრო მეცნიერების შემადგენელი ნაწილის განვითარებაზე. ფორტიფიკაცია მოწოდებული იყო იმ დროს გადაეწყვიტა ის ამოცანები, რომლებიც ეხებოდა ადგილმდებ-

ბარეობის გამაგრებას, ბრძოლის მსვლელობის გაადვილების მიზნით. ფორტიფიკაცია იყოფოდა საველე და გრძელვადიანზე. გრძელვადიანი შეიცავდა სპეციალური თავდაცვის ნაგებობათა სათანადო საარტილერიო უზრუნველყოფით აღჭურვას, რაც არ ჰქონდა რუსეთის ჯარს ნარვასთან ბრძოლაში).

ალექსანდრე ბაგრატიონის დიდ ავტორიტეტზე მეტყველებს 1779 წ. გამოცემულ ენციკლოპედიაში მოთავსებული სტატიაც „ბრძოლა ნარვის ველზე“, სადაც მოწინააღმდეგეთა ზარალის აღწერის შემდეგ საუბარია შვედების მიერ ხელში ჩაგდებულ ტყვეებზე, რომელთა შორის მხოლოდ გენერალ-ფელდმარშალ დე-კრუას და გენერალ-ფელდცეიხმაისტერ ალექსანდრე არჩილის ძეს გვარებით და სამხედრო წოდებით მოიხსენიებენ: „იმ დღის დიდება შვედებს 1300 ჯარისკაცის დაღუპვის ფასად დაუჯდათ. კარლოს XII-მ ტყვედ ჩაიგდო პრინცი გრუზინსკი და სხვა გენერლები“ [43]. ტყვეობაში ყოფნისას, ალექსანდრეს, რომელსაც ჰქონდა დიდი მამულები რუსეთში და როგორც თანამდებობაზე მყოფ გენერალს ეგზავნებოდა ხელფასის ნახევარი – 720 მანეთი წელიწადში. სულ მისი ხელფასი შეადგენდა 1440 რუბლს.

1709 წ. გადაწყდა მისი გაცვლა გრაფ პიპერზე. 1711 წ. დასაწყისში ალექსანდრე სხვა რუს ტყვეებთან ერთად წამოიყვანეს ბოტნიის ყურეს შემოვლით რუსეთში, მაგრამ 1711 წ. 3 თებერვალს ის გარდაიცვალა ქალაქ პიტეოში (შვედეთი). დროებით დაკრძალული იყო ვილნიოს-ლოუხისაარის მამულის მახლობლად მდებარე სასაფლაოზე. კიდევ მოლაპარაკება გახდა საჭირო და საბოლოოდ 1712 წ. მარტში დაკრძალულ იქნა მოსკოვში, დონის მონასტერში.

საფლავის ქვაზე შემორჩენილია წარწერა:

„Александр Арчилович Иверский царевич, – 3 февраля 1711 года. Умер в граде Нарботничском Питео, по полуночи в 8 $\frac{1}{4}$ часа жил 37 лет“.

დონის დიდი ტაძრის საკურთხევლის ქვეშ შეიქმნა XVIII-ე საუკუნის ქართველ პოლიტიკურ და სამხედრო მოღვაწეთა ყველაზე დიდი აკლდამა.

საქართველოს არც ერთ ადგილას, არც ერთ მის ტაძარში ჩვენ ვერ ვიპოვით ერთად განსვენებულ ამდენ სახელგანთქმულ და ისტორიულ პირს, რამდენიც დონის მონასტერშია დაკრძალული [44].

ამგვარად, რუსეთის არტილერიის განვითარების საქმეში მნიშვნელოვანი დამსახურება მიუძღვის ალექსანდრე ბაგრატიონს, ქართველ მეფეთა ღირსეულ წარმომადგენელს, რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდციეხმაისტერს ხანმოკლე და სახელოვანი ცხოვრების გზა განვლო. ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი არა მხოლოდ რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდციეხმაისტერი იყო, რომელიც დიდ ორგანიზატორულ და პრაქტიკულ საქმიანობას ეწეოდა ხსენებული უწყების ჩამოყალიბება-განვითარებისათვის, არამედ ის სათანადო სამხედრო-თეორიულ საქმიანობასაც ეწეოდა. კერძოდ, ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონის მიერ შედგენილი ნაშრომი საარტილერიო საქმის შესათვისებლად იქცა თავისი დროის ახალი ტიპის პირველ სახელმძღვანელოდ. დასახელებული შრომის რამდენიმე ხელნაწერია მოღწეული ჩვენამდე [45]. ეს საშუალო ზომის წიგნი შეიცავს 89 გვერდს და ჩასმულია ტყავადაკრულ ხის ყდაში. წიგნი დაზიანებულია. აკლია დასაწყისი. ამის გამო ვერაფერს ვიტყვით, თხზულების იმ სახელწოდებაზე, რომელიც მას ავტორმა მისცა. შინაარსის მიხედვით, დასახელებულ სახელმძღვანელოში მოცემულია საარტილერიო ჭურვების დამზადების ტექნოლოგია, ზარბაზან-მორტირების გაკეთების პირობები, დახასიათებულია მათი ბრძოლებში გამოყენება. აღმწერლებმა კი ხელნაწერს „საარტილერიო წიგნი“ უწოდეს. ეს ძეგლი გოგირდზე თხრობით იხსნება, მას მოსდევს მოსაკიდებლის (ფითილის), რაკეტის პროპორციის, მისი ყალიბისა და სხვა აღწერები [46]. უეჭველია წიგნის შემდგენელი თავდაპირველად ჭურვების (რაკეტა, ფინდიხი, ყუმბარა) დამზადების წესს განმარტავს, გვიხსნის ჭურვებში გასანაწილებელი მასალის რაობა-შედგენილობას, დოზას, მიგვითითებს რაკეტა-ფინდიხის ფორმაზე (პროპორცია), მის გატენაზე და სხვა. იქვე აღწერილია, როგორც საარტილერიო ჭურვები, ისე ხელყუმბარები. აგრეთვე არტილერიისთვის საჭირო ხმალი. წიგნის მეორე ნაწილში შეისწავლება თვით ზარბაზანმორტირები, მათი კალიბრი, გამოყენება, გასწორება, სკალაცხრილი, ციხისთვის თუ სხვა საიერიშო პუნქტისათვის დამიზნება (განიშვნა), გასანათებელი რაკეტა, ფინდიხის ცეცხლის წაკიდებით აფეთქება-გასროლა, მითითებულია სროლისგან ქვემების გაცხელებაზე და ა.შ. [47]. ხელნაწერში ჩართულია მშვენივრად შესრულებული მრავალი ნახატი, ნახაზი, ეს თვალსა-

ჩინოება აადვილებს სახელმძღვანელოს მოხმარებას. ტექსტი გამართული ქართულითაა შედგენილი. გვხვდება რუსიციზმები: „ვედრა“, „საბლი“, „სოსტავი“, „ჩეტვერტი“. აქა-იქ უცხოური ტერმინებიცაა გამოყენებული. ტექსტში ჩართულია ანდერძი, რომელშიც მითითებულია ქართველთათვის მშობლიურ ენაზე ასეთი წიგნის პირველად შექმნის განსაკუთრებული მნიშვნელობა [48].

სახელმძღვანელოს ქართულად გადმომღებად დასაბუთებულია გარდაცვლილი „საქართველოს მეფის ძე ბატონიშვილი ალექსანდრე“. ეს ანდერძი ჩართულია საარტილერიო წიგნის უძველეს ხელნაწერში. მისი გადაწერის თარიღისა და სხვა ფაქტების გათვალისწინებით ანდერძში მოხსენიებული „საქართველოს მეფის ძე ბატონიშვილი ალექსანდრე“, ეს რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდცეიხმაისტერი ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონია.

ამ მრავალმხრივმა მოღვაწემ რამდენიმე უცხო ენა იცოდა. მან უცხოურ ენებზე მიიღო სამხედრო განათლება, რომელიც გააღრმავა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში (პოლონეთი, გერმანია, ჰოლანდია, ინგლისი, შვედეთი) ყოფნისას. თავისი ნაშრომისათვის ალექსანდრე ბაგრატიონს გამოუყენებია საარტილერიო ცოდნის საფუძვლების შესათვისებლად იმ დროს არსებული მდიდარი უცხოური ლიტერატურა, წიგნზე მუშაობა მან დაასრულა შვედეთში 1708 წ.. ერთი მინაწერის ცნობით, ეს წიგნი 1722 წ. ჩრდილოეთის ომის დროს ქართველ მეომრებს ჰქონიათ ნიჟნი ნოვგოროდში. ალექსანდრე ბაგრატიონის საარტილერიო სახელმძღვანელოს უძველესი ნუსხა გადაიწერა XVIII ს. 20-იანი წლების დამდეგამდე. 1729 წ. „საარტილერიო წიგნი“ მოსკოვში გადანუსხეს, თუმცა ზოგიერთი ილუსტრაცია ვერ ჩაუხაზავთ სახელმძღვანელოში. ამ ხელნაწერის ტექსტი განტვირთულია რუსიციზმებისაგან, მაგრამ თან ერთვის რაკეტების შედგენილობების აღწერა, რაც მისმა პრაქტიკულმა მნიშვნელობამ განსაზღვრა. „საარტილერიო წიგნის“ სახელმძღვანელოდ გამოყენების კარგი მაგალითია მისი „არითმეტიკის“ სახელმძღვანელოსთან გაერთიანება კრებულში [49].

ლოგიკურია დასახელებულ კრებულში ჯერ „არითმეტიკის სახელმძღვანელოს“, ხოლო შემდეგ „საარტილერიო წიგნის“ მოთავსება. ეს ხელნაწერი მიგვანიშნებს იმ მზრუნველობაზე, რასაც ქართველები იჩენდნენ სახელმძღვანელოებისადმი. მრავალი ათეული წლის მანძილზე „საარტილერიო წიგნზე“

რუსეთში აღიზარდა ქართველ და რუს არტილერიისთა თაობები. აღსანიშნავია, რომ დასახელებული კრებული რუსული ტიპის ქვემეხების შესაქმნელად გამოუყენებია ერეკლე II-ის თანამებრძოლეს გიორგი თარხანს (თარხნიშვილს), რასაც ემოწმება ყდის ქვემო ფრთის წიგნითა მხარის მინაწერი. ასე უწყობდა ხელს რუსული და ქართული სამხედრო ხელოვნების განვითარებას გამოჩენილი მოღვაწის, ალექსანდრე ბაგრატიონის მიერ შედგენილი სახელმძღვანელო, რაც წარმოადგენს მის სამხედრო-სამეცნიერო მემკვიდრეობას. ალექსანდრე ბაგრატიონმა აგრეთვე რუსულიდან ქართულად თარგმნა „სადიდებელნი გალობანი უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი“. მასვე ეკუთვნის იმპერატორ ბასილი მაკედონელის „ტესტამენტის“ (ანდერძის) თარგმანი. ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალების ანალიზიდან ირკვევა, რომ ალექსანდრე ბაგრატიონმა ჭაბუკობის პერიოდშივე გამოიჩინა განსაუთრებული მიდრეკილება სამხედრო ხელოვნებასა და ტექნიკის დარგში, რამაც განაპირობა მისი შემდეგი მუშაობის მიმართულებათა განსაზღვრა. ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი იყო მრავალმხრივი მოღვაწე, რუსეთის არმიის საარტილერიო უწყების ფაქტობრივი შემქმნელი და მისი ღირსეული ხელმძღვანელი, რომელმაც სამართლიანად დაიმსახურა გენერალ-ფელდცეხმაისტერის მაღალი სამხედრო თანამდებობა. იგი იყო სამხედრო-საარტილერიო საქმის შესანიშნავი ორგანიზატორი და გარკვეულწილად თეორეტიკოსიც, რომელსაც სამწუხაროდ არ დასცალდა თავისი ნიჭის მთელი ძალით გამოვლენა.

1. ალექსანდრე ბაგრატიონი დიდი მონღომებითა და სიყვარულით დაეწაფა საარტილერიო საქმის შესწავლას. სწორად მიგვაჩნია მ. ხმროვის აზრი იმის შესახებ, რომ იგი ჰოლანდიაში პეტრე პირველის უშუალო გადაწყვეტილებით იყო გაგზავნილი;
2. ალექსანდრეს ინიციატივით და პეტრე I-ს მხარდაჭერით მოხდა რუსეთში არტილერიის ძირეული რეორგანიზაცია, რის შედეგადაც 1699 წელს იგი დაინიშნა საქვემეხო პრიკაზის უფროსად;

3. მანამდე არსებული „საქვემეხო პრიკაზი“-ს ნაცვლად, მისი წინადადებით დაწესდა არტილერიის მთავარი სამმართველო. იმავედროულად შეიქმნა პირველი საარტილერიო პოლკი, 3 ბომბარდირთა და 26 კანონირთა ასეულებით;
4. არტილერიის მთელი მმართველობა დაექვემდებარა რუსეთის არტილერიის გენერალ-ფელდცეიხმაისტერს ალექსანდრე ბაგრატიონს;
5. ალექსანდრე ბაგრატიონის პირადი ავტორიტეტი არტილერიის დარგში იმდენად დიდი იყო, რომ თვით პეტრე პირველი იყო ჩარიცხული I საარტილერიო პოლკში კაპიტნის წოდებით პირადად გენერალ-ფელდცეიხმაისტერის დაქვემდებარებით. ნარვის ციხესიმაგრის გარემოცვის დროს იგი პირადად მეთაურობდა ამ პოლკს;
6. ალექსანდრე ბაგრატიონი, რუსეთის არტილერიის უფროსის თანამდებობაზე 6 თვე მოღვაწეობდა, და ამ დროის მოკლე პერიოდში მას არ შეეძლო რაიმე ძირფესვიანი რეორგანიზაციის მოხდენა დიდი ხნით ჩამორჩენილ საარტილერიო საქმეში, რამაც განაპირობა ნარვის (1700) ბრძოლის მარცხი და მისი დატყვევება;
7. მიუხედავად მისი ტყვედ ჩავარდნისა, ალექსანდრე ბაგრატიონის ღვაწლი და დამსახურება რუსეთის წინაშე უდავოა. მრავალი ათეული წლის მანძილზე მის „საარტილერიო წიგნზე“ რუსეთში აღიზარდა ქართველ და რუს არტილერიისტთა მთელი თაობები. ისიც აღსანიშნავია, რომ უფრო გვიანდელ პერიოდში რუსული ტიპის ქვემეხების შესაქმნელად მისი წიგნი გამოუყენებია მეფე ერეკლე II-ის თანამებრძოლს, გიორგი თარხანს (თარხანიშვილს).

§2. ქართველი ოფიცრების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1735–1739) და რუსეთ-შვედეთის (1741–1743) წლების ომებში

სანამ ქართველი ოფიცრების მონაწილეობას შევეხებოდეთ რუსეთის არმიის ლაშქრობებსა და საომარ მოქმედებებში XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში, მანამ საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ მაინც შევეხოთ თუ როგორი იყო

სწავლა-განათლების მდგომარეობა მოსკოვის, პეტერბურგისა და რუსეთის სხვა ქალაქებში არსებულ ქართულ ახალშენებში. ცნობილი მკვლევარი ფ. სინარულიძე აღნიშნავს, რომ „ახალშენში იმ დროს უმთავრესად შინაური აღზრდის სისტემას იცავდნენ. ამ მხრივ „განსაკუთრებულ მდგომარეობაში ბატონიშვილები იმყოფებოდნენ“ [50]. მაგრამ მთავარი ის გახლავთ, რომ „მოსკოვის ქართველთა ახალშენში ჩამოყალიბებულ შინაური აღზრდის სისტემას საქართველოში არსებულისაგან განსხვავებით ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ ქართველ წარჩინებულებს თავიანთი შვილების მიყვანა შეეძლოთ ქართველთა სასახლეში დანიშნულ რუს მდივნებთან რუსული ენის, კალიგრაფიის შესასწავლად, ხოლო ცოდნას ქართულში ეს ახალგაზრდები ქართველთა სალოცავებში მყოფ სასულიერო პირებთან იღრმავებდნენ.

ცნობილი სასულიერო პირები იღვწოდნენ რუსული კულტურის გასაცნობად. ეძებდნენ მშობლიური კულტურის გასამდიდრებლად გამოსადეგ ძეგლებს, სწავლობდნენ რუსული ღვთისმსახურების წესებს და სხვა. ამ მიზნით ისინი მოგზაურობდნენ ჩრდილო თუ სამხრეთ რუსეთში არსებულ კულტურის ცენტრებში (სერგი-სამების ლავრაში, კიევი-პეჩერსკში), დასავლეთ და ჩრდილო ევროპის სახელმწიფოებებში. ასეთი მიმოსვლის დროს მათ ახლდნენ ახალგაზრდებიც, რომლებიც რუსეთის და დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა კულტურის ცენტრთა მიმოხილვა-შესწავლით იფართოებდნენ გონებრივ ჰორიზონტს [51]. ქართველი ბატონიშვილების აღზრდა-განათლების ასე წარმართვა სანიმუშოა ახალშენის იმდროინდელი და შემდეგდროინდელი თაობის მოზარდებისათვის. XVIII საუკუნის დასაწყისიდან მოსკოველ ქართველთა სწავლა-აღზრდას არჩილ მეფე ხელმძღვანელობდა. ამ მხრივ, განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მ. დავითაშვილისა და გ. დადიანის განსწავლულობა. ჩანს, მ. დავითაშვილი რუსულ ენასა და სხვა სასწავლო საგნებს კარგად დაუფლებია. კარგი ქართული განათლება მიუღია გ. დადიანს, რომელსაც შემდეგ საარტილერიო სასწავლებელი დაუმთავრებია და რუსულ ენაზე ღრმა სამხედრო-ტექნიკური ცოდნა შეუძენია [52]. გ. დადიანი ალექსანდრე ბაგრატიონის საქმის პირველი ღირსეული განმგრძობია. კარგი რუსული განათლება მიუღიათ: თ. და ი. დავითაშვილებს, ბ. თურქესტანიშვილს, გ. მაჩა-

ბელს, გ. ჩხეიძეს და მეფე არჩილის გარემოცვაში მყოფ სხვა ქართველ ახალგაზრდებს.

ვახტანგ VI მოსკოვში გაჰყვა განათლებული ქართველი საზოგადოების ნაღები. ვახტანგ VI მრავალმხრივ განათლებული მოღვაწე იყო, იგი ადრი-დანვე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა აღზრდას. შეუმცდარი ალლოთი, ტაქტით, წახალისებით მან მრავალ მოზარდს სწორად განუსაზღვრა მომავალი მოღვაწეობის სფერო. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ბატონიშვილების აღზრდას. ვახტანგ VI იმპერატრიცა ეკატერინე I-ის მიმართა გიორგი ბატონიშვილის განსწავლების შესახებ. საგულისხმოა, რომ რუსეთში მისულ ქართველებს „მეორედ“ სწავლის პერიოდი დაუდგათ. უცხო ენის დაუფლებისა და მათემატიკურ-ტექნიკური ცოდნის გაღრმავებას შეუდგა თვით მეფე ბაქარიც.

სასწავლო წიგნებისა და სწავლა-აღზრდის საქმისათვის ვახტანგ VI-ს მოსკოვში ჩასვლისთანავე მიუქცევია ყურადღება. ის უშუალოდ შესდგომია სხვადასხვა სახელმძღვანელოს შექმნასა და გამრავლებას [53]. ამ მხრივ, განსაკუთრებით აღსანიშნავია მ. დავითაშვილის მიერ არითმეტიკის სახელმძღვანელოს რუსულიდან გადმოკეთება. წელთაღრიცხვასა და ასტრონომიაში სასწავლო წიგნების მომზადება. არითმეტიკის ერთ-ერთ სახელმძღვანელოზე 1727 წლის მინაწერი საინტერესო ცნობებს შეიცავს გერმანული და ფრანგული ენების, არქიტექტურის საფუძვლების შესასწავლად. მოსკოვში შექმნილ სხვა სასწავლო წიგნებს შორის მნიშვნელოვანია მ. დავითაშვილის არითმეტიკისა და გეომეტრიის წიგნი. ამ წიგნის დანიშნულება განისაზღვრება მათემატიკური ცოდნის საფუძვლების შესწავლით. იგი შექმნილია რუსეთში იმ დროს მიღებული იმავე შინაარსის სახელმძღვანელოებიდან ამოკრეფილი და გაანალიზებული მასალებით. არითმეტიკის ეს სახელმძღვანელო აღწერილია 1727 წლამდე. დასაბუთებულ შრომასთან ერთად აღნიშნულ კრებულში არტილერიის წიგნიც არის გაერთიანებული. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ არითმეტიკის და გეომეტრიის წიგნის რედაქციული დამუშავების დროს არტილერიის წიგნიც გამოუყენებიათ და მასში ენობრივი (სტილისტური) შესწორებანიც შეუტანია, ხოლო შემდეგ, ეს სახელმძღვანელოები ერთად აუკინძავთ. აღსანიშნავია, რომ აღნიშნულ სახელმძღვანელოში ხმარებული ტერმინოლოგიიდან შემდეგ ბევრი დამკვიდრდა ქართულში. ტექსტის შესწავ-

ლით ჩანს, თუ როგორ ენერგიულად ცდილობდა წინაპრების უცხო ტერმინთა გაქართულებას მათი მაშინდელი მათემატიკური აზროვნების შესაბამისად მ. დავითაშვილი. წიგნში მითითებულია საქართველოში ხმარებული ხელსაწყო-ასტროლაბიის გამოყენება, მთარგმნელი და რედაქტორი სახელმძღვანელოს უხამებენ საქართველოში არსებულ მათემატიკურ განათლების დონეს.

ჩვენი სამშობლო განვითარებული შუა საუკუნეების პერიოდში მოწინავე ქვეყნების გვერდით იდგა. შემდეგ შექმნილმა ვითარებამ დააქვეითა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ძლიერება, მისი კულტურული დონე. გვიან შუა საუკუნეებში საქართველოში ევროპული მეცნიერების მიღწევები ძირითადად რუსეთის გზით ვრცელდებოდა. არითმეტიკის სახელმძღვანელოს მთარგმნელი და რედაქტორი ამ საგნის წესების ჩამოყალიბებას ევროპულ მეცნიერთა დამსახურებად აცხადებს და ამას ამბობს ქართველი მკითხველის მისამართით.

ოთხი წელი უსწავლია დაქირავებულ მასწავლებლებთან დიმიტრი (ციციანოვს) ციციშვილს (1722–1790) [54]. ამ ხნის მანძილზე მას აუთვისებია უცხო ენები. გერმანული ისე კარგად შეუსწავლია, რომ თხუთმეტი წლის ასაკში, 1736 წ. არითმეტიკის სახელმძღვანელო ქართულად გადმოუთარგმნია. საკმაოდ განათლებული და რამდენიმე ენის მცოდნე 18 წლის დ. ციციშვილი 1739 წ. [55] ჩარიცხულა კადეტთა კორპუსში, სადაც იგი წარმატებით სწავლობდა ფიზიკას, „იუს ნატურას“, „სივილას“ (სამოქალაქო სამართალს), კრიმინალისტიკას, მსოფლიო („უნივერსალურ“) ისტორიას, არითმეტიკას, გეომეტრიას. ამ საგნებთან ერთად მას ისე შეუთვისებია გერმანული, ლათინური და ფრანგული, რომ შეეძლო ამ ენებზე თავისუფლად ლაპარაკი, წერა და თარგმნა რუსულად და რუსულიდან, – ნათქვამია სამეცნიერო აკადემიის არქივში დაცულ ერთ-ერთ დოკუმენტში [56].

აღსანიშნავია, რომ დ. ციციშვილმა ამასთან ერთად საფუძვლიანად იცოდა ქართული, რასაც მოწმობს მისგან გერმანულიდან ქართულად გადმოთარგმნილი სახელმძღვანელო. კადეტთა კორპუსში სწავლისას დ. ციციშვილი დადიოდა სამეცნიერო აკადემიაში და ლექციებს ისმენდა ექსპერიმენტულ ფიზიკაში, მორალში, გეოგრაფიაში, მათემატიკაში, გერმანულსა და რუსულ

ენებში. რუსული საკანცელარიო პრაქტიკა მას წარმატებით გაუვლია სახელმწიფო სამხედრო კოლეგიაში.

მოგვიანებით დ. ციციშვილმა თავი გამოიჩინა რუსულ ენაზე ორიგინალური პრაქტიკული გეოდეზიის სახელმძღვანელოს შექმნითაც. ეს წიგნი გამოიცა 1757 წ.. მისმა გამოცემამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი რუსეთის არმიაში პრაქტიკული გეოდეზიის დანერგვასა და განვითარებას. მრავალი ენის მცოდნემ მაღალ განათლებულმა მოღვაწემ დ. ციციშვილმა საგრძნობი წვლილი შეიტანა ქართული წიგნების დასაბეჭდათ მომზადებასა და გამოცემაში. როდესაც რუსეთში არსებული ქართული ახალშენების სწავლა-განათლების მდგომარეობის შესახებ ვსაუბრობთ, გაკვრით მაინც უნდა აღინიშნოს ქართველ მოზარდთა დაჟინებული სწრაფვა სამხედრო ხელოვნების დასაუფლებლად. ამას ტრადიციული ეროვნული ზნეობის ჩინებულ სისტემასთან ერთად აპირობებდა ეპოქის თავისებურება, მშობლებისაგან შვილებისათვის ადრევე ჩაგონებული – უბრძოლველად სამშობლოს განთავისუფლების შეუძლებლობა, ბავშვობაშივე გამოვლენილი ინდივიდუალური სანიმუშო მხედრული ნიშან-თვისებები [57]. თუ ადრე ქართველთა მხედრული ოსტატობით, საზრიანობით, გამბედაობით, მამაცობა-სიქველთა ალფროთოვანებული იყვნენ აღმოსავლეთში, ახლა გამოჩენილი ევროპელი მხედართუფროსები აქებდნენ ქართველ მებრძოლებსა და უებრო სარდლებს [58].

რუსეთში მყოფ ქართველ ახალგაზრდებს ფართო ასპარეზი და შესაძლებლობა მიეცათ შესულიყვნენ რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა სამხედრო სასწავლებლებში და იმ დროის მოწინავე სამხედრო მეცნიერების საფუძვლებს დაუფლებოდნენ. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მოგვიანებით ყველა ქართველი თავადის მომავალი სამსახურობრივი კარიერა კადეტთა კორპუსში მიღებული განათლებით იწყებოდა. ქართველი ბატონიშვილები (და საერთოდ ქართველები) ერთგულად ემსახურებოდნენ რუსეთს; მათმა შთამომავლობამ კი უფრო მეტად გამოიჩინა თავი იმპერიის სამსახურში. მათ არა ერთი ბრწყინვალე საბრძოლო ფურცელი ჩაწერეს რუსეთის სამხედრო ისტორიაში [59].

ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალებით ირკვევა, რომ ქართველ მეომრებს XVIII-ე საუკუნის I ნახევარში აქტიური მონაწილეობა მიუღიათ რუსეთის იმპერიის არმიის მიერ წარმოებულ ლაშქრობებსა და საომარ ოპერაციებში.

პირველ ცნობებს ქართველ მეომართა მონაწილეობაზე სამხედრო მოქმედებებში ვხვდებით (1722–1723) კასპიისპირეთში ლაშქრობის დროს. რუსეთის ჯარების შემადგენლობაში ერთ-ერთ რაზმს მეთაურობდა პოდპოლკოვნიკი მიხეილ ზუმბულიძე (ზუმბულოვ – ზემბულატოვი), რომელმაც თავის რაზმთან ერთად მიაღწია ჯერ მდინარე მტკვრის შესართავებს და შემდეგ სალიანის ციხესიმაგრეც კი აიღო (ამჟამად აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ფარგლებშია) [60]. 1723 წლის 25 ივლისს იგი დაიღუპა სპარსელებთან შეტაკებისას რუსეთის მიერ სპარსეთის პროვინციების დაკავებისას.

სპარსეთში ლაშქრობის დროს რუსეთის ჯარის შემადგენლობაში არა ერთ ქართველს მიუღია მონაწილეობა იმ იმედით, რომ პეტრე I-ს და ვახტანგ VI-ს გაერთიანებული ლაშქარის საერთო ძალისხმევით მოხდებოდა საქართველოს განთავისუფლება სპარსთა და ოსმალთა ბატონობისაგან [61]. ამ ლაშქრობაში მიუღია აქტიური მონაწილეობა მიხეილ ილიას ძე დავითაშვილს, გენერალ-ფელდცეიხმაისტერ ალექსანდრე არჩილის ძის ცოლის ძმას, რომელიც მსახურობდა არტილერიაში ოფიცრად, მას დარუბანდის ციხესიმაგრეში ჩაულწევია [62].

1723 წლის 16 სექტემბრის პეტრე I-ს ბრძანებით ბრიგადირ ვასილ ლევაშოვისადმი (1667–1751), მიეცა მითითება, რათა რუსეთის არმიაში მიეღოთ სამხედრო სამსახურში ქართველებიც. მაშინვე შეადგინეს პირველი „ქართული კომანდები“, ხოლო 1725 წ., მეფე ვახტანგ VI ჩასვლისთანავე რუსეთში, ეს ფორმირებები საგრძნობლად შეივსო მეფის ამაღლის წვევრებით.

XVIII ს. 30-იანი წლებიდან ქართველებს მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვით რუსეთის არმიის რეორგანიზაციის წარმატებით განხორციელებაში. გარდაქმნილი რუსეთის არმია ხარბად იზიდავდა მოსკოვის ქართული ახალშენის მკვიდრთ. საიმპერატორო კარიც, თავის მხრივ, ხელს უწყობდა ქართველი მეომრების რუსეთის სამხედრო სამსახურში შესვლას. ჯერ კიდევ 1729 წლის 30 ნოემბრის უფლისწულ ბაქარს მიენიჭა გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება და დაინიშნა მოსკოვის ოლქის არტილერიის უფროსად [63].

1730 წ., ივანოვოს დღესასწაულზე, ქართველთა შეუდარებელი ცხენოსნური ასპარეზობით (ჯირითით) მოხიბლული რუსეთის საიმპერატორო

კარი და გენერალიტეტი განსაკუთრებით დაინტერესდა მოსკოვში მცხოვრები ქართველი ახალგაზრდებით. რუსეთის საიმპერატორო კარმა და რუსმა სამხედრო მოღვაწეებმა მეფე ვახტანგ VI-ს გარდაცვალების შემდეგ (1737 წ. 25 მარტი), 1737 წლის 11 მაისს ა. ოსტერმანისა და ა. ჩერკასოვის მიწერილობით გრაფ სალტიკოვს დაავალეს ვახტანგ VI ამაღალე ცნობების შეკრება [64]. 31 მაისს მოსკოვში ქართველი მეფის სასახლეში მყოფი რუსი წარმომადგენლის, პოდპოლკოვნიკ პ. აქსაკოვის მეტვალყურეობით შედგენილი ქართველთა ნუსხა გადაეგზავნა რუსეთის მთავრობას. ამასთანავე, რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ გარკვეული მუშაობა გასწია ქართველებში რუსეთის სამხედრო სამსახურში შესვლის მსურველთა შესაკრებად [65]. მალე ქართველმა ახალგაზრდობამ სამხედრო სამსახურში ჩასარიცხად მიმართა რუსეთის იმპერატორს ანა იოანეს ასულს. გადაწყდა ქართველთაგან ჰუსართა ასეულის შექმნა. 1738 წლის 25 მარტს, იმპერატორმა ანას ბრძანებულებით დაკანონდა ქართველ ჰუსართა ასეულის, – პირველი ქართული ეროვნული სამხედრო ფორმირების ჩამოყალიბება რუსეთის არმიაში. საიმპერატორო ხელისუფლების მითითების საფუძველზე მომავალ ქართველ ჰუსართა შესახებ სამეფო სახლში შეაგროვეს ცნობები მათი ვინაობის, სოციალური მდგომარეობის, ჯამაგირის და ა.შ. შესახებ. ქართველ ჰუსართა ასეულის შემადგენლობისა და ხარჯთ – აღრიცხვის პროექტი სენატიდან დასამტკიცებლად გადაეგზავნა მინისტრთა კაბინეტს.

პირველი ქართული ეროვნული ფორმირება რუსეთის არმიაში მთავრობამ დაამტკიცა და ქართველ ჰუსართა ასეულის შესანახად წლიურად გამოჰყო სამი ათასი რუბლი. ქართველ ჰუსართა ასეულის პირველი მეთაური იყო ოფიცერი მამუკა ბაგრატიონ-მუხრანელი, მისი მოადგილე კი ქაიხოსრო გურიელი [66], რომელიც 1741–51 წწ. იყო ამ პოლკის მეთაური. ასეულში ირიცხებოდა შტატით: 2 ვახმისტრი, 2 კვარტირმაისტერი, 3 კაპრალი, 2 მელოლე, 1 მღვდელი, 1 მწერალი, 1 დალაქი და 70 რიგითი ჰუსარი. ქართველ ჰუსარ აზნაურებს და თავადებს მამულები ეძლეოდათ უკრაინაში [67].

მოგვიანებით ქართველმა მეომრებმა მამაცობისა და საბრძოლო თანამეგობრობის ღირსშესანიშნავი ფურცელები ჩაწერეს ყირიმის განთავისუფლებისათვის ომში. რუსეთის ხელისუფლებამ ყურადღება მიაქცია ქართველთა

თავდადებას და მოიწადინა ასეულის გაზრდა. გენერალ-ფელდმარშალმა ბურხარდ მინიხმა ასტრახანსა და ყიზლარში დამატებით შეაგროვებინა 150 მხედარი და მიაყვანინა უკრაინაში. 1740 წლისათვის ქართველი ჰუსარები, დაწესებული შტატის მიხედვით უკვე სამ ასეულზე მეტს ითვლიდნენ. 1740 წ. 14 აპრილს დამტკიცებული კანონი ითვალისწინებდა ქართველ ჰუსართა რიცხოვრივ ზრდას. ამის საფუძველზე 1741 წ. გაფორმდა ქართველ ჰუსართა ოთხი ასეული.

ასეთ ცვლილებათა შემდეგ ახალი იმპერატრიცას ელისაბედის ბრძანებით, იმავე წელს ქართველ ჰუსართა ასეულები პოლკად გადაკეთდა. ჯერ ასეულის, ხოლო შემდეგ პოლკის, ქართველი ჰუსარების მუნდირი, ამუნიცია ეროვნული (ქართული) იყო.

1741 წ. სამხედრო კოლეგიამ გადაწყვიტა ჰუსართა პოლკების ერთიან ფორმაზე გადაყვანა. ხელისუფლების ასეთ განზრახვას ქართველმა ჰუსარებმა პროტესტი გამოუცხადეს. 1741 წლის 30 დეკემბერს ქართველ ჰუსართა პოლკის მაიორმა ედიშერ ამილახვარმა და კაპიტანმა პაატა ციციშვილმა სამხედრო კოლეგიისადმი გადაცემულ განცხადებაში დასაბუთებულად მოითხოვეს რუსეთის არმიაში შემავალი ქართველი საჯარისო ეროვნული ფორმირებისათვის ეროვნული მუნდირების და ამუნიციების უცვლელად დატოვება, მაგრამ ამოდ, მათი თხოვნა არ გაითვალისწინეს.

1763 წ. ქართულ ჰუსართა პოლკი საბოლოოდ დაკომპლექტდა, მაგრამ 1769 წლის 3 ოქტომბერს ის მოსკოვის ლეგიონში გააერთიანეს. ქართველ ჰუსართა პოლკი ერთ-ერთი ძველი ეროვნული შენაერთია უცხოეთის ჯარში [68]. რუსეთის არმიაში შემავალ ქართველ ჰუსართა პოლკის მეომრებმა სამი ათეული წლის მანძილზე თავდადებით, მამაცობით, მოხერხება-საზრიანობით მარად გაუხუნარი ფურცლები ჩაწერეს საბრძოლო დიდების მატთანეში. 1738 წლის 17 მაისს მეფე ბაქარისაგან სენატისადმი წარდგენილი დოკუმენტით ჰუსარობა ეძლეოდათ თავადებს: დიმიტრი ორბელიანს, ედიშერ ამილახვარს, დავით, იოთამ და ოთარ ერისთავებს; იესე ციციშვილს; ოთარ ჩოლოყაშვილს, მერაბ და გერასიმე ანდრონიკაშვილებს; ათანასე ქობულაშვილს, ანდრია და ვახტანგ ორბელიანს, სვიმონ ჩოლოყაშვილს, ნოდარ ბარათაშვილს, დიმიტრი შალიკაშვილს, გერასიმე და შიოშ ჯავახიშვილებს; ნიკოლოზ

მანველიშვილს, დაჭრილ და მოხუც მერაბ გურამიშვილს, რომლის ნაცვლად ჰუსარი ხდებოდა მისი ძმისშვილი დავით გურამიშვილი [69].

XVIII საუკუნეში რუსეთის არმიას არ უწარმოებია თითქმის არც ერთი მნიშვნელოვანი მასშტაბის ბრძოლა ან სამხედრო კამპანია, რომელშიც ქართველ ოფიცრებს მონაწილეობა არ მიეღოთ. უფრო ნათელი რომ გახდეს, ამ ნაშრომში შეტანილ ქართველ ოფიცერთა საბრძოლო გზა, დავასახელებთ იმ ომებს, რომელსაც აწარმოებდა რუსეთი XVIII-ე საუკუნეში: ჩრდილოეთის ომი (ანუ ომი შვედეთთან – 1700–21 წწ.); რუსეთ-ოსმალეთის (1735–1739); (1768–1774); (1787–1791); რუსეთ-შვედეთის (1741–1743); (1788–1790); შვიდწლიანი ომი (1756–1763); პოლონეთთან I (1768–72), II (1792) და III (1795) ომები 1796 წლის ლაშქრობა სპარსეთში; 1799 წ. ლაშქრობები შვეიცარიასა და იტალიაში. ამრიგად, ამ პარაგრაფში ჩვენ წარმოვადგენთ რუსეთ-ოსმალეთის (1735–1739) და რუსეთ-შვედეთის (1741–1743) წლების ომებში დაწინაურებულ სახელოვან ქართველ ოფიცრებსა და გენერლებს, რომლებიც XVIII საუკუნის I ნახევარში რუსეთის არმიაში მსახურობდნენ.

ცნობილია, რომ (1735–1739) წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომს საბაბად დაედო რუსეთ-პოლონეთის (1733–1735) წლების ომის შედეგად რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობების გაართულება.

1736 წ. გენერალ-ფელდმარშალ ბურხარდ მინიხის ღნებრის არმია 20 მაისს შტურმით დაეუფლა პერეკოპს, შემდეგ კი დაიკავა ყირიმის სახანოს დედაქალაქი-ბახჩისარაი. მაგრამ დაწყებულმა ეპიდემიამ, საკვების, ფურაჟის და წყლის უქონლობამ აიძულა რუსეთის არმია დაეხია უკრაინისაკენ. დონის რუსული არმია გენერალ პ. ლასის მეთაურობით ვიცე-ადმირალ პ. ბრედალის დონის საზღვაო ფლოტილიის მხარდაჭერით 1736 წლის 19 ივნისს დაეუფლა აზოვის ციხესიმაგრეს. 1737 წლის ივლისში დონის არმიამ ფლოტილიის მხარდაჭერით გადალახა სივაშის სრუტეები და გაანადგურა საღვირის ბრძოლაში ყირიმის ყაენის – ფეთხი გირეის ჯარები, ხოლო ღნებრის არმიამ, 2 ივლისს შტურმით აიღო თურქეთის ციხესიმაგრე ოჩაკოვი. იმავე წელს ომში ჩაება ავსტრია. 1739 წლის დასაწყისში, რუსეთის არმიამ, რათა უზრუნველყო ვლახეთსა და ბოსნიაში განლაგებული ავსტრიის ჯარებთან ურთიერთმოქმედება დაიწყო შეტევა მოლდავეთში და მიაღ-

წია კიდევ გარდატეხას ამ ომში. აგვისტოში ღნებრის არმიამ გაანადგურა ოსმალეთი სტაგუჩანის ბრძოლაში. შვედეთის მხრიდან თავდასხმის მუქარამ და ომიდან ავსტრიის გასვლამ, აიძულა რუსეთი დაელო ოსმალეთთან 1739 წელს ბელგრადის სამშვიდობო ხელშეკრულება. რუსეთის სამხედრო ხელოვნება გამდიდრდა რთულ საზღვაო წინააღმდეგობათა გადალახვის გამოცდილებით (სივამის სრუტეები და ჩონგარის სრუტეები ყირიმში) [70].

ქართველმა ოფიცრებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ამ ომში. მათ თავგანწირულ მოქმედებებზე ბრძოლებში არაერთხელ აღნიშნავდა თავის მოხსენებებში სენატისადმი გენერალ-ფელდმარშალი ბურხარდ მინიხი:

„Оные грузинцы службу свою весьма храбро оказывают“, „Грузинцы поступали так, как надлежит храбрым и надежным людям, так что более требовать невозможно“, „Грузинцы весьма потребны“, „Дабы более таких людей было, было бы весьма потребно“ [71].

ჯერ კიდევ მიმდინარეობდა ომი, როცა იმპერატრიცა ანა იოანეს ასულმა მოაწერა ხელი ბრძანებულებას (1738 წლის 25 მარტი), რის საფუძველზე რუსეთის არმია შეივსო 9 ახალი ასეულით, რომლებიც შედგებოდა ქართველი მოხალისეებისაგან. ხსენებულმა ჰუსართა ასეულმა (შემდგომში პოლკმა) იარსება 1769 წლამდე და ითვლება ოფიციალურად რუსეთის არმიის ისტორიაში პირველ ქართულ ეროვნულ შენაერთად [72]. ქართველ ჰუსართა პოლკში სხვადასხვა დროს მსახურობდნენ: გიორგი და ევგენი ამილახვარი, იასე, გივი, სერგო და ნოდარ ბარათაშვილები, გერასიმე ჩიკოიძე, იასე, ადამ და პაპუნა ციციშვილები, ოთარ თუმანიშვილი, ოთარ ხმელიძე, დიმიტრი ქავთარაძე, ერასტი ტულაშვილი, მამუკა ბაგრატიონ-მუხრანელი, სიმონ ჯავახიშვილი, დავით წერეთელი, ბორის, ივანე, ფრანგისტან თურქისტანიშვილები, ლუარსაბ ასინძოვანი, ქაიხოსრო გურიელი და მრავალი სხვა [73].

დადიანი გიორგი ლევანის ძე [74] (1683–1765), კაპიტან-პორუჩიკი. 1700 წლიდან ცხოვრობდა მოსკოვში, კარგად იცოდა რუსული და ქართული ენები, ასრულებდა თარჯიმნის ფუნქციებს მოსკოველ ქართველებს და პეტერბურგის კარს შორის ურთიერთობების საქმეში, მისი მეშვეობით წარმოებდა მიმოწერა საქართველოსთანაც.

მილახვაროვი (ამილახვარი) ედიშერ პაატას ძე (ელისეი პოტაპის ძე), 1738 წ. ქართველ ჰუსართა პოლკის პორუჩიკი [75].

ანდრონიკოვები (ანდრონიკაშვილები) მერაბი – კაპიტანი [76], და ერასტი პორუჩიკი [77], რომლებიც ირიცხებოდნენ ვახტანგ VI ამალაში ისინი 1741 წ. დაბრუნდნენ საქართველოში.

ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) ბაადურ ბაგრატის ძე, (1690–1738), პოდპოლკოვნიკი 1735 წ. [78]. რუსეთში წავიდა პეტრე I დროს და დასახლდა მოსკოვში. ასრულებდა პეტრე I დიპლომატიური ხასიათის დავალებებს საქართველოსთან მიმართებაში, სპარსეთში ლაშქრობის მზადების დროს 1734–35 წლებში თან ახლდა უფლისწულ ბაქარს.

მანველოვი (მანველიშვილი) ნიკოლოზ ვახუშტის ძე (1693–1769), პრაპორშჩიკი (1739). 1735–1739 წწ. ომის დროს ხოტინის ციხესიმაგრისათვის ბრძოლებში ოსმალთა წინააღმდეგ მიიღო 13 ჭრილობა [79]. ცხოვრობდა ქ. პოლტავასთან, სოფელ ბელიკში.

გურამოვი (გურამიშვილი) დავით გიორგის ძე (1705–1792) [80]. გამოჩენილი ქართველი პოეტი. 1738 წლიდან მსახურობდა რიგითად ქართველ ჰუსართა პოლკში. მონაწილეობდა 1735–1739 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომში.

ამილახვაროვი (ამილახვარი) ავთანდილ ვახტანგის ძე (1724–1786). ომის დროს მსახურობდა დრაგუნად ინგერმანლანდიის ქვეით პოლკში [81].

ერისტოვი (ერისტავი) დავით ზურაბის ძე. რუსეთში გადასახლდა 1734 წ., 1738 წ. მსახურობდა ქართულ ჰუსართა პოლკში, დაიღუპა 1738 წ. ოჩაკოვის ციხესიმაგრის გარემოცვის დროს [82].

ერისტოვი (ერისტავი) დავით ოთარის ძე (1718–1763) [83]. 1738 წლიდან მსახურობდა ქართულ ჰუსართა პოლკში.

მრავალი ჩვენი თანამემამულე ადრევე ჩაერთო რუსეთში სამხედრო-სპეციალური განათლების მიღების საქმეში. მათ შორის, ვინც დაწინაურდა არტილერიის დარგის განვითარებაში XVIII-ე საუკუნის I ნახევარში, იყო ცნობილი სამხედრო მოღვაწე ზემოდ ხსენებული გიორგი ლევანის ძე დადიანი (1683–1765), არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტი [84]. ჩვენს მიერ მოძიებული მასალებიდან ირკვევა, რომ იგი 1700 წლიდან ცხოვრობდა ჯერ

მოსკოვში, შემდეგ სანქტ-პეტერბურგში, სადაც დაეუფლა რუსულ ენას და სხვა სასწავლო საგნებს, შემდეგ საარტილერიო სკოლაც დაამთავრა და საფუძვლიანი სამხედრო-ტექნიკური ცოდნაც შეიძინა [85].

ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონის მიერ დაწყებული საქმე ქართველთა შორის არტილერიის განვითარებაში სწორედ მას ხვდა წილად. საარტილერიო სკოლაში მასთან ერთად სწავლობდნენ რუსეთის არმიის მომავალი ოფიცრები: ილია დავილოვი (დავითაშვილი), იოთამ ბაგრატიონი, ბაადურ ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) და სხვები. სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ მსახურობდა არტილერიაში კაპიტან-პორუჩიკად. მონაწილეობდა ჩრდილოეთის ომში (1700–22) [86]. შემდგომში აქტიური მონაწილეობა მიიღო რუსეთ-ოსმალეთის (1735–39) ომში, სადაც დაწინაურდა 1739 წ. 17 აგვისტოს სტავუჩანის ბრძოლაში (ციხესიმაგრე სტავუჩანი მდებარეობდა ხოტინის ციხესიმაგრისგან 12 კმ დაშორებით). ბრძოლის დროს იგი მეთაურობდა რუსეთის არმიის არტილერიას. დაიკავა რა მდინარე დოლგაისთან სტრატეგიული სიმაღლეები, მან ცეცხლი გაუხსნა ველი-ფაშას ბანაკს და მისი ბატარეების განადგურებას შეუდგა, ამ ბატარეებს ოსმალები ცდილობდნენ განეღებინათ თავიანთ მარცხენა ფლანგზე. 1739 წ. 19 აგვისტოს სტავუჩანის ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისათვის მას მიენიჭა პოლკოვნიკის სამხედრო წოდება და დაინიშნა ხოტინის ციხესიმაგრის კომენდანტის თანაშემწედ [87].

გ. დადიანი დაკრძალულია ქ. მოსკოვში, დონის მონასტერში. მის საფლავის ქვაზე შემორჩენილია წარწერა:

„Раb божий Георгий Леонтьевич, сын Дадіан, который родился от Рождества Христова в 1683 г. и преставился в 1765 г. прожив всех лет 82 года“ [88].

XVIII ს. I ნახევარში მოსკოვის ოლქის არტილერიის სარდლის თანამდებობაზე ირიცხებოდა ქართველი უფლისწული, ბაქარი ვახტანგის ძე ბაგრატიონი (1700–1750), გენერალ-ლეიტენანტი (1727), წმ. ანდრია პირველწოდებულის (1726) და წმ. ალექსანდრე ნეველის (1734) [89] ორდენების კავალერი. რუსეთში იგი აქტიურ საზოგადო და კულტურულ-საგანმანათლებლო

მოღვაწეობას ეწეოდა. დაკრძალულია მოსკოვში, ღონის მონასტერში. მის საფლავის ქვაზე შემორჩენილია წარწერა:

„Артиллерии генерал-поручик и обоих Российских орденов кавалер, грузинский царевич Бакар Вахтангович, род. в 1700 году апреля 7 дня, преставился 1750 году февраля 1 дня и положен на сем месте под сим знаком.

Здесь прах царевича, а дух на небесах. Рожденный от царей, все царское оставил, но добродетелью одной себя прославил“ [90].

ქართველებს აქტიური მონაწილეობა მიუღიათ რუსეთის იმპერიის მიერ წარმოებულ (1700–1722) წლების ჩრდილოეთის ომში, 1722 წლის კასპისპირეთის ლაშქრობაში და (1735–1739) წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომებში, არა ნაკლები დამსახურება და აღიარება მოიპოვეს მათ მომდევნო (1741–1743) წლების რუსეთ-შვედეთის ომში. ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალებით ირკვევა, რომ ამ ომში ბევრი ჩვენი თანამემამულე დაწინაურდა, ბევრიც ბრძოლის ველზე გმირის სიკვდილით დაეცა. მათ შორის ვინც დაწინაურდა ომის დროს იყვნენ – ედიშერ პაატას ძე ამილახვარი (1742 წ. ქართულ ჰუსართა პოლკის მაიორი) [91].

ავთანდილ ვახტანგის ძე ამილახვარი. 1742 წ. ვიატკის ქვეითი პოლკის პორუჩიკი [92].

შიოშ (სიმონ) ჟევახოვი (ჯავახიშვილი), პოლტავის პოლკის პრაპორშჩიკი (1742) [93].

ფრანგისტან დავითის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1697–1767). 41 წლის ასაკში ჩარიცხულ იქნა ქართველ ჰუსართა პოლკში, შვედეთთან ომის დროს სენატის ბრძანებით 1742 წლის 15 თებერვალს მიენიჭა პირდაპირ კაპიტნის წოდება და დაინიშნა გლუხოვის საგარნიზონო პოლკში [94].

დავით დავითის ძე წერეთელი, 1740 წ. მსახურობდა კაპიტნის წოდებით ოჩაკოვოდან დაბრუნებულ ერთ-ერთ პოლკში [95].

ივანე გაბრიელის ძე ჩხეიძე, 1742 წლიდან მსახურობდა ქართულ ჰუსართა პოლკში კაპიტნად [96].

დიმიტრი ედიშერის ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1703–1763). 1742 წ. მიენიჭა კაპიტნის წოდება და დაინიშნა პოლტავის პოლკში [97].

გურიელი ქაიხოსრო მამუკას ძე 1741–1751 წწ. – ქართველ ჰუსართა პოლკის მეთაური. 1741 წ. 11 ნოემბერს მიენიჭა პოლპოლკოვნიკის წოდება [98].

ნიკოლოზ სიმონის ძე ბაგრატიონი, ციმბირის ქვეითი პოლკის პორუჩიკი 1741 წ. [99]. და მრავალი სხვა ჩვენი თანამემამულე.

რუსეთ-შვედეთის ომი (1741–1743) იყო გამოწვეული შვედეთის მთავრობის რევანშისტული მიზანმიმართულებით, რათა დაებრუნა ნიშტადტის 1721 წ. სამშვიდობო ხელშეკრულების მიერ ცნობილი დაკარგული ტერიტორიები. 1741 წლის 24 ივლისს (4 აგვისტოს) შვედეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს და პირველსავე ბრძოლაში შვედებთან ვილმასტრანდთან 23 აგვისტოს (3 სექტემბერს) რუსულმა რაზმმა (10 ათასი კაცი) გაანადგურა შვედების 3-ათასიანი რაზმი და დაიკავა ციხესიმაგრე.

1742 წ. 28 ივნისს (9 ივლისს) რუსეთის არმიამ (35 ათასი კაცი) ფელდმარშალ პ. ლასის სარდლობით დაიკავა ფრიდრიხსჰაიმი. შვედეთის ჯარებმა (20 ათასი კაცი) უკან დაიხიეს ჰელსინგფორსისაკენ (ხელსინკი). რუსეთის არმია დაედევნა მტერს და საგალერო ფლოტის მხარდაჭერით დაიკავა ბორგო. 7(18) აგვისტოს დაეუფლა ნეიშლოტის ციხესიმაგრეს. აგრძელებდა რა შეტევას მტერზე ლასის არმიამ ალყაში მოაქცია შვედეთის ჯარები ჰელსინგფორსთან და 24 აგვისტოს (4 სექტემბერს) აიძულა ისინი კაპიტულაციაზე. 1743 წლის გაზაფხულზე სამხედრო მოქმედებები განახლდა. რუსეთის ნიჰოსნურმა ფლოტილიამ 20(30) მაისს გაანადგურა კორპოს კუნძულთან შვედეთის ფლოტილია. რუსეთის სადესანტო რაზმი (9 ქვეითი პოლკი 106 გალერაზე და სახომალდო ფლოტით) მივიდა უშუალოდ შვედეთის ტერიტორიასთან. დესანტის გადმოსხმის საშიშროების მიზნით 1743 წლის 7(18) აგვისტოს ქ. აბოში (ტურკუ) იყო ხელმოწერილი აბოს სამშვიდობო ხელშეკრულება [100].

(1741–1743) წწ. რუსეთ-შვედეთის ომის დროს რუსეთში დაწინაურდა მთელი რიგი სამხედრო და სამხედრო-საზღვაო მოღვაწისა, რომლებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს რუსეთის იმპერიის როგორც სამხედრო, ასევე

სამხედრო-საზღვაო ხელოვნების, სამამულო თეორიისა და პრაქტიკის განვითარება-სრულყოფაში. სამხედრო-საზღვაო ხელოვნება, რომელსაც საფუძველი ჩაუყარა პეტრე I-მა, განავითარა ქართველმა უფლისწულმა – გიორგი ვახტანგის ძემ (1710–1787), ომის დროს რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორმა. გიორგი ბაგრატიონი 1725 წლიდან ცხოვრობდა სანქტ-პეტერბურგში, იქ მიიღო იმ დროისათვის უმაღლესი სამხედრო-საზღვაო განათლება, საზღვაო გვარდიის აკადემიაში, სადაც სწავლის უფლება ჰქონდათ მხოლოდ დიდგვაროვან ოჯახების წარმომადგენლებს, სადაც მან ისწავლა შვიდი წელი. აქვე ავლნიშნავთ, რომ ტექნიკურ ცოდნასთან ერთად ის ესწრაფვოდა ფართო განათლების მიღებასაც [101].

პეტერბურგში აკადემიაში სწავლის პერიოდში გამოიკვეთა მისი სწრაფვა გამხდარიყო სამხედრო-საზღვაო მოღვაწე, რაც სრულყოფილად გამოჩნდა (1741–1743) ომში შვედეთთან. ომის დროს რუსეთის არმიამ არაერთხელ განახორციელა დევნა შვედებზე საგალერო ფლოტის მხარდაჭერით, რომელსაც მეთაურობდა გენერალ-მაიორი გიორგი ბაგრატიონი, მან დაიკავა ქ. ბორგო (ფინეთი), ხოლო 1743 წ. 7 აგვისტოს დაიკავა ნეიშლოტის ციხესიმაგრე [102]. 1742 წ. ფინეთის ტერიტორიის დაკავებისას დაინიშნა ქ. ვილმანსტრანდის გარნიზონის უფროსად. 1743 წ. გაზაფხულზე რუსეთის ნიჩბოსანთა ფლოტილიამ მისი მეთაურობით აიძულა შვედები კაპიტულაციაზე. 1742 გაზეთ „სანქტ-პეტერბურგის უწყებანი“ №80 ამცობდა მკითხველებს:

„В Санкт-Петербург, 4 октября, грузинский царевич Георгий возвратился по счастливом окончании кампании в Финляндии. Он был на флоте“ [102].

რუსი ისტორიკოსი ნ. შპილევსკი აღწერს რა რუსეთ-შვედეთის ომს ფინეთის ტერიტორიაზე გვამცნობს, რომ გენერალ-მაიორი გიორგი ბაგრატიონი 1742 წ. 10 აგვისტოს მეთაურობდა 4000 გრენადერებს და მუშკეტერებს, რომლებიც გადმოსხდნენ გალერებიდან და მშვიდობიანად მიაღწიეს რუსეთის ბანაკამდე, წარმატებული ორგანიზაცია გაუკეთა დესანტს, შეუფარდა ცეცხლი და მანევრი, ხელოვნურად გამოიყენა რეზერვები. ბრწყინვალე ორგანიზაცია გაუკეთა კრონშტადტიდან მიტავაში, საგალერო ფლოტის დე-

სანტს. საბრძოლო დამსახურებებისთვის რუსეთ-შვედეთის ომის დროს მიიღო რამოდენიმე ჯილდო, მათ შორის ოქროს ხმალი შემდეგი შინაარსის სიგელით [103]:

„Господину генерал-майору, грузинскому царевичу Георгию! За ваши верные службы в бывшую последнюю с шведами войну и прилежные труды все милостивейше жалуем Вас шпагою, которую при сем посылаем.

24 октября 1743 года

Елизавета“

უფლისწულ გიორგის მოღვაწეობაზე ნათქვამია მ. გორგიძის ნაშრომში „ქართველები პეტერბურგში“ (თბ., 1976) ფ. სიხარულიძის ნაშრომში „მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიიდან“ (თბ., 1991). მაგრამ, ამ ნაშრომებში არაა განხილული მისი მოღვაწეობა სამხედრო-საზღვაო დარგში. ჩვენს მიერ მოძიებული მასალებით დასტურდება, რომ გიორგი ბაგრატიონს სამხედრო-საზღვაო ხელოვნების განვითარებაში, კერძოდ, ისეთ მნიშვნელოვან საქმეში, როგორცაა სამხედრო ძალების გადასხმა მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე დესანტის მეშვეობით საბრძოლო ამოცანების განხორციელების მიზნით დიდი წვლილი მიუძღვის. გიორგი ბატონიშვილი დაკრძალულია მოსკოვში, დონის მონასტერში [104].

ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალების ანალიზიდან ირკვევა, რომ XVIII-ე I ნახევარში ქართველებმა განსაკუთრებული დაინტერესება და მიდრეკილება გამოიჩინეს სამხედრო ხელოვნების და ტექნიკისადმი, რამაც განაპირობა შემდგომში მათი სამხედრო სამსახურის მიმართულებათა განსაზღვრა. ამასთანავე ქართველი ოფიცრები აქტიურად მონაწილეობდნენ რუსეთის არმიის კასპიისპირეთის ლაშქრობაში, რუსეთ-ოსმალეთის (1735–1739) და რუსეთ-შვედეთის (1741–43) წლების ომებში. მათმა მამაცობამ, მხედრულმა ოსტატობამ და მეთაურებისათვის საჭირო უნარ-ჩვევებმა გარკვეულ ტრადიციას ჩაუყარეს საფუძველი, რომელმაც შემდგომ პერიოდში კიდევ უფრო მეტად იჩინა თავი.

თავი III. ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში XVIII საუკუნის II ნახევარში

§1. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა შვიდწლიან ომში (1756–1763)

ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალების ანალიზიდან ირკვევა, რომ XVIII ს. II ნახევარში ქართველი ოფიცრები და გენერლები აქტიურად მონაწილეობდნენ რუსეთის მიერ წარმოებულ ომებში, რომლის დროსაც გამოვლენილი მამაცობით, თავდადებით და საბრძოლო ოსტატობით მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდათ სამხედრო სტრატეგიის, ტაქტიკის (კერძოდ კი ტეჩნიკის, არტილერიის და სამხედრო-საზღვაო საქმის წინსვლაში) და საერთოდ, სამხედრო ხელოვნების განვითარებაში. ჩვენმა თანამემამულეებმა არა ერთხელ ასახელეს თავიანთი თავი რუსეთის ომებსა და სამხედრო კამპანიებში.

თავდაპირველად მათი მონაწილეობა უნდა წარმოვაჩინოთ (1756–1763) წლებში მიმდინარე შვიდწლიან ომში. როგორც ცნობილია, შვიდწლიანი ომი (1756–1763), გამოიწვია ინგლის-საფრანგეთის კოლონიურმა მეტოქეობამ ჩრდილოეთ ამერიკასა და ოსტ-ინდოეთში გაბატონებისათვის, პრუსიის აგრესიულმა პოლიტიკამ რუსეთისა და ავსტრიის საგარეო-პოლიტიკური კურსის წინააღმდეგ. ინტერესებისა და წინააღმდეგობათა სირთულემ განაპირობა ორი კოალიციის შექმნა: ინგლის-პრუსიისა, რომელსაც შეუერთდნენ ჰანოვერი, ჰესენკასელი, ბრაუნშვაიგი და ზოგი სხვა სახელმწიფო (1761 წ. დიდი ბრიტანეთის მხარეზე გამოვიდა პორტუგალია) და საფრანგეთ-ავსტრო-რუსეთისა შვედეთთან, საქსონიასა და „საღვთო რომის იმპერიაში“ შემავალი გერმანული სახელმწიფოების უმრავლესობასთან ერთად (1761 წ. საფრანგეთის მხარეზე გამოვიდა ესპანეთი). პრუსიის მეფე ფრიდრიჰ II იმედოვნებდა გამოეყენებინა უთანხმოებანი თავის მოწინააღმდეგეთა შორის და ცალ-ცალკე დაემარცხებინა ისინი.

ომი დაიწყო პრუსიის თავდასხმით საქსონიაზე 1756 წ. 17(28) აგვისტოს. პრუსიელთა 95 ათასიანი არმია მოულოდნელად შეიჭრა საქსონიაში, ალყა შემოარტყა მტერს და აიძულა იგი კაპიტულაცია მიეღო (14–15 ოქტომბერი). 1757 წ. ფრიდრიჰ II-მ თავისი ძალები ჯერ ავსტრიის წინააღმდეგ

მიმართა, 192-ათასიანი არმიით დაამარცხა 60-ათასიანი არმია (სარდალი – ფელდმარშალი მ. ბრაუნი) და პრალაში ჩაკეტა [1]. პრალაში ბლოკირებულ ავსტრიელებს წამოეშველა ფელდმარშალ ლ. დაუნის 50-ათასიანი არმია, რომელმაც 7(18) ივნისს კიოლნის ბრძოლაში დაამარცხა პრუსიელები და აიძულა ისინი ჩეხია დაეტოვებინათ. აპრილში საფრანგეთის 70-ათასიანმა არმიამ (სარდალი ლ. დ'ესტრე) დაიკავა ჰესენკასელი და ხელთ იგდო ჰანოვერი. ფრანგების არმია (სარდალი პრინცი შ. სუბიზი), აგვისტოში მიაღწა აიზენახს და პრუსიაში შეჭრით იმუქრებოდა. ფრიდრიჰ II-მ თავისი მთავარი ძალებით 1757 წ. 25 ოქტომბერს (5 ნოემბერს) როსბაჰის ბრძოლაში ჯერ ფრანგები გაანადგურა, შემდეგ კი არმია სასწრაფოდ გადაიყვანა სილესიაში და 24 ნოემბერს (5 დეკემბერს) ლოითენის ბრძოლაში დაამარცხა ავსტრიელები (დუნაის არმია), რითაც 1757 წლის კამპანიაში მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია. მაგრამ რუსეთის არმიის გამარჯვებებმა შვიდწლიან ომში სავსებით გააქარწყლა ეს წარმატებები. რუსეთის 70-ათასიანი არმია, რომელიც მაღალი ბრძოლისუნარიანობით ხასიათდებოდა, აღმოსავლეთ პრუსიაში უტევდა (სარდალი ფელდმარშალი პ. აპრაკსინი) 24 ივნისს (5 ივლისი) ბალტიის ფლოტთან ერთად მან აიღო მემელი და 19(30) აგვისტოს გროს-ეგერსდორფის ბრძოლაში გაანადგურა პრუსიელთა არმია (სარდალი – ფელდმარშალი პ. ლეგალდი). გაიხსნა გზა აღმოსავლეთ პრუსიისაკენ, მაგრამ აპრაკსინმა არ გამოიყენა ეს შესაძლებლობა და არმიას მემელისაკენ დაახევინა. იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრეს ასულმა აპრაკსინი სამართალში მისცა და მის ადგილზე ვ. ფერმორი დანიშნა. დაიხია აგრეთვე შვედეთის 23-ათასიანმა არმიამ (შტრალზუნდისაკენ), რომელიც პომერანიაში იბრძოდა. 1758 წლის 11(22) იანვარს რუსეთის არმიამ დაიკავა აღმოსავლეთ პრუსია და იგი რუსეთის სახელმწიფოს შეუერთა [2]. 1758 წლის ზაფხულში ფრიდრიჰ II მიზნად ისახავდა თავისი ორი მთავარი მტრის – ავსტრიის და რუსეთის ძალთა განადგურებას, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია. ცორნდორფის სისხლიან ბრძოლაში 1758 წლის 14(25) აგვისტოს ვერც ერთმა მხარემ ვერ გაიმარჯვა. პრუსიის არმიამ დაიხია კიუსტრინისკენ, რუსეთისამ ლანდბერგისაკენ, აქედან პომერანიაში და ვისლის გაღმა გავიდა. მომდევნო 1759 წლის 1(22) აგვისტო ქუნერსდორფის ბრძოლაში რუსეთის

არმიამ (სარდალი პ. სალტიკოვი) დამოუკიდებლად გაანადგურა და გაფანტა პრუსიელთა ძალები. ფრიდრიჰ II ძლივს გადაურჩა ტყვეობას. 1760 წლის 28 სექტემბერს (9 ოქტომბერს) რუსეთის არმიის კორპუსმა გენერალ ზ. ჩერნიშოვის სარდლობით ბერლინი დაიკავა. 1761 წლის კამპანიის მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო რუსეთის არმიის (სარდალი – გენერალი პ. რუმინცევი) მიერ პრუსიის ძლიერი ციხე-სიმაგრის – კოლბერგის აღება 5(16) დეკემბერს. პრუსიის კატასტროფა გარდუვალი ჩანდა. მაგრამ პრუსია გადაარჩინა ავსტრო-საფრანგეთ-რუსეთის წინააღმდეგობათა გამწვავებამ და რუსეთის იმპერატრიცა ელისაბედ პეტრეს ასულის გარდაცვალებამ (1761 წლის 25 დეკემბერი). რუსეთის ახალმა იმპერატორმა პეტრე III-მ, რომელიც ფრიდრიჰ II-ს თაყვანისმცემელი იყო, გამოიყვანა რუსეთი ომიდან, დაუბრუნა პრუსიას რუსეთის არმიის მიერ დაკავებული ყველა ტერიტორია და შეკრა პრუსიასთან კავშირი, რითაც გადაარჩინა იგი სრული განადგურებისაგან [3]. ინგლისმა საფრანგეთთან ომში კარგად გამოიყენა ვითარება (საფრანგეთი დაკავებული იყო სამხედრო ოპერაციებით ევროპაში და 1760 წ. ინგლისმა მიიტაცა კანადა, ლუიზიანის ნაწილი, ფლორიდა და საფრანგეთის კოლონიათა დიდი ნაწილი ინდოეთში. ინგლისი უძლიერესი საზღვაო სახელმწიფო გახდა. პრუსიამ განამტკიცა თავისი მდგომარეობა გერმანულ სახელმწიფოებს შორის. დასუსტებული საფრანგეთი ბურჟუაზიულ რევოლუციას მიუახლოვდა. ავსტრიამ კავშირი შეკრა რუსეთთან ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ. შვიდწლიანმა ომმა განამტკიცა რუსეთის დიდი ევროპული სახელმწიფოს მდგომარეობა, მან ცხადყო აგრეთვე კორდონული სტრატეგიის და სახაზო ტაქტიკის კრიზისი [4]. შვიდწლიან ომში (1756–1763) აქტიური მონაწილეობა მიიღო უფლისწულმა გიორგიმ (1710–1787), რომელმაც სახელი გაითქვა ჯერ კიდევ (1741–1743) რუსეთ-შვედეთის ომის დროს. შვიდწლიან ომში მან განავითარა რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის საბრძოლო მოქმედებების მსვლელობათა საშუალებები უცხოეთის ფლოტების გამოცდილების გათვალისწინებით. თავისი გამარჯვებებით ომის დროს ბალტიის ზღვაზე და ფინეთის ყურეში მან საგრძნობი წვლილი შეიტანა რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის განვითარებაში. ზღვაზე საბრძოლო მოქმედებების დროს მან გამოიყენა მანევრული ტაქტიკა, რამაც შემდგომში ჰპოვა

ფართო გამოყენება რუსეთის ფლოტში. 1755 წლის 25 დეკემბერს მას მიენიჭა გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება [5].

გ. ბატონიშვილს 1761 წ. მიენიჭა გენერალ-პორუჩიკის სამხედრო წოდება (რომელიც შემოიღეს გენერალ-ლეიტენანტის მაგივრად), 1761 წლის 5 დეკემბერს ბალტიის ფლოტის ესკადრის შემადგენლობაში გიორგი ბატონიშვილმა მონაწილეობა მიიღო პრუსიის ციხე-სიმაგრე კოლბერგის გარემოცვასა და აღებაში [6] ომის დროს მას მიენიჭა გენერალ-ანშეფის სამხედრო წოდება და 1758 წ. დაჯილდოვდა წმ. ალექსანდრე ნეველის ორდენით [7]. ხოლო 1763 წ. გაგზავნილ იქნა ახალ სერბეთში (ნოვოროსიის გუბერნიაში) გენერალ-ლეიტენანტ ხორვატის დასაპატიმრებლად. იგი მოსკოვის ქართულ ახალშენში ცხოვრობდა და 1785 წ. 10 ათასი მანეთი შესწირა მოსკოვის უნივერსიტეტს. დაკრძალულია მოსკოვში, დონის მონასტერში. საფლავის ქვაზე შემორჩენილია წარწერა: „Генерал-аншеф и разных орденов кавалер, царевич Георгий Грузинский“.

დაკრძალვისას მას მიაგეს პატივი, როგორც უმაღლესი სამხედრო წოდების მქონე გენერალს ზარბაზნის 11 ზალპით (გენერალ-ანშეფი, ანუ სრული გენერალი, ერთი საფეხურით დაბლა იდგა გენერალ-ფელდმარშალზე) [8].

ომის დროს დაწინაურდა ვახტანგ VI ძმა, უფლისწული ადარნასე (აფანასი). ჯერ კიდევ ომამდე მიენიჭა მას 1755 წლის 25 დეკემბერს გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება და დაინიშნა მოსკოვის კომენდანტად, ხოლო 1763 წლის 3 მარტს მას მიენიჭა გენერალ-პორუჩიკის სამხედრო წოდება და დაინიშნა მოსკოვის ობერ-კომენდანტად. ომის დროს ასრულებდა მთავრობის განსაკუთრებულ დავალებებს, რისთვისაც მიენიჭა გენერალ-ანშეფის წოდება. ამრიგად, ამ ომში ორ ქართველს ხვდა წილად ეს უმაღლესი სამხედრო წოდება [9].

ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალების მიხედვით ირკვევა, რომ ამ ომის დროს არა ერთი ქართველი დაწინაურებულა საბრძოლო მოქმედებების დროს. მათ შორის იყო: ქართველ ჰუსართა პოლკის მეთაური, მაიორი – ედიშერ პაატას ძე ამილახვარი (ელისეი პოტაპის ძე მილოხვაროვი). 1758 წ. 14 აგვისტოს სოფელ ცორნდორფთან (ახლ. სარბონოვო – პოლონეთში) ედიშერ ამილახვარის გრენადერებმა ზუსტი ცეცხლით შეაჩერეს პრუსიის ქვეითთა

შეტევა, შემდეგ შეუტეეს მათ, და უკუაქციეს. პოლკმა და მისმა მეთაურმა გამოიჩინა მამაცობა, შეინარჩუნა თავისი პოზიციები და აიძულა მტერი გაქცეულიყო ბრძოლის ველიდან [10]. მომდევნო 1759 წ. 1 აგვისტოს მონაწილეობდა რა ბრძოლაში ქუნესდორფთან თავის პოლკით, მიიტანა იერიში იმ პოზიციებზე, რომლებიც განლაგებულნი იყვნენ ქუნერსდორფსა და ფრანკ-ფურტს შორის მდებარე მაღლობებზე. ერთ-ერთ საბრძოლო დოკუმენტში წერია: „... засвидетельствована храбрость и неустрашимость гусарского полка полковника Милохварова“ [11].

ე. ამილახვარი შემდგომში მსახურობდა სანქტ-პეტერბურგში, საარტილერიო კორპუსში გენერალ-ლეიტენანტის წოდებით. დაკრძალულია იქვე, ვასილევსკის კუნძულზე, სამების ტაძარში [12].

ამ ომის დროს აგრეთვე დაწინაურდნენ:

სტეფანე ქაიხოსროს ძე გურიელი (1730–1812), ჯარში მსახურობდა 1754 წლიდან, იყო შვილი ქაიხოსრო გურიელისა (1741–1751), ქართულ ჰუსართა პოლკის მეთაურისა. სტეფანე გურიელი ომის დროს გახდა პრაპორშჩიკი, შემდგომში კი გენერალ-მაიორი [13];

გიორგი იოთამის ძე ასინშოვანი, 1762 წლიდან პორუჩიკი იყო [14];

დავით გიორგის ძე გურამოვი (გურამიშვილი) (1705–1792), ცნობილი ქართველი პოეტი. ომის დროს პრუსიელებმა აიყვანეს ტყვედ და ჩასვეს მაგდებურგის ციხეში, გათავისუფლების შემდეგ მიანიჭეს პორუჩიკის წოდება (1760) და გადადგა სამხედრო სამსახურიდან [15];

შიომ (სიმონ) ჟევახოვი (ჯავახიშვილი), პრემიერ-მაიორი [16];

ეფრემ კალატოზოვი (კალატოზიშვილი, კავკასიძე) (1705–1784). ომის დროს (1760 წ.) პოდპორუჩიკია, პრუსიაში ლაშქრობისას ჩავარდა ტყვედ, განთავისუფლების შემდეგ გადადგა სამხედრო სამსახურიდან (1762) [17];

ნიკოლოზ ვახუშტის ძე (ვასილის ძე) მანველოვი (მანველიშვილი) (1693–1769). ომის დროს (1757–59) იბრძოდა პომერანიასა და სილეზიაში, მსახურობდა პოლკოვნიკ ხორვატის ჰუსართა ესკადრონებში. 1761 წ. გადადგა სამხედრო სამსახურიდან სეკუნდ-მაიორის წოდებით [18].

ზაქარია პავლეს ძე მელიკოვი (მელიქიშვილი), 1761 წლიდან მსახურობდა ლეიბ-გვარდიის სემიონოვსკის პოლკში [19].

დავით ივანეს ძე ფხეიძე (1742–1795). 1755 წლიდან მსახურობდა ქართულ ჰუსართა პოლკში. საბრძოლო დამსახურებისათვის მიენიჭა პორუჩიკის წოდება (1762) [20].

დავით იურის ძე რატიევი (რატიშვილი) (1721–1792). 1740 წლიდან მსახურობდა ქართულ ჰუსართა პოლკში. (1756–1763) ომის დროს პოდპორუჩიკია (1758), შემდეგ (1760) – პორუჩიკი [21].

ნიკოლოზ იურის ძე რატიევი (რატიშვილი) (1731–1803). ომის დროს კაპიტანია (1758), სეკუნდ-მაიორი (1761). ფლობდა რუსულ, ქართულ, გერმანულ და ლათინურ ენებს. შემდგომში მიაღწია გენერალ-ლეიტენანტის წოდებას [22].

ივანე დავითის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1707–1762). 1739 წ. მსახურობდა ჯარში, ჯერ ქართველ ჰუსართა პოლკში, შემდეგ 1751 წლიდან ბელგოროდის პოლკში. 1762 წ. გადადგა პორუჩიკის წოდებით [23].

დავით ფრანგისტანის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1736–1769). 1753 წ. მსახურობდა ქართველ ჰუსართა პოლკში. (1756–1763) ომის დროს იბრძოდა გროს-ეგერსდორფთან (1757) და ცორნდორფთან (1758). ერთ-ერთი შეტაკების დროს მტერთან მისი ცხენი მოკლეს, თვითონ კი ჩაუვარდა ტყვედ პრუსიელებს (1758). ტყვეობაში გაატარა წელიწადნახევარი. ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ (1759) მსახურობდა თავის პოლკში, მონაწილეობდა ბრესლავლის და გლოგაუს ბრძოლებში (1760), სილეზიაში, პომერანიაში, კოლბერგის ექსპედიციაში (1761). რუსეთში დაბრუნებისთანავე სამხედრო კოლეგიამ მიანიჭა მას 1763 წ. პრაპორშჩიკის წოდება [24].

გიორგი ფრანგისტანის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1742–1767). ომის დროს მსახურობდა პრაპორშჩიკად „ყვითელ“ ჰუსართა პოლკში [25].

დიმიტრი ედიშერის ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1703–1763). ომის დროს იბრძოდა გროს-ეგერსდორფთან (1757). 1757 წ. – სეკუნდ მაიორია, 1758 – პრემიერ-მაიორი, 1760 – პოდპოლკოვნიკი. 1762 წ. გადადგა პოლკოვნიკის წოდებით [26].

დავით ედიშერის ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1714–1761). 1738 წ. მსახურობდა ჯარში, შემდეგ ხორვატის ჰუსართა ბატალიონში, 1761 წ.

გადადგა პოდპორუჩიკის წოდებით [27].

ივანე დიმიტრის ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1740–1803). ომის დროს (1760) – პრაპორშჩიკია, მონაწილეობდა გროს-ეგერსდორფის ბრძოლაში და ბერლინის აღებაში. 1760 წ. მსახურობდა სუმის ჰუსართა პოლკში [28].

სტეფანე დავითის ძე ერისტოვი (ერისთავი – არაგვის) (1740–1804). 1750 წ. მსახურობდა ქართველ ჰუსართა პოლკში, 1759 – პრაპორშჩიკია [29]. შემდგომში მიაღწია გენერალ-მაიორის წოდებას.

გიორგი დავითის ძე ერისტოვი (ერისთავი) (გ. 1805) [30]. შემდგომში გენერალ-ლეიტენანტი გახდა.

ივანე მიხეილის ძე ზუმბულოვი, ზემბულატოვი (ზუმბულიძე) (გ. 1800 წ.). 1756 წ. მსახურობდა ჯარში, ომის დროს აქტიურად მონაწილეობდა კოლბერგის ციხესიმაგრის გარემოცვაში, არტილერიის პორუჩიკად. დაწინაურდა სოფელ ვენსტენტინთან ბრძოლაში [31]. შემდგომში გახდა გენერალ-მაიორი.

მაშასადამე, როგორც ზემოთ მოტანილი მასალები ცხადყოფენ, (1756–1763) წლების შვიდწლიან ომში აქტიურად მონაწილეობდნენ ჩვენი თანამემამულეები, რომელთაგან ორმა გენერალ-ანშეფის მაღალი სამხედრო წოდება დაიმსახურა, ხოლო დანარჩენნი სხვადასხვა სამხედრო წოდებით იყვნენ წარმოდგენილნი. მათ სიმამაცესა და გამბედაობასთან ერთად მეთაურისათვის მეტად საჭირო მართვისა და ხელმძღვანელობის უნარი გამოავლინეს, კარგად გაერკვნენ იმ დროისათვის გაბატონებულ და უკვე მოძველებულ სამხედრო სტრატეგიასა და ტაქტიკაში. ამასთან, წინა პერიოდისაგან განსხვავებით ქართველმა ოფიცრებმა და გენერლებმა თავი ისახელეს არა მხოლოდ სახმელეთო ძალების შემადგენლობაში, არამედ სხვა სახეობის ჯარებშიც, კერძოდ, სამხედრო-საზღვაო ფლოტში, გარდა ამისა, ნოვატორებად მოგვევლინნენ სამხედრო-ტექნიკურ დარგსა და არტილერიაში. შვიდწლიან (1756–63) ომში მიღებული საბრძოლო გამოცდილება შემოქმედებითად გამოიყენეს ქართველმა ოფიცრებმა, რომელთა დიდმა ნაწილმა მომდევნო საომარ ოპერაციებში გენერლის მაღალი სამხედრო წოდებები დაიმსახურეს.

§2. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1768–1774) ომში

(1768–1774) წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში საქართველომ აქტიური მონაწილეობა მიიღო როგორც რუსეთის იმპერიის მოკავშირემ და ოსმალეთის დამარცხების საქმეში გარკვეული წვლილიც შეიტანა. სამხედრო კავშირი, რომელიც 1768–1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში განხორციელდა, მნიშვნელოვანი ეტაპია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობების ისტორიაში. მართალია, ამ კავშირს თან ახლდა მთელი რიგი ჩრდილოვანი მომენტებიც, მაგრამ ეს ოდნავაც არ არყევს მოწინავე ქართველ პოლიტიკოსთა რწმენას, „რომ რუსეთი ერთადერთი დიდი ქრისტიანული სახელმწიფო იყო, რომელსაც ამიერკავკასიაში რეალური პოლიტიკური ინტერესი ჰქონდა და რომ ეს ინტერესები ქართველი ხალხის პოლიტიკურ მისწრაფებას „არ ეწინააღმდეგებოდა“ [32]. ამიტომ რუსეთთან კავშირი აუცილებელი იყო, ხოლო საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაღვრილი სისხლი განამტკიცებდა რუსი და ქართველი ხალხების საუკუნობრივ მეგობრობას, ხელს უწყობდა მათ შემდგომ დაახლოებას [33]. ამ პერიოდში რუსეთში უამრავი ქართველისგან ჩამოყალიბდა შესანიშნავი პლეადა სამხედრო მოღვაწეებისა, რომლებმაც თავი გაითქვეს წინა სამხედრო კამპანიებში, მიიღეს საბრძოლო გამოცდილება და თავიანთი მოქმედებებით საგრძნობლად გაამდიდრეს რუსეთის არმიის და სამხედრო-საზღვაო ფლოტის საბრძოლო გამოცდილებები. ახალი ელემენტები შეიტანეს ისეთ მოქმედებებში, როგორიც არის: ზღვიდან დესანტის გადასხმა, ციხესიმაგრეების გარემოცვა, შტურმით აღება და მრავალი სხვა [34].

ჩვენს მიერ მოპოვებული მასალებით, 1768–1774 წლების ომში უამრავმა ქართველმა უმცროსმა და უფროსმა ოფიცრებმა და გენერალმა მიიღო აქტიური მონაწილეობა. ბევრი მათგანი დღემდე ჩვენი ისტორიული მეცნიერებისათვის უცნობი რჩებოდა და ამიტომ გადავწყვიტე ვაჩვენო მათი როლი, დამსახურება და ღვაწლი. მათ შორის იყვნენ:

1. ზაქარია პავლეს ძე მელიკოვი (მელიქიშვილი). ომის დროს პრაპორშჩიკი (1769), შემდეგ პოდპორუჩიკი (1771), კაპიტან-პორუჩიკი (1778) [35].

2. დავით ივანეს ძე ფხეიძე (1742–1795), ომის დროს პორუჩიკა, 1770 წ. შემდეგ მიენიჭა როტმისტრის სამხედრო წოდება [36].
3. დავით იურის ძე რატიევი (რატიშვილი) (1721–1792). ომის დროს (1770) სეკუნდ-მაიორია (1772), შემდეგ პრემიერ-მაიორი, 1772 წლიდან – პოდპოლკოვნიკი, 1773 წ. გადადგა სამხედრო სამსახურიდან [37].
4. ნიკოლოზ იურის ძე რატიევი (რატიშვილი) (1731–1803) ომის დროს 1769 წ. პრემიერ-მაიორია, აზოვის ციხესიმაგრის დაკავების დროს მეთაურობდა ორ ესკადრონს და საპოლკო არტილერიას. იმავე წელს იბრძოდა ყაბარდოში, სადაც დაწინაურდა თავისი სიმამაცით და გამბედაობით. რადგან კარგად იცოდა ქართული ენა, ასრულებდა კურიერის მოვალეობასაც საქართველოში რუსეთის რწმუნებულ თავად ანტონ მიხეილის ძე თარხან-მოურავოვთან (თარხან-მოურავთან). 1770 წ. აპრილში ჰუსართა ორ ესკადრონთან ერთად მოზდოკიდან ჩამოვიდა ტფილისში მეფე ერეკლე II დახმარების აღმოსაჩენად. აღშფოთებული იყო გენერალ-მაიორ ტოტლებენის არასწორი მოქმედებებით, რომელიც მოქმედებდა მეფე ერეკლე II-სადმი ზიანის მისაყენებლად, რამდენიმე რუს ოფიცერთან ერთად ხელმძღვანელობდა შეთქმულებას, რისთვისაც 1771 წ. გადაასახლეს ციმბირში. შემდგომში მიაღწია გენერალ-ლეიტენანტობამდე [38].
5. ალექსი ხოსიას ძე ფხეიძე – პორუჩიკი, ომის დროს მიენიჭა (1770) როტმისტრის წოდება [39].
6. მიხეილ ბორისის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1725–1791). ომის დროს 1772 წ. რუსთა ჯარების შემადგენლობაში იმყოფებოდა პოლონეთში (პოლკოვნიკის წოდებით). შემდგომში მიაღწია ბრიგადირის წოდებას (შუალედური წოდება იყო პოლკოვნიკსა და გენერალ-მაიორს შორის) [40].
7. დავით ფრანგისტანის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1736–1769). ომის დროს მსახურობდა (1768) პორუჩიკად სუმის ჰუსართა პოლკში. ფლობდა რუსულ და ქართულ ენებს, ერთ-ერთი ბრძოლის დროს გადმოვარდა ცხენიდან და მიიღო გულ-მკერდის დაჟეჟილობა. დააჯილდოეს კაპიტნის წოდებით და გაუშვეს ჯარიდან ავადმყოფობის გამო 1769 წ. [41].

8. ივანე ლიმიტრის ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1740–1803). 1768–1774 წწ. მსახურობდა კაპიტნად სუმის ჰუსართა პოლკში [42].
9. სტეფანე იოთამის ძე ერისტოვი (ერისთავი – არაგვის) (1743–1795). 1760 წ. მსახურობდა ჯარში, ომის დროს პორუჩიკი იყო [43].
10. ბრიგადირი დავით გიორგის ძე მაჩაბელოვი (მაჩაბელი). ომის დროს იგი მეთაურობდა ბრიგადას, სადაც შედიოდნენ სუზდალის, სევსკის და ორიოლის ქვეითი პოლკები. მისი დამსახურებანი აისახა შემდეგში: 1771 ივნისში მონაწილეობა მიიღო რუსეთის არმიის მიერ მდინარე დუნაის ფორსირებაში კოზლუჯასთან (ბულგარეთში), სადაც იმყოფებოდა ალექსანდრე სუვოროვის რაზმში [44]. 1771 წ. 21 დეკემბერს მიიღო ბრძანება გადაადგილებულიყო ბრაილოვოს ციხესიმაგრესთან ოსმალთა ყურადღების მოღუნებისათვის და შეუდგა მდინარე დუნაის მარჯვენა ნაპირზე ხიდის აგებას ჯარების გადასაყვანად. 1773 წ. ნოემბერში დავით მაჩაბელის ბრიგადამ გადალახა რა მდინარე ბორუი (მდინარე დუნაის და მდინარი იალომიცას შესართავთან) გირსოვოს ციხესიმაგრის მისადგომებთან და შეუტია მოწინააღმდეგეს.

დავით მაჩაბელმა გაიყვანა თავისი ბრიგადა მდინარე ბორუისთან მდებარე ხევით და ახლო მდებარე სტრატეგიულ მაღლობებს შორის, შემდეგ აიყვანა ამ მაღლობებზე, მაგრამ მოწინააღმდეგემ იერიში მიიტანა ამ მაღლობებზე თავისი ქვეითებით და ცხენოსნებით და ვერ შესძლო ციცაბო მაღლობების აღება. მაშინ ბრიგადირმა დავით მაჩაბელმა გამოჰყო რეზერვიდან 2 ასეული, რის შედეგადაც მოწინააღმდეგე უკუაქცია და დაატოვებინა ბრძოლის ველი [45]. ჯილდოდ უბოძეს გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება და „წმ. გიორგის“ მე-4 ხარისხის ორდენი (26.11.1773). ბრიგადის მეთაური დავით მაჩაბელი გარდაიცვალა 1776 წ. დაკრძალულია ქ. პოლტავაში.

11. არანაკლები დამსახურება და აღიარება მოიპოვა ომის დროს მათე ათანასეს ძე ხვაბულოვმა (ქობულაშვილმა) ომის დროს იგი მსახურობდა სანქტ-პეტერბურგის ქვეით პოლკში. 1768 წ. მიენიჭა გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება. მამაცობისა და გმირობისათვის, რომელიც მან გამოიჩინა სოფ. ლენიკთან (პოლონეთში) 1771 წ. 20 ოქტომბერს, სადაც სწრაფი და მოულოდნელი იერიშით გაანადგურა მოწინააღმდეგე 1772 წ. 07.04. დაჯილ-

ლოვდა წმ. გიორგის 4-ე ხარისხის ორდენით [46]. 1772–1774 წწ. მსახურობდა სანქტ-პეტერბურგში, სამხედრო კოლეგიის მთავარ კრიგს-კომისარიატის დეპარტამენტში, განაგებდა ომის დროს ყველა ფულად და სანივთე ხარჯებს, რომელიც ეხებოდა საომარ მოქმედებებს. გარდაიცვალა 1789 წ.

12. იაკობ მიხეილის ძე ზემბულატოვი (ზუმბულიძე), არტილერიის მაიორი. ომის მსვლელობაში ბენდერის ციხესიმაგრის გარემოცვის დროს მეთაურობდა არტილერიას [47]. ბენდერის გარემოცვის დროს გაწეული შრომებისათვის და მამაცობისათვის 1770 წ. 1 ნოემბერს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის 4-ე ხარისხის ორდენით. იაკობ ზემბულატოვი (ზუმბულიძე) 1800 წ. გარდაიცვალა გენერალ-მაიორის წოდებით. ჩვენს ხელთ არსებული პირველწყაროების თანახმად ის პირველია ამ ორდენის და ამ ხარისხის ქართველ კავალერთა შორის.

13. კირილე ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონი (1749–1828). 1774 წ. ივლისში ფსკოვის კარაბინერთა პოლკის შემადგენლობაში განსაკუთრებულ რაზმთან ერთად იცავდა სტრატეგიული მნიშვნელობის გზას შუმლასა და არმიის ძირითადი ძალების ადგილსამყოფელ სილისტრიას შორის. კ. ბაგრატიონმა გარს მოუარა შუმლას ძლიერად გარემოცულ ციხესიმაგრეს და გავიდა სტამბოლის გზაზე, შემდეგ გადაუჭრა მას კომუნიკაციები და ბლოკირება გაუკეთა მოწინააღმდეგეს, რომელიც გამაგრებული იყო ციხესიმაგრეში. თურქებმა დაკარგეს კავშირები თავის ბაზებთან ზურგში, რამაც აიძულა ისინი ხელი მოეწერათ კუჩუკ-კაინარჯის 1774 წ. ხელშეკრულებაზე [48]. ამ ოპერაციაში გამოჩენილ თავდადებული და გამბედავი მოქმედებებისათვის კირილე ბაგრატიონს მაღლობა გამოუცხადეს და კაპიტნის ხარისხში აამაღლეს. დაკრძალულია მოსკოვში, დონის მონასტერში [49]. მის საფლავის ქვაზე შემორჩა წარწერა: „Тайный советник, сенатор и кавалер, Кирилл Багратион 19 апреля 1828, 79 лет“ [50].

14. ივანე ვახუშტის ძე ბაგრატიონი (1726–1781), გენერალ-პორუჩიკი. ომის დროს მეთაურობდა ციმბირის კორპუსს [50].

15. პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი (ციციშვილი) (1754–1806). დაბადებისთანავე ჩაწერეს სანქტ-პეტერბურგის გრენადერთა პოლკში. 1767 წ. შევიდა ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკში, 1768–74 წწ. ომის დროს

მეთაურობდა [51]. ასეულს ჯერ კაპიტნის, შემდეგ პოდპოლკოვნიკის წოდებით. შემდგომში გახდა სახელგანთქმული რუსი გენერალი. დაკრძალულია ტფილისში, სიონის ტაძარში.

16. რუსეთის სამხედრო სამსახურში მყოფ ქართველთაგან ფრიად საყურადღებო პიროვნება ჩანს პოდპოლკოვნიკი **სიმონ ჩელოკაევი (ჩოლოყაშვილი)**, რომელიც რუსეთის მთავრობამ გენერალ-მაიორ ტოტლებენის საექსპედიციო კორპუსის შემადგენლობაში 1769 წ. საქართველოში გამოგზავნა. სიმონ რომანის ძე ჩოლოყაშვილი, როგორც მოსკოვის ცენტრალური სამხედრო ისტორიულ არქივში დაცული დოკუმენტებიდან ირკვევა, ჯერ ისევ მცირეწლოვანი, ვახტანგ VI ამაღლასთან ერთად 1724 წ. ჩაუყვანიათ რუსეთში. იგი, სხვა ემიგრანტ ქართველებთან ერთად, რუსეთის სამხედრო სამსახურში შესულა. სიმონ ჩოლოყაშვილი არტილერიის კორპუსში ჩაურიცხავთ და მალე ოსმალებთან (1735–1739) და შვედებთან (1741–1743) წლების ომებშიც მონაწილეობა მიუღია. ნამდვილ სამხედრო სამსახურში იგი 1760 წლამდე დარჩენილა და პოდპოლკოვნიკის წოდებაც მიუღია, ხოლო იმავე წელს მოხუცებულობის გამო სამხედრო სამსახურიდან გასულა. სამხედრო სამსახურში ყოფნის დროს, 1754 წ., რუსეთის სენატისათვის სიმონ ჩოლოყაშვილს წარუდგენია ცეცხლსასროლი იარაღის მოდელები [52]. აღნიშნული მოდელები სენატს სამხედრო კოლეგიაში გაუგზავნა დასკვნისათვის. 1756 წ. მოდელები შეუმოწმებია გენერალ-ფელდციეხმაისტერ პ. შუვალოვს, რომლის განკარგულებით ს. ჩოლოყაშვილს დაუმზადებია „ორი საიარაღო, მესამე კი ყუმბართმტყორცნი მანქანები, რომლებიც მოთავსებულნი არიან საარტილერიო ცეიხჰაუზში“ [53].

ჩვენს მიერ გაცნობილ მასალებიდან არ ჩანს, თუ როდის დაამთავრა სიმონ ჩოლოყაშვილმა აღნიშნული იარაღების დამზადება. ის კი ცნობილია, რომ 1763 წლის 15 დეკემბრისათვის იარაღები არტილერიის ცეიხჰაუზში ინახებოდა და სიმონ ჩოლოყაშვილი მათ გასინჯვას ითხოვდა. ამ დროს რუსეთის არტილერიის მოამაგე პ. შუვალოვი ცოცხალი აღარ იყო (პ. შუვალოვი გარდაიცვალა 1762 წ. 4 იანვარს); მისი ადგილი უცხოელ ვილბოას ეჭირა. სამხედრო კოლეგიამ ვილბოას უბრძანა გაესინჯა სიმონ ჩოლოყაშვილის მიერ შექმნილი იარაღები და სათანადო დასკვნაც მოემზა-

დებინა მათი დანერგვის შესაძლებლობაზე სენატში მოხსენების წარსადგენად. გენერალ-ფელდცეიხმაისტერ ვილბოას პატაკში აღნიშნული იყო, რომ „ხსენებული მოდელები და მანქანები შემოწმებულნი და გასინჯულნი იქნენ და ისინი ერთი ზალპით 13 ტყვიას და 5 ხელყუმბარას ისვრიანო“ [54]. სამხედრო კოლეგია შუამდგომლობდა სენატის წინაშე ჩოლოყაშვილი 200 მანეთით დაეჯილდოებიათ. სენატს მოხსენება ეკატერინა II-სთან წარუდგენია, ხოლო დედოფალს მასზე საკუთარი ხელით წაუწერია: „გაეცით მას ხუთასი მანეთი“. სიმონ ჩოლოყაშვილმა პრემია მიიღო. ასეთია მოკლედ ამ საყურადღებო გამოგონების ისტორია, რომელიც დღემდე, სამწუხაროდ, ტექნიკის ისტორიკოსების სპეციალური ყურადღების საგანი არ გამხდარა. მხოლოდ პროფ. ვ. დანილევსკის აქვს აღნიშნული: „ფასიანი გამოგონებანი განახორციელეს იმავე საუკუნეში (ლაპარაკია XVIII-ე საუკუნეზე) – ჩოლოყაშვილი და სხვებმა“. [55]. სიმონ ჩოლოყაშვილის მიერ შექმნილი იარაღები რომ არ დაინერგა, ეს სრულებითაც არ გვაძლევს უფლებას დავამციროთ მათი მნიშვნელობა. ვიდრე ჩოლოყაშვილის მიერ შექმნილი იარაღები ტექნიკის ისტორიკოსთაგან სათანადოდ შესწავლილი იქნება, ამ გამოგონების ფართოდ დანერგვის უარყოფის მიზეზებზე საბოლოო დასკვნის გაკეთება შეუძლებელია, მაგრამ XVIII ს. რუსეთის ისტორიისა და რუსეთის ტექნიკის ისტორიის გათვალისწინებით ზოგიერთი მოსაზრების წამოყენება შეიძლება: ან იმპერატორი პეტრე III დროს დაწინაურებული უცხოელი ვილბოა არ იყო დაინტერესებული რუსეთის სამხედრო ძლიერების ზრდით, ან არ გაეგებოდა ამ იარაღების მნიშვნელობა (ისევე, როგორც შუვალოვის წინამორბედთ – გინტერი, მინიხი, ლუდვიგ ჰესენჰამბურგელი, რომლებიც პეტრე I შემდეგ რუსეთის სამხედრო უწყების სათავეში იდგნენ), ანდა რუსეთი უძლური აღმოჩნდა აეთვისებინა ჩოლოყაშვილის მიერ შექმნილი იარაღები. ჩოლოყაშვილის მიერ XVIII საუკუნეში შექმნილი იარაღები XX საუკუნეში, გერმანულ მრავალლულიან ნაღმსატყორცებს მოგვაგონებს.

საყურადღებო პიროვნება ჩანს სიმონ ჩოლოყაშვილი, როგორც სამხედრო ინჟინერ-მშენებელი. ეს ცხადი გახდება, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ კიევი, რომლის სიმაგრეთა მშენებლობა სენატმა 1764 წ. მას დაავალა (ჩოლოყაშვილი კიევის სიმაგრეთა მშენებლობას ხელმძღვანელობს 1764

წლიდან 1769 წლამდე), სასაზღვარო ქალაქი და უმთავრესი ბაზა იყო ოსმალეთისა და პოლონეთის აგრესიის წინააღმდეგ საბრძოლველად, ხოლო 60-იან წლებში რუსეთის საგარეო პოლიტიკის უმთავრესი საზრუნავი ამ ორ სახელმწიფოსთან ბრძოლა იყო. სიმონ ჩოლოყაშვილის, როგორც განათლებული სამხედრო ინჟინრისა და არტილერიის ნოვატორის, მისი ადგილის გარკვევა სამხედრო ტექნიკის ისტორიის სპეციალისტების საქმეა. ჩვენს მიზანს შეადგენს მივუთითოთ ამ ფაქტის არსებობაზე და ამასთან რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის თვალსაზრისით შევხედოთ ჩოლოყაშვილის საქართველოში გამოგზავნის მიზანს და მის საქმიანობას. 1768 წ. რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა უაღრესად დაიძაბა. ფრანგების წაქეზებითა და დახმარების იმედით გამხნივებული ოსმალები ფიქრობდნენ: პოლონეთის საქმეებში გახლართულ რუსეთს წამოაჩოქებდნენ და უკრაინას მიიტაცებდნენ, ხოლო ომში დამარცხებულ რუსეთს შავ ზღვაზე გასასვლელისათვის ბრძოლაზე საბოლოოდ ხელს ააღებინებდნენ. ოსმალები ანგარიშში ტყუევდებოდნენ. ისინი ვერ ანგარიშობდნენ, რომ შვედეთის, პოლონელი კონფედერატების, ოსმალეთისა და ყირიმის თათართა ძალებით გარემოცულ რუსეთს საკმაოდ ძლიერი სამხედრო ძალები გააჩნდა და ერთგული მოკავშირეებიც ჰყავდა ბალკანეთისა და კავკასიის ქრისტიანი ხალხების სახით. რუსეთში ამ დროს საკმაოდ ცნობილი იყო, რომ ოსმალეთის ბატონობის წინააღმდეგ დასავლეთ საქართველოში ბრძოლას სათავეში ედგა და უნარიანად მეთაურობდა სულთნის ქედმოუხრელი ვასალი იმერთა მეფე სოლომონი. ამიტომ გადაწყვიტეს მატერიალური დახმარება აღმოეჩინათ იმერეთის მეფისათვის, რათა ამ უკანასკნელს შეძლებოდა მთელი საქართველო ოსმალეთის წინააღმდეგ აემხედრებინა. ქართველთა აქტიური მოქმედება თავის მხრივ აიძულებდა ოსმალების ძალების ნაწილი კავკასიაშიც გადმოესროლა, რაც რუსეთის არმიას ცენტრალურ ფრონტზე მდგომარეობას ნაწილობრივ შეუმსუბუქებდა. ასეთ გეგმებს აწყოფდნენ რუსეთში, როცა პეტერბურგს მიმავალი იმერეთის ელჩი მაქსიმე აბაშიძე ყიზლარში იყო. იმერეთის ელჩთან მოლაპარაკების შემდეგ რუსეთის მთავრობამ გადაწყვიტა საქართველოში დამხმარე ჯარის გამოგზავნა. ეკატერინე II 1769 წლის 27 მარტის ბრძანებით საქართველოში გამოიგზავნა 3 ასეულისა და 6 სამგირვანქიანი ქვემეხისაგან

შემდგარი რაზმი, შტატით 411 კაცი [56] და არა ოთხათასიანი კორპუსი, როგორც ეს საისტორიო ლიტერატურაში შეცდომით დამკვიდრდა. ამ პატარა საექსპედიციო ჯარის, რომელიც მაგალითის საჩვენებლად და ქართველთა გასამხნეველად იგზავნებოდა, არტილერიის უფროსად დაინიშნა პოდპოლკოვნიკი სიმონ ჩოლოყაშვილი.

სიმონ ჩოლოყაშვილის საექსპედიციო რაზმში დანიშნა შემთხვევით არ მომხდარა. რუსეთის მთავრობა საქართველოში გამოსაგზავნი ჯარის ოფიცერთა შტატს სპეციალურად არჩევდა, ხოლო უპირატესობას რუსეთის სამსახურში მყოფ ქართველ ოფიცრებს ანიჭებდა. საქართველოში გამოსაგზავნი საგანგებო რწმუნებულები კი ქართველი შეარჩიეს – თავადი ანტონ მიხეილის ძე თარხან-მოურავი. ეკატერინე II სოლომონ I-სადმი გაგზავნილ ერთ-ერთ წერილში ხაზს უსვამს, რომ თქვენს კარზე რწმუნებულად ქართველის დანიშნა თქვენდამი და სხვა ქართველი მფლობელებისადმი ჩვენი კეთილგანწყობილების თავდებიაო. ამის, მაგალითის საჩვენებლად გამოგზავნილი ჯარის ოფიცრებს, ცხადია, სამხედრო ტექნიკური ხასიათის ინსტრუქტაჟის გაწევაც უნდა შეძლებოდათ, უამისოდ ასეთი პატარა ჯარის გამოგზავნა აზრს კარგავდა (ეკატერინე II შემთხვევით როდი წერდა სოლომონ I, რომ იგზავნება საექსპედიციო ჯარი). სიმონ ჩოლოყაშვილის კანდიდატურა ორივე მოთხოვნას აკმაყოფილებდა. მისი პიროვნების შესახებ ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს საარქივო დოკუმენტი [58].

„Служебная характеристика кн. Челокаева, составленная накануне его отправления в Грузию, начальником артиллерии.

1769 г. апрель – начало мая“.

როგორც საბუთიდან ჩანს, ესაა მისი სამსახურობრივი დახასიათება, რომელშიც ვკითხულობთ, რომ იგი განათლებული სამხედრო ინჟინერია და არტილერიის ნოვატორია, რომ მის მიერ გამოგონებული იარაღი ძალზე საინტერესოა, მაგრამ სათანადო ინვესტიციები ჯერ რუსეთის მთავრობას არა აქვს, და ეს საჭირო საქმეა. იქვეა ნახსენები, რომ 1764 წლიდან იგი მსახურობს კიევის სიმაგრეში და იმყოფება უშუალოდ კიევის კომენდანტის გენერალ-მაიორ ელჩანინოვის დაქვემდებარებაში. მეორე საარქივო დოკუმენტიდან [59] კი ვგებულობთ, რომ იგი უკვე დაინიშნა არტილერიის უფროსად:

„Из указа военной коллегии генерал-фельдцейхмейстеру Гр. Орлову о назначении кн. Челокаева в секретную экспедицию начальником артиллерии.
1769 г. 8 мая“.

როგორც ამ საბუთიდან ჩანს, ს. ჩოლოყაშვილი გაემართა საქართველო-სკენ ასტრახანის გავლით არტილერიასთან, საინჟინრო და საარტილერიო სპეციალისტებთან ერთად. 1769 წლის 28 აპრილს გენერალ-პროკურორ ა. ვიაზემსკის სამხედრო კოლეგიის თხოვნით სიტყვიერი წინადადება შეუტანია სენატში ს. ჩოლოყაშვილის სამხედრო კოლეგიის განკარგულებაში გაგზავნის თაობაზე და სენატს მოხსენების გასაკეთებლად კიევიდან ჩამოსული ინჟინერი, ადგილზე დაბრუნების ნაცვლად, 12 მაისის ბრძანებულებით სამხედრო კოლეგიის განკარგულებაში გაუგზავნია, სამხედრო კოლეგიამ ს. ჩოლოყაშვილი საექსპედიციო რაზმში დანიშნა. რა თქმა უნდა, სამხედრო კოლეგიის მესვეურებმა კარგად იცოდნენ ვის გზავნიდნენ საქართველოში და რა ამოცანებით (საქართველოში გამოგზავნილი საექსპედიციო ჯარის საქმეში სპეციალურადაა შეგროვებული მასალები ჩოლოყაშვილზე, საიდანაც ჩანს, რომ იგი არტილერიის იარაღების ნოვატორი სამხედრო ინჟინერია და, რაც მთავარია, პატიოსანი და დამსახურებული კაცი [60].

ს. ჩოლოყაშვილი საქართველოში 1769 წლის ოქტომბრის ბოლოს ჩამოვიდა და შორაპნის ციხის უშედეგო გარემოცვის შემდეგ ქართლში დაბრუნდა და ტოტლებენს ცხინვალში შეხვდა. 1769 წლის 4 ნოემბერს ტოტლებენმა ჩოლოყაშვილი ცხინვალიდან გორში გაგზავნა და უბრძანა – მიელო არტილერია და 14 დღის ვადაში მოეყვანა საბრძოლო მზადყოფნაში. აღმოჩნდა, რომ ასე მოკლე დროში, ვინაიდან არ იყო საჭირო მასალები, ხელოსნები და არტილერისტების მოსამზადებლად ოფიცერი, ამ ამოცანის შესრულება შეუძლებელი იყო (საქმე იმაშია, რომ რუსეთის მთავრობის მიერ სპეციალურად გამოყოფილი საარტილერიო რაზმი, არტილერისტებითურთ, ჯერ ჩამოსული არ იყო. აქ, რაზმში, მხოლოდ ასტრახანისა და მოზდოკის გარნიზონიდან ტოტლებენის მიერ წამოღებული 4 ძველი ქვემეხი იყო). ჩოლოყაშვილის საქმიანი მოხსენება გულზვიად ტოტლებენს არ ეჭაშნიკა და 10 ნოემბრის ბრძანებით აცნობა მას – რადგან მცირე საარტილერიო რაზმში სამსახურს არ კადრულობთ, თქვენი აქ ყოფნა საჭირო არ არის, განთავისუფლებული

ხართო. ამასობაში ტოტლებენს ტფილისიდან ერეკლეს წერილი მიუღია ჩოლოყაშვილის მასთან შესახვედრად გაშვების თაობაზე. ტოტლებენს მეფისათვის უცნობებია, ჩოლოყაშვილი დიდი საქმის გამოა დაპატიმრებული და მისი გამოშვება არ შეიძლებაო, ხოლო „დამნაშავეზე“ მეთვალყურეობა დაუწესებია. მიუხედავად ამისა, 1769 წ. 22 ნოემბერს ტოტლებენს ბრძანება გაუგზავნია ჩოლოყაშვილისათვის ტფილისში წასულიყო ერეკლე მეფესთან.

1769 წლის ნოემბრიდან 1770 წ. თებერვლამდე პოდპოლკოვნიკი ჩოლოყაშვილი, რუსეთის მთავრობის წარმომადგენელ ანტონ თარხან-მოურავოვთან (თარხან-მოურავთან) ერთად, ტფილისშია. ერეკლეს მისთვის იარაღის საწყობები უჩვენებია და არტილერიის გამართვის საქმეში დახმარება უთხოვია. ჩოლოყაშვილს ამ საკითხზე პატაკი გაუგზავნია ტოტლებენისათვის. ეს პატაკი საბედისწერო აღმოჩნდა – მოზდოკიდან დაბრუნებულმა ტოტლებენმა (ტოტლებენი მოზდოკში წავიდა 1769 წლის დეკემბერში და 1770 წ. იანვრის ბოლოს საქართველოში დაბრუნდა) ჩოლოყაშვილი 6 თებერვალს სასწრაფოდ მეჯვრისხევში დაიბარა თითქოსდა ახლახან მიღებული არტილერიის ჩასაბარებლად, იგი დააპატიმრა, ჯერ გამოძიება მოუწყო, შემდეგ გაძარცვა და ავადმყოფი მოხუცი ზამთარში (თებერვალში) ბადრაგით რუსეთში გაგზავნა. 1770 წ. ზაფხულში ჩოლოყაშვილი მოსკოვში ჩაიყვანეს, სამხედრო კოლეგიის განკარგულებით დაშნა დაუბრუნეს და თავისუფლად გაუშვეს. ტოტლებენსა და ჩოლოყაშვილს შორის პირველი განხეთქილებისა და სიმონ ჩოლოყაშვილის დევნის მიზეზი ტოტლებენის ქედმაღლობა იყო. ყოყონა, დაქირავებულმა უცხოელმა, იუკადრისა გამოცდილი ოფიცრის საქმიანი მოხსენება და იგი რაზმს ჩამოაცილა, რაც შეეხება 1770 წ. თებერვალში ჩოლოყაშვილის დაპატიმრებისა და სასწრაფოდ რუსეთში გაგზავნას, ამის მიზეზი, როგორც დოკუმენტები მოწმობენ, ერეკლესათვის დახმარების გაწევის თაობაზე ტოტლებენისათვის გაგზავნილი პატაკი გამხდარა. 1770 წ. 6 თებერვალს გრაფ ჩერნიშევისათვის გაგზავნილ მოხსენებაში ტოტლებენი წერდა, რომ ჩემი ბრძანებების მიუხედავად ჩოლოყაშვილი კვლავ ტფილისში რჩება და ერეკლეს ზარბაზნების კეთებასა და ლაფეტზე გაწყობას ასწავლისო, მე სასწრაფო ბრძანება გავუგზავნე დაბრუნებულიყო (ალბათ, ცხინვალში ან მეჯვრისხევში, სადაც რუსეთის რაზმი იდგა), წინააღმდეგ

შემთხვევაში დავაპატიმრებ და მოზღოკში გავგზავნიო. ამ საბუთიდან ჩოლოყაშვილის დაპატიმრების მიზეზი ცხადად ჩანს. სამწუხაროდ, ვერ ხერხდება დადგენა – ფაქტიურად ჩოლოყაშვილმა რა დახმარება გაუწია ერეკლეს (ტოტლებენის ცნობით ერეკლეს ასპინძის ომის წინ გამოუყვანია კიდეც ჩოლოყაშვილის მიერ ლაფეტზე გაწყობილი სამი ქვემეხი). გამორიცხული არ არის ერეკლესათვის რჩევა-დარიგების მიცემა, მაგრამ რაც შეეხება ჩოლოყაშვილის პრაქტიკულ საქმიანობას ტფილისში, იგი რუსეთში არავის გამოუძიებია, რადგან ამას საჭიროდ არ თვლიდნენ, ხოლო ტოტლებენის მიერ შეგროვებული მასალები ზღაპარს უფრო წააგავს. არც ის საბუთდება, თითქოს ტოტლებენს რამდენჯერმე გაეგზავნოს ჩოლოყაშვილისათვის ბრძანება ტფილისიდან დაბრუნებულიყო. დადგენილად მხოლოდ ის შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ, როგორც კი ჩოლოყაშვილმა მიმართა ტოტლებენს ერეკლეს დახმარება გაუწეოთ არტილერიის გაწყობის საქმეშიო, იგი დაპატიმრებულ და გაგზავნილ იქნა რუსეთში. საისტორიო ლიტერატურაში არსებობს თვალსაზრისი, თითქოს საქართველოს გაძლიერება მაშინ რუსეთის გეგმებს არ შეესაბამებოდა, ხოლო ჩოლოყაშვილი „მაძულიშვილური გრძნობისა და პოლიტიკური სიბეცისათვის“ სასტიკად დასჯილიყოს. ისმება კითხვა: ხომ არ ეწინააღმდეგება ჩოლოყაშვილის წინადადება – დახმარება გაწეოდა ერეკლეს არტილერიის გაწყობის საქმეში – ინსტრუქციით რა თქმა უნდა, არა. ინსტრუქციაში ასეთი რჩევაც კი იყო, რომ, თუ საქართველოში მუდმივი ჯარის შექმნა არ მოხერხდებოდა, მოსახლეობის მორიგეობა იქნებოდა დაწესებული. გარდა ამისა, განა შემთხვევით წერდა ეკატერინე II სოლომონ მეფეს არტილერიის საქმის სპეციალისტს ვგზავნიო. დასასრულს, ცხადი უნდა იყოს, რომ ჩოლოყაშვილის წინადადება ინსტრუქციის საწინააღმდეგო არ ყოფილა. სამხედრო-ტექნიკური ხასიათის დახმარების გაწევის მიზნით განათლებული არტილერისტის საქართველოში გამოგზავნა რუსეთის მთავრობის მეგობრული ნაბიჯი იყო. ტოტლებენის საქციელი ეჭვს ბადებს: ხომ არ ჰქონდა გენერალს სამოქმედო მიცემული სხვა ინსტრუქცია? ასეთი ეჭვისათვის საფუძველი უკვე აღარ რჩება, რადგან საარქივო მასალებით ჩვენ გამორკვეული გვაქვს, რომ ტოტლებენს სამოქმედო ა. მოურავოვის ინსტრუქციის ასლი მიეცა. რა თქმა უნდა, ინსტრუქციით რომ ქართველებისათვის

სამხედრო-ტექნიკური ხასიათის დახმარების გაწევა განსაზღვრული არ ყოფილიყო, ტოტლებენი რუსეთის მთავრობის წინაშე განმარტებას კი არ შეუდგებოდა – სასარგებლო იყო თუ საზიანო რუსეთის ინტერესებისათვის ქართველებს ჰქონოდათ არტილერია, იგი ჩოლოყაშვილის, როგორც სამხედრო დამნაშავეს, შესახებ საქმეს აღძრავდა, რომ ეს უკანასკნელი უცხო ქვეყნის მთავრობას აცნობს რუსეთის სამხედრო-ტექნიკურ მიღწევებსო და სამხედრო კოლეგიაც საქმის ძიებას დაუყოვნებლივ შეუდგებოდა. საყურადღებოა მეორე მომენტიც: როცა ტოტლებენმა რუსეთის საკუთარი თვალსაზრისი აცნობა, რუსეთის მთავრობისაგან იგი პასუხს არ დალოდებია, მან დააპატიმრა ჩოლოყაშვილი და განდევნა ისე, რომ მთავრობისაგან დასტურიც არ მიუღია. დასასრულს, რუსეთში ჩოლოყაშვილის საქმის ძიებას კი არავის არ ჩაუთვლია საჭიროდ, თუმცა ტოტლებენმა მის შესახებ საკმაო ცილისწამებლური მასალა შეთითხნა თავისუფალი ჩოლოყაშვილი კი თვითონ უჩიოდა ტოტლებენს, რომ იგი უსამართლოდ შეურაცხყო და გაძარცვა. სამხედრო ისტორიულ არქივში მასალებიც ჩოლოყაშვილის საჩივრების გამოა შეგროვებული და არა ტოტლებენისა.

ჩოლოყაშვილს არაფერი დაუშავებია და იგი რუსეთის მთავრობას არ დაუსჯია. თუ შეიძლება ჩოლოყაშვილის დასჯაზე ვილაპარაკოთ, ისიც მხოლოდ იმ აზრით, რომ მისი საჩივარი დროულად ვერ დააკმაყოფილეს, მაგრამ ეს ბატონყმური რუსეთის საერთო უბედურება იყო. ცნობილია, რომ რუსეთში დიდი სარდლებიც კი ხშირად პირადი ინტრიგების მსხვერპლნი ხდებოდნენ და რა გასაკვირია, თუ ს. ჩოლოყაშვილი ტოტლებენის ინტრიგების წყალობით დაზარალდა. ამასთან, იყო სხვა მიზეზებიც: მალე ტოტლებენის წინააღმდეგ ოფიცერთა შეთქმულების (თუმცა ასეთი შეთქმულება არ არსებულა, მაგრამ საისტორიო ლიტერატურაში საკმაოდ უფლებამოსილად გამოიყურება) საქმის ძიება დაიწყო და მისი საქმისათვის არავის ეცალა, ოფიცერთა საქმის დამთავრების შემდეგ აიძვებდნენ მას, საქართველოდან კორპუსი რომ დაბრუნდება, ოფიცრებს დაგკითხავთ და დაგადგენთ რა წაგართვა ტოტლებენმაო; საქართველოდან საქსპედიციო ჯარი დაბრუნდა, მაგრამ ამასობაში გლეხთა ომი გაჩაღდა, რომელიც რუსეთის თავადაზნაურულ იმპერიას წაღეკვას უქადდა, თან გაცხარებული ომი იყო ოსმალეთთან

და ჩოლოყაშვილის ჩემოდნებისათვის არავის ცხელოდა. XVIII ს. რუსეთში გადახვეწილი ქართველი ემიგრანტები, რომლებიც შემდეგ რუსეთის ქვეშევრდომებად გადაიქცნენ, უმწიკვლოდ ემსახურებოდნენ თავიანთ მეორე სამშობლოს, რადგან ქართველები რუსეთში, დასავლეთევროპელი ბედისმაძიებელ-ავანტურისტების მსგავსად, გამდიდრების წყურვილით კი არ ჩასულან, არამედ საქართველოს ბედუკუდმართობამ ჩაიყვანა, პატრიოტი ქართველები მთელ თავის ნიჭსა და ენერგიას რუსეთის ძლიერებას ახმარდნენ, რადგან მასში სპარსეთ-ოსმალეთის კლანჭებისაგან მშობლიური საქართველოს მხსნელი ეგულებოდათ. სიმონ ჩოლოყაშვილი რუსეთისადმი ერთგულად ნამსახურ ქართველ პატრიოტთა სანიმუშო წარმომადგენელია. ამგვარად, 1768–1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობას კიდევ უფრო მასობრივი ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე XVIII-ე საუკუნის I ნახევარში, რუსეთის არმიის მიერ ჩატარებულ საბრძოლო ოპერაციებში. რუსეთ-ოსმალეთის 1768–1774 წლების ომში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების და მათდამი დაქვემდებარებული ნაწილებისა და შენაერთებისადმი უნარიანმა ხელმძღვანელობამ, გამბედაობამ და სიმამაცემ მნიშვნელოვანი სტიმული მისცა ჩვენს თანამემამულეებს რუსეთის არმიის მომავალ ბრძოლებში უფრო აქტიური მონაწილეობისათვის, რაშიც თავის მხრივ დიდი როლი შეასრულა ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების 23-ე მუხლმა, რომლითაც რუსეთი იმერეთის სამეფო (ანუ საქართველოს) ინტერესების მომავალ მფარველად გამოვიდა. ამან, რა თქმა უნდა, ქართველთა ოპტიმისტური განწყობილება კიდევ უფრო გააძლიერა.

§3. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1787–91) წლების ომში

ქართველი ოფიცრები და გენერლები ტრადიციულად აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ 1787–1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში. წინამორბედი ომების მსგავსად ამ ომსაც თავის გამომწვევი მიზეზები გააჩნდა. როგორც ცნობილია, რუსეთმა 1783 წ. გეორგიევსკის ტრაქტატით ქართლ-კახეთის სამეფო თავის მფარველობაში მიიღო, 1787 წ. კი, ყირიმი შეიერთა.

ამან უკმაყოფილება გამოიწვია ოსმალეთში, რომელმაც ინგლისის, პრუსიისა და საფრანგეთის წაქეზებით რუსეთთან ომისათვის მზადება დაიწყო. 1787 წლის ივლისში რუსეთის ელჩს კონსტანტინოპოლში ულტიმატუმი წაუყენეს – მთელი საქართველოს ოსმალეთის ვასალად აღიარება და ყირიმის დაბრუნება მოსთხოვეს. შემდეგ თვით ელჩი დააპატიმრეს და 13(24) აგვისტოს რუსეთს ომი გამოუცხადეს. 200 ათასიანი ოსმალთა ჯარი კინბურნის, ხერსონისა და ყირიმის ასაღებად ამოქმედეს. ამავე დროს ჩრდილოეთ კავკასიაში სამხედრო მოქმედების დაწყებას გეგმავდნენ. სამხრეთ უკრაინაში დაბანაკებული რუსეთის სამხედრო ძალები ორ არმიად იყო დაყოფილი. პირველს, რომელიც 82 ათასი კაცისაგან შედგებოდა, გ. პოტიომკინი მეთაურობდა. მას ოჩაკოვოს აღება და ღუნაიზე გასვლა ჰქონდა დაკისრებული. მეორე არმიას პ. რუმიანცევი სარდლობდა. 37 ათასი კაცისაგან შემდგარ ამ არმიას პირველი არმიისათვის დახმარების გაწევა ევალებოდა. ყირიმისა და კავკასიის დაცვა სპეციალურ კორპუსს და შავი ზღვის ფლოტს დაეკისრა. ბალტიის ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვაში რუსეთმა ფლოტი ამჯერადაც ვერ გადაიყვანა, რადგანაც მას ინგლისი ეწინააღმდეგებოდა, ხოლო 1788 წ. რუსეთ-შვედეთის ომიც დაიწყო. 1787 წლის 1(12) ოქტომბერს კინბურთან ოსმალებმა დესანტი გადასხეს, მაგრამ ა. სუვოროვის ჯარმა გაანადგურა იგი. 1788 წლის დამდეგს ომში რუსეთის მოკავშირე ავსტრია ჩაება. მაგრამ საომარი მოქმედებები პასიურად მიმდინარეობდა. ავსტრიელთა კორპუსმა ხოტინის აღება ვერ შეძლო. მას რუსთა ჯარი მიეშველა და სამთვიანი ალყის შემდეგ ხოტინი დანებდა.

გ. პოტიომკინი ოჩაკოვს ივლისის თვიდან უტევდა და მხოლოდ დეკემბერში შეძლო მისი აღება. გ. პოტიომკინის გეგმით, 1789 წ. რუსეთის ჯარს ბენდერი და ბესარაბიის სხვა ციხეები უნდა აეღო. მაგრამ მოქმედება ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. გ. პოტიომკინის ინტრიგების შედეგად პ. რუმიანცევი მე-2 არმიის სარდლობიდან გადააყენეს და მის ნაცვლად ნ. რეპნინი დანიშნეს, მაგრამ ორივე არმია გ. პოტიომკინის სარდლობაში გააერთიანეს. მიუხედავად იმისა, რომ ა. სუვოროვის მეთაურობით სამხედრო რაზმმა შეტევის შედეგად გამარჯვებები მოიპოვა ფოქშანებთან (ივლისში) და რიმნიკთან (სექტემბერში), გ. პოტიომკინმა ვერ უზრუნველჰყო ამ წარმატებების შენარ-

ჩუნება. ნოემბერში მან ბენდერის ციხე აიღო. რუსთა ჯარმა დაიკავა აგრეთვე ჰაჯიბეი და აკერმანი [61, 62]. 1790 წ. ინგლისის წაქეზებით პრუსია და პოლონეთი ომით დაემუქრნენ რუსეთს. ამიტომ რუსთა ჯარის დიდი ნაწილი სამხრეთიდან დასავლეთის საზღვარზე გადაიყვანეს. გ. პოტიომკინს ენერგიული ზომების მიღება და ომის წარმატებით დამთავრება დაავალეს, მაგრამ ის საქმეს მაინც აჭიანურებდა. ოსმალებმა ღუნაიზე გამაგრება, ხოლო ყირიმში სადესანტო ჯარებით შეტევა გადაწყვიტეს. 8(19) ივლისს ქერჩთან თ. უშაკოვის მეთაურობით რუსეთის ფლოტმა ოსმალთა ესკადრა დაამარცხა. ყირიმში ოსმალთა დესანტის გადასხმის საქმე ჩაიშალა. 28–29 აგვისტოს (8–9) სექტემბერს ტენდრასთან რუსეთის ფლოტმა კვლავ გამარჯვება მოიპოვა. მარცხით დამთავრდა ოსმალთა გეგმები ჩრდილოეთ კავკასიაშიც. 1790 წლის სექტემბერში დაამარცხეს ბათალ-ფაშას კორპუსი, რომელიც ყაბარდოსაკენ მიემართებოდა, ხოლო 1791 წლის 22 ივნისს (3 ივლისს) რუსთა რაზმმა ი. გუდოვიჩის მეთაურობით ანაპა აიღო [63].

ომის მსვლელობაში ავსტრიელებმა წარმატებებს ვერ მიაღწიეს და 1790 წლის სექტემბერში ოსმალეთთან სეპარატული ზავი დადეს. რუსეთმა მოკავშირე დაკარგა. სამაგიეროდ, 1790 წ. შვედეთთან ომი დაამთავრა და ღუნაიზე ახალი ძალით შეტევა შეძლო. 1790 წლის 11(22) დეკემბერს რუსეთის ჯარმა ა. სუვოროვის მეთაურობით იზმაილი აიღო. 1791 წ. „კუტუზოვის რაზმმა ღუნაი გადალახა და ბაბადალთან 23 ათასიანი ოსმალთა ლაშქარი დაამარცხა. ივლისის ბოლოს რუსთა მთავარი ძალები (30 ათასი კაცი) ნ. რეპნინის მეთაურობით ღუნაის მარჯვენა ნაპირზე გადავიდა და მაჩინთან ოსმალთა 80-ათასიანი ჯარი დაამარცხა. 31 ივლისს (11 აგვისტოს) რუსეთის ფლოტმა თ. უშაკოვის მეთაურობით კილიაკრიასთან ახალი გამარჯვება მოიპოვა. დაიწყო საზავო მოლაპარაკება 1791 წლის 29 დეკემბერს (1792 წლის 9 იანვარს) იასიში დაიდო საზავო ხელშეკრულება. ოსმალეთმა რუსეთთან ყირიმის შეერთება სცნო. რუსეთის ხელში გადავიდა ტერიტორიები სამხრეთ ბუგიდან დნესტრამდე. რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს, ოსმალეთი პირობას დებდა, რომ თავის ქვეშევრდომებს (ახალციხის ფაშას და სხვა მოსაზღვრე მფლობელებს აუკრძალავდა ქართლ-კახეთის სამეფოს შეწუხებას [64].

ჩვენს მიერ აღწერილ რუსეთ-ოსმალეთის 1787–1791 წწ. ომში დაწინაურდა მთელი რიგი ქართველი სამხედრო მოღვაწეებისა. მათ შორის არიან:

ქართველ მეფეთა საგვარეულოს შთამომავალი, ჩვენი ერის საამაყო შვილი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765–1812). იგი რუსეთის არმიის იმ მხედართმთავართა რიცხვს ეკუთვნის, რომლებმაც დიდების ახალ საფეხურზე აიყვანეს რუსული სამხედრო ხელოვნება, ბრწყინვალე ფურცლები ჩაწერეს თავისი ქვეყნის ისტორიაში და დაიმკვიდრეს ლეგენდარული სარდლის უკვდავი სახელი [65].

ა. სუვოროვისა და მ. კუტუზოვის შემდეგ რუსეთის არმიას არ ჰყოლია ისეთი გენერალი, რომელიც ესოდენ პატივისცემითა და სიყვარულით სარგებლობდა, ესოდენ პოპულარული იყო თავის ქვეყანაში და მის ფარგლებს გარეთ, როგორც პეტრე ბაგრატიონი. ხოლო, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ იგი 47 წლის ასაკში დაიღუპა, შეიძლება განვაცხადოთ, რომ დიდი დამსახურება, სახელი და დიდება, ცხოვრების ასეთ ხანმოკლე მანძილზე მსოფლიოს მხედართმთავართა შორის, იშვიათად თუ ვინმეს დაუმსახურებია.

ბ. ბაგრატიონი იცავდა და ამაღლებდა რუსეთის არმიის სახელსა და დიდებას, იგი იყო 20 დიდი ლაშქრობისა და 150 ბრძოლის მონაწილე: იტალიისა და შვეიცარიის ლაშქრობებმა კი მას მსოფლიო სახელი მოუხვეჭეს. ბრძოლაში გაწაფულმა და საკმაოდ გამოცდილმა პეტრემ მონაწილეობა მიიღო 1787–1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში, 1788 წ. აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ოჩაკოვოსთან გამართულ სისხლისმღვრელ ბრძოლებში, წინა ხაზზე იყო და პირველი შეიჭრა ციხესიმაგრეში [66]. ამ საბრძოლო ოპერაციებში მან თავისი სიმამაცითა და შეუდარებელი გამბედაობით პირველად მიიპყრო რუსეთის არმიის მთავარსარდლის თავად გ. პოტიომკინის ყურადღება და პ. ბაგრატიონმა კაპიტნის წოდებაც დაიმსახურა. რუსეთ-ოსმალეთის 1787–1791 წლების ომში ჩვენს თანამემამულეთაგან მონაწილეობდა სიმონ გიორგის ძე განგებლოვი (განგებლიძე). იგი დაიბადა 1757 წლის 24 მაისს ქ. მოსკოვში. მამამისი გიორგი ქრისტეფორეს ძე გარდაიცვალა ბრძოლებში მიღებული ჭრილობებისგან 1772 წ., მაიორის წოდებით [70].

სიმონ განგებლოვმა 1771 წლის 1 იანვარს დაიწყო სამხედრო სამსახური ჰუსართა პოლკში – კაპრალად. 1777 წ. ვახმისტრის წოდებით გადაიყვანეს მოსკოვის ჰუსართა (შემდგომში ხერსონის მსუბუქ-ცხენოსან პოლკში), 1778 წ. უკვე პრაპორშჩიკია, 1783 წ. – პორუჩიკი, 1788 წ. გადაიყვანეს ორიოლის ქვეითთა პოლკში, ფელდმარშალ გ. პოტიომკინის არმიის შემადგენლობაში მონაწილეობს 1787–1791 წლების რუსეთი-ოსმალეთის ომში, კერძოდ ოჩაკოვის ალყაში. „1788 წლის 6 დეკემბერს ციხეზე იერიშის დროს სიმონ განგებლოვი მოხალისეთა რაზმის რიგებში პირველი ავიდა სიმაგრის კედელზე. ოსმალო მეომრები უდიდესი ენერგიით იცავდნენ ოჩაკოვოს, მაგრამ რუსეთის არმიის იერიშს მაინც ვერ გაუძლეს. მტრის ბასტიონზე ასვლისას იგი დაიჭრა ტყვიით მარცხენა ფეხში“. ამ გმირობისათვის იგი დაჯილდოვდა მომდევნო სამხედრო წოდებით და ოქროს ჯვრით, წმ. გიორგის ორდენის ბაფთაზე წარწერით „ოჩაკოვოს ალებისათვის“ [68]. 1789 წლის სექტემბერში ს. განგებლოვი მონაწილეობდა ციხესიმაგრე ხაჯიბეის ალბაში, ეს სიმაგრე თანამედროვე ოდესის საფუძველი იყო. იგი იმყოფებოდა გენერალ-მაიორ დე რიბასის რაზმში. 1790 წლის შემოდგომაზე იმყოფებოდა სადესანტო რაზმთან ერთად კონტრ-ადმირალ თ. უშაკოვის ესკადრაზე. იგი მდინარე დუნაის შესართავებს იცავდა. ომის დამთავრების შემდეგ იგი ვარშავაში გაგზავნეს (1792 წ., მაისი), სადაც 1793 წლის 1 იანვარს მიენიჭა სეკუნდ-მაიორის წოდება. რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791) ომში მონაწილეობდა აგრეთვე ცნობილი გენერალი და სახელმწიფო მოღვაწე, თავადი, პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი (ციციშვილი) [69]. დაიბადა 1754 წლის 19 სექტემბერს ქ. მოსკოვში. წარმოშობით ძველ ქართველ თავადთა საგვარეულოდანაა და გიორგი XII მეუღლის მარიამ დედოფლის ნათესავი იყო. პავლეს პაპა – პაატა ციციშვილი 1724 წავიდა რუსეთში ვახტანგ VI-ს ამაღლასთან ერთად. მსახურობდა ქართველ ჰუსართა ასეულში და 1742 წ. დაიღუპა შვედეთთან ომში, იგი ამ დროს უკვე კაპიტანი იყო. პ. ციციანოვი დაბადებისთანავე ჩაწერეს სანქტ-პეტერბურგის გრენადერთა პოლკში. 1767 წ. მან დაწერა პატარა შრომა „საველე ინჟინერი ანუ ოფიცერი, რომელიც საჭიროებისათვის აშენებს საველე სიმაგრეს“ [70]. სამხედრო სამსახურში შევიდა 1767 წ. ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკში კაპრალად, მეთაურობდა ასეულს.

1778 წლის 7 იანვარს პოლკოვნიკის წოდებით გადაიყვანეს ტამბოვის ქვეით პოლკში, შემდეგ მსახურობდა სუზდალის მუშეკეტერთა პოლკში. განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა სამხედრო სტრატეგიისა და ტაქტიკის საკითხებისადმი 1786 წლიდან – სანქტ-პეტერბურგის გრენადერთა პოლკის მეთაურია. 1787–1791 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს 1788 წლის 2 ივლისს მოხდა მისი საბრძოლო ნათლობა ხოტინის ციხესიმაგრესთან, რომელიც იყო რუსთა და ავსტრიელთა ჯარებით გარშემორტყმული. მან დაიმსახურა გრაფ პ. რუმინცევ-ზადუნაისკის მადლობა, რომელმაც დაინახა მასში „ბრწყინვალე გმირი“ [71]. შემდეგ მსახურობდა ტობოლსკის ქვეითთა პოლკში, რომელიც იდგა ვიბორგის ციხე-სიმაგრეში (ფინეთის საზღვართან). ფინეთში ყოფნის დროს ის იყენებდა ყველა ხერხს, რათა გაცნობოდა ქვეყანას სამხედრო თვალსაზრისით. 1790 წ. მიენიჭა ბრიგადირის სამხედრო წოდება [72].

გარდა ზემოთდასახელებული პირებისა, რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791) ომში მონაწილეობდა სიმონ ივანეს ძე სალაგოვი (სალაღაშვილი), წარმოშობით ქართველი, დაბადებული 1754 წ. ს. სალაგოვი 1771 წლიდან მსახურობდა სევსკის ქვეითთა პოლკში, შემდეგ ჩერნიგოვის მსუბუქ ცხენოსანთა პოლკში. 1787–91 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს, კერძოდ, 1788 წ. იყო ხოტინის გარემოცვის მონაწილე, იყო გაგზავნილი ჰასან-ფაშასთან ჩაბარების თაობაზე, მოსალაპარაკებლად, სადაც ბრწყინვალედ გაართვა თავი. 1789 წ. ს. სალაგოვმა წარმოადგინა ჯარებისათვის შეიარაღებისა და ტექნიკის ტრანსპორტირების პროექტი, რომელმაც იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის მოწონება დაიმსახურა. მის მიერ შედგენილი პროექტით სახელმწიფო ხაზინამ ერთი მილიონი მანეთის ოდენობით სარგებელი მიიღო, რისთვისაც მას ვადამდე ადრე პოლკოვნიკის სამხედრო წოდება მიანიჭეს და წმ. ვლადიმერის მე-4 ხარისხის ორდენით დააჯილდოვეს. 1789 წლიდან პოლკოვნიკი ს. სალაგოვი კავკასიის არმიაში იმყოფებოდა, შემდეგ კი სუმის მსუბუქ ცხენოსანთა პოლკში მსახურობდა. 1796 წლის 16 ივლისს მას გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება მიენიჭა [73].

1789–1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის მონაწილე იყო დიმიტრი ზაქარაის ძე ორბელიანოვი (ორბელიანი). მან სამხედრო სამსახური დაიწყო 1769 წ. ცხენოსან გვარდიაში. მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის (1768–74)

და (1787–1791) ომებში. ამ უკანასკნელი ომის დროს დ. ორბელიანი მეთაურობდა კავკასიის მე-2 ეგერთა ბატალიონს. 1789 წ. ანაპის აღებისას იგი ავანგარდს მეთაურობდა (რომლის შემადგენლობაში ითვლებოდა 700 კაცი და 2 ზარბაზანი). გამარჯვების ამბის შესატყობინებლად გაგზავნილ იქნა ეკატერინე II-თან. 1798 წ. დ. ორბელიანს პოლკოვნიკის სამხედრო წოდება მიენიჭა და სხვადასხვა დროს მე-17 და მე-16 ეგერთა პოლკებს მეთაურობდა, ხოლო 1800 წლის აპრილიდან, ის უკვე გენერალ-მაიორია.

ამ ომში მონაწილეობდა აგრეთვე **ანტონ სტეფანეს ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი)** (1754–1821), 1774 წლიდან მსახურობდა ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკში და მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის (1768–1774) და (1787–91) ომების დროს მსახურობდა როტმისტრად ჩერნიგოვის კარაბინერთა პოლკში, ფოქმანთან ბრძოლაში დაიჭრა (1789 წ. 21 ივნისს) მარცხენა ბარძაყში ხმლით და მარცხენა ფეხში ტყვიით. 1790 წ. გადაყვანილ იქნა პეტერბურგის დრაგუნთა პოლკში, მოგვიანებით (1807 წ. 12 დეკემბერს) მას გენერალ-მაიორის სამხედრო. წოდება მიენიჭა [75].

რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791) ომის აქტიური მონაწილე იყო **სიმონ მიხეილის ძე ბარატაევი (ბარათაშვილი)**, დაბადებული 1745 წ.. არმიაში მსახურობდა 1760 [76, 77] წლიდან ხსენებული ომის დროს მან თავი გამოიჩინა ოჩაკოვოს ციხესიმაგრის აღებისათვის ბრძოლაში, რისთვისაც 1789 წლის 14 აპრილს დაჯილდოვდა **წმ. გიორგის – 3-ე ხარისხის ორდენით**. ჩვენს მიერ მოპოვებული წყაროებით ის პირველი ქართველი გახლავთ ამ ორდენის და ამ ხარისხის კავალერთა შორის [78]. ომის დროს მას დაევალა ყაზანში დენტის ქარხნის მშენებლობა იმ მიზნით, რომ ეკონომია გაეკეთებინათ სხვა ქარხნებიდან დენტის გადაზიდვა გადმოზიდვას 1788 წ. გაიხსნა პირველი ფაბრიკა. იმავე წლის ზაფხულში კი – მეორე, რომელმაც გამოუშვა 5.486 ფუთი საზარბაზნე და სათოფე დენთი, 1789 წ. კიდევ 5 ქარხანა ამოქმედდა.

რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791) წლების ომში მონაწილეობდნენ აგრეთვე:

ნიკოლოზ დიმიტრის ძე ამბრაზაძიევი (ამბერსაძე), გენერალ-მაიორი (1797) [78]; გენერალ-ლეიტენანტი (1798), **ივანე სიმონის ძე ყუევახოვი**

(ჯავახიშვილი) გენერალ-მაიორი (1813), სპირიდონ ერასტის ძე ჟევახოვი (ჯავახიშვილი) [79] გენერალ-მაიორი (1813), ფილიპე სიმონის ძე ჟევახოვი (ჯავახიშვილი) პოლკოვნიკი (1790), მოგვიანებით – გენერალ-მაიორი.

დიმიტრი იაკობის ძე გელევანოვი (გელევანიშვილი), იზმაილის ციხესიმაგრის შტურმით აღების დროს და იქ მყოფი მოწინააღმდეგის არმიის განადგურებაში შეტანილი წვლილისათვის, რომლის დროსაც განსაკუთრებული სიმამაცე გამოავლინა, 1791 წლის 25 მარტს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის 4-ე ხარისხის ორდენით, მოგვიანებით ის გახდა გენერალ-მაიორი (გარდ. 1838 წ.) [80].

სტეფანე ქრისტეფორეს ძე გურილოვი (გურიელი) [81, 82] (გენერალ-მაიორი (1803).

ივანე სტეფანეს ძე გურილოვი (გურიელი) (1803 წლიდან გენერალ-მაიორი) [83].

ივანე დავითის ძე რატიევი (რატიშვილი) (გენერალ-მაიორი (1799) [84].

ივანე დავითის ძე ფანჩულიძევი (ფანჩულიძე) [85], მონაწილეობდა ოჩაკოვოს ციხესიმაგრის აღყასა და შტურმში, რომლის დროს მარჯვენა ხელში დაიჭრა. ამ ოპერაციაში გამოჩენილი მამაცობისათვის მას სეკუნდ-მაიორის წოდება მიენიჭა და დაჯილდოვდა ოქროს ჯვრით, 1813 წ. მიენიჭა გენერალ-ლეიტენანტის წოდება.

ამ ომში მონაწილეობდა აგრეთვე მისი უფროსი ძმა, სიმონ ფანჩულიძევი [86], რომელმაც თავი გამოიჩინა ანაპის ციხესიმაგრის შტურმში და იქვე მიიღო პირველი საბრძოლო ნათლობაც, გენერალ-მაიორი (1807).

(1787–1791) წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში მონაწილეობდნენ ძმები ვლადიმერი [87] და ლევან იაშვილები [88]. ორივე ძმა შემდგომში გახდა გენერალი, ვლადიმერი (1800 წ.), ლევანი (1808). ვლადიმერ იაშვილი (1764–1815), იბრძოდა ბენდერთან და კინბურნთან, ამასთანავე მონაწილეობა მიიღო იზმაილის ციხესიმაგრის აღებაში, მისმა ძმამ ლევან იაშვილმა (1768–1836) მონაწილეობა მიიღო აკერმანის, ბენდერისა და იზმაილის ციხესიმაგრეების აღყასა და შტურმში. მამასადაძმე, როგორც ზემოთმოტანილი მასალები ცხადჰყოფენ, ქართველები რუსეთ-ოსმალეთის ომში (1787–1791)

მასობრივად მონაწილეობდნენ, ავლენდნენ სიმამაცესა და თავდადებას, უნარიანად მეთაურობდნენ მათდამი დაქვემდებარებულ ნაწილებს (ბატალიონს, პოლკს, ბრიგადასა და ა.შ.), ოსტატდებოდნენ მტრის თავდაცვითი პოზიციების გარღვევასა და განსაკუთრებით ციხე-სიმაგრეების აღებაში, რომლის დროსაც პრაქტიკით ამდიდრებდნენ თეორიულ ცოდნას და სრულყოფდნენ ბრძოლის ტაქტიკური ხერხების დაუფლებასა და საჭიროებისამებრ მათ გამოყენებას. ყოველივე ამან ბევრ მათგანს ფართოდ გაუხსნა ასპარეზი მაღალი სამეთაურო თანამდებობების დასაკავებლად და გენერლის სამხედრო წოდებების მისაღებად (მაგალითად: პეტრე ბაგრატიონს, პავლე ციციანოვს, ვლადიმერ და ლევან იაშვილებს და მრავალ სხვას).

§4. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა პოლონეთის (1794) აჯანყების ჩახშობასა და რუსეთის არმიის (1799)

საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში

XVIII საუკუნეში რუსეთის იმპერია სამჯერ აწარმოებდა საომარ მოქმედებებს პოლონეთთან (1769–1771), 1792, 1795 წწ. ამ ომების დროს მრავალმა ქართველმა ოფიცერმა და გენერალმა გაითქვა სახელი. მათ შორის იყვნენ:

მათე ათანასეს ძე ხვაბულოვი (ქობულაშვილი), მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის (1768–1774) ომში. ომამდე მსახურობდა სანქტ-პეტერბურგის ლეგიონში. 1768 წ. 29 მაისს მიენიჭა გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება.

„მამაცობისა და გამირობისათვის, რომელიც გამოიჩინა არტილერიის გენერალ-მაიორმა მატვეი ხვაბულოვმა სოფელ ლენიკთან (პოლონეთში) 1771 წლის 20 ოქტომბერს, სადაც მან სწრაფი მოულოდნელი იერიშით გაანადგურა მოწინააღმდეგე 1772 წლის 7 აპრილს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის 4-ე ხარისხის ორდენით“.

1772–74 წ. მსახურობდა სამხედრო კოლეგიის მთავარ კრიგს-კომისარიატის დეპარტამენტში. ომის დროს განაგებდა მოქმედი არმიის სანივთე და ფულადი კმაყოფის უზრუნველყოფის საკითხებს. გარდაიცვალა 1789 წ. [89].

გიორგი ქრისტეფორეს ძე განგებლოვი (განგებლიძე), იგი მაიორის წოდებით გარდაიცვალა პოლონეთის ბრძოლებში მიღებული ჭრილობებისაგან 1772 წ. იყო პოლონეთის 1-ი კამპანიის მონაწილე (1769–1771) [90].

სიმონ გიორგის ძე განგებლოვი (განგებლიძე) (1757–1827). 1794 წ. ვარშავაში აჯანყებამ იფეთქა, რომლის უშუალო მონაწილეც ს. განგებლოვი იყო. იმავე წლის 29 სექტემბერს კონკრეტულად სოფელ მაციევიცესთან საბრძოლო ოპერაციისათვის მიენიჭა პრემიერ-მაიორის წოდება. პრალის ალებისათვის (ვარშავის გარეუბანი) იგი თავის ბატალიონს მიუძღვებოდა წინ, ხელთ იგდო მოწინააღმდეგის ბატარეა და მთავარი დამაკავშირებელი ხიდი. ვარშავის ოპერაციას ა. სუვოროვი მეთაურობდა. მისი წარდგენით ს. განგებლოვს 1795 წლის 28 ივნისს მიენიჭა პოდპოლკოვნიკის წოდება და დაჯილდოვდა „ოქროს ჯვრით წმ. გიორგის ორდენის ბაფთაზე წარწერით „პრალის ალებისათვის“ [91]. ვარშავის ალების შემდეგ ს. განგებლოვი იმყოფებოდა გენერალ ფერზენის კორპუსში. 1795 წლის 14 ნოემბერს გადაიყვანეს ეგერთა პირველ ბატალიონში. 1798 წლის 30 აპრილს მიენიჭა პოლკოვნიკის წოდება, ხოლო 1799 წლის 27 სექტემბერს – გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება და დაინიშნა თავისი სახელობის ეგერთა პოლკის მეთაურად [92] იტალიასა და შვეიცარიაში მან თავისი მოქმედებებით გაამდიდრა სამხედრო ხელოვნება ტაქტიკის ზოგიერთი ელემენტების განვითარების გზით.

პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი (ციციშვილი) (1754–1806). 1793 წ. მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება. ვილნოს ალებისათვის ის პირადად მეთაურობდა ჯარებს. 1794 წ. 2 ოქტომბერს დაიკავა ქ. გროდნო. 1794 წ., როცა პოლონეთში აჯანყებამ იფეთქა, გააგზავნეს ცეცხლის შუაგულში. ამ კამპანიამ მას დიდი სახელი და დიდება მოუტანა, ა. სუვოროვი შენიშნავდა: „იბრძოლეთ ისე შეუდრეკლად, როგორც მამაცი გენერალი ციციანოვი“. ეკატერინე მეორე წერდა ბარონ გრიმს – ცნობილ დიპლომატს: „...უნდა ითქვას, რომ ეს თავადი ციციანოვი წარმოშობით ქართველია, რომელიც დაიბადა და აღიზარდა ჩვენთან. ის მამაცია როგორც მისი ხმალი და მეტად ჭკვიანია“ [93]. ვილნოს ალებისათვის, სადაც ის მეთაურობდა ჯარებს პირადად 1794 წლის 15 სექტემბერს, დაჯილდოვდა წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენით და ოქროს ხმლით წარწერით „მამაცობისათვის“.

ანტონ სტეფანეს ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1754–1821), გენერალ-მაიორი (1807). იყო რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791) ომის, პოლონეთის (1792–1794) და 1799 წ. შვეიცარიის ლაშქრობის მონაწილე. პოლონეთის კამპანიის დროს მიიღო აქტიური მონაწილეობა, აგრეთვე 1799 წ. ლაშქრობაში იატალიასა და შვეიცარიაში. [94].

სპირიდონ ერასტის ძე ჟევანოვი (ჯავახიშვილი) (1768–1815), შემდგომში გენერალ-მაიორი (1813). ამ ომის აქტიური მონაწილე იყო და 1799 წ. ლაშქრობის მონაწილე [95].

ივანე დავითის ძე რატიევი (რატიშვილი), (გ. 1825), გენერალ-მაიორი (1799 25 ივნისი). პოლონეთის აჯანყების ჩახშობის აქტიური მონაწილე. 1799 წ. – პოლონეთის ცხენოსანი პოლკის მეთაური [96].

გიორგი ბააღურის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1730–1795). პოლონეთში დამსახურებისათვის მიენიჭა 1794 წ. 22 სექტემბერს გენერალ-მაიორის წოდება [97].

სიმონ დავითის ძე ფანჩულიძევი (ფანჩულიძე) (1759–1815), გენერალ-ლეიტენანტი (1813). 1794 წ. ტყვედ აიყვანა პოლონელთა 1 ესკადრონი, რისთვისაც მიენიჭა პრემიერ-მაიორის წოდება. 1794 წ. მონაწილეობდა პრადის აღებაში (ვარშავის გარეუბანი). 1799 იმყოფებოდა შვეიცარიის ლაშქრობაში [98].

ვლადიმერ მიხეილის ძე იაშვილი (1764–1815), გენერალ-მაიორი (1800), ძმა გენერალ ლევან იაშვილისა. 1792 და 1794 იბრძოდა პოლონეთში. მიიღო ოქროს ჯვარი წარწერით „პრადის აღებისათვის“ [99].

ლევან მიხეილის ძე იაშვილი (1768–1836), არტილერიის გენერალი (1819). დაწინაურდა პოლონელებთან ბრძოლებში (1794). რისთვისაც ჯერ კიდევ პორუჩიკის წოდებით მიიღო 1795 წ. 1 იანვარს წმ. გიორგის 4-ე ხარ. ორდენი [100].

სიმონ ივანეს ძე სალაგოვი (სალაღაშვილი), (1754–1820), გენერალ-ლეიტენანტი. 1797 წლის 16 ივლისიდან 1798 წლის 22 აპრილამდე – სმოლენსკის პოლკის შეფია; 1798 წლის 9 სექტემბრიდან 1800 წლის 12 იანვრამდე – ლეიბ-გვარდიის ჰუსართა პოლკის მეთაური.

გარკვეული წვლილი შეიტანა სამხედრო იუსტიციის განვითარების საქმეში. კერძოდ, დიდი წვლილი შეიტანა აუდიტორატული უწყების ჩამოყალიბებაში. ეს უწყება იყო წინამორბედი რუსეთის მთავარი სამხედრო პროკურატურისა. ბევრ მის რჩევებს ითვალისწინებდა თვით იმპერატორი პავლე I. ცნობილია მისი ასეთი რეზოლუციები: „თანახმა ვარ!“, ძნელი ასახსნელია, რით იყო ეს განპირობებული, სალაგოვის პირადი თვისებებით თუ სხვა მიზეზით, არ ვიცით, მაგრამ ეს ფაქტი ყოველგვარი ეჭვის გარეშე რჩება და თვალში საცემია. 1800 წლის 12 იანვრიდან 1800 წლის 19 თებერვლამდე – თადარიგში იყო; 1800 წლის 19 თებერვლიდან – გენერალ-აუდიტორია; 1800 წ. – სენატორი. დაჯილდოებული იყო: წმ. ალექსანდრე ნეველის; წმ. ვლადიმერის – 4 და 2 ხარ.; წმ. ანას – 1 ხარ. (ალმასებით); წმ. იოანე იერუსალიმელის ორდენის (კომანდორთა ჯვრით) [101]. დაკრძალულია სანქტ-პეტერბურგში, ალექსანდრე-ნეველის ლავრაში.

სპირიდონ ესტატეს ძე ჟევახოვი (ჯავახიშვილმა) (1768–1815), გენერალ-მაიორი (1813), პოლონეთის კამპანიების და საზღვარგარეთის ლაშქრობათა აქტიური მონაწილე [102].

მიხეილ ბორისის ძე ტურკისტანოვი (თურქესტანიშვილი) (1725–1791). 1772 წ. პოლონეთის I ომის დროს იმყოფებოდა რუსეთის ჯარებთან ერთად ვარშავაში. გარდაიცვალა ბრიგადირის წოდებით (ბრიგადირი – შუალედური წოდება იყო პოლკოვნიკსა და გენერალ-მაიორს შორის) [103].

სიმონ ევრემის ძე კალატოზიშვილი (კავკასიძე) (1767–1823), პოდპოლკოვნიკი (1800). მსახურობდა სევერსკის მსუბუქ-ცხენოსან პოლკში, იყო პოლონეთის 1792, 1794 კამპანიების და 1799 იტალიაში ლაშქრობის აქტიური მონაწილე [104].

ივანე დიმიტრის ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1740–1803), პოლონეთის კამპანიაში (1792–1794) იყო სუმის მსუბუქი პოლკის მეთაური. დაჯილდოვდა წმ. გიორგის 4-ე და წმ. ვლადიმერის – 4-ე ხარისხების ორდენებით 1794 წ. თადარიგში იყო [105].

პეტრე ივანეს ძე შალიკოვი (შალიკაშვილი) (1767–1852), მსახურობდა არტილერიაში; ოსტროგორსკის ჰუსართა პოლკში, სუმის მსუბუქ-ცხენოსან

პოლკში. იყო 1792–1794 კამპანიების მონაწილე; 1795 წ. – პორუჩიკი [106].

ნიკოლოზ დიმიტრის ძე ამბაზაძიევი (ამბერსაძე) (1754–1814), გენერალ-ლეიტენანტი (1798). პოლონეთის ომების დროს პოლკოვნიკი იყო [107].

კირილე ალექსანდრეს ძე ბაგრატიონი (1749–1828), გენერალ-მაიორი (1797). 1794 წ. კამპანიაში მეთაურობდა ჩუგუევის კაზაკთა ცხენოსან-ირეგულარულ პოლკს [108].

ივანე სტეფანეს ძე გურიალოვი (გურიელი) (1770–1818), გენერალ-მაიორი (1803). 1794 წ. კამპანიის მონაწილე; 1799 წ. ფანაგორიის გრენადერთა პოლკის მეთაურად იმყოფებოდა შვეიცარიის ლაშქრობაში [109].

ივანე გიორგის ძე რატიევი (რატიშვილი) (1771–1836), მსახურობდა ტობოლსკის პოლკში. 1792 წ. კამპანიაში მსახურობდა იზიუმის დრაგუნთა პოლკში. მამაცობისათვის 1794 წ. მიენიჭა პორუჩიკის წოდება [110].

ივანე დავითის ძე ფანჩულიძევი (ფანჩულიძე) (1768–1818), გენერალ-ლეიტენანტი (1813). პოლონეთის 1794 კამპანიაში დაჯილდოვდა პრემიერ-მაიორის წოდებით, იმისათვის, რომ ტყვედ აიყვანა პოლონელი გენერლის ვოლინსკის ბრიგადა [111].

სიმონ დავითის ძე ფანჩულიძევი (ფანჩულიძე) (1759–1815), გენერალ-მაიორი (1807). მონაწილეობდა 1794 წ. კამპანიაში. 1799 წ. საზღვარგრეთის ლაშქრობების დროს გაიარა: გალიცია, სილეზია, მორავია, ბოჰემია, ბავარია, შვაბია, გადალახა მდინარე რაინი, შვეიცარიში მიიღო მონაწილეობა კონსტანცასთან ბრძოლაში [112].

ვლადიმერ მიხეილის ძე იაშვილი (1764–1815), გენერალ-მაიორი (1800). იყო 1792–94 წწ. კამპანიების მონაწილე. დაჯილდოვდა ოქროს ჯვრით წარწერით „პრადის აღებისათვის“ და ოქროს ხმლით წარწერით „მამაცობისათვის“ [113].

პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი (1765–1812) ინფანტერიის გენერალი (1809).

1792 და 1794 წწ. იბრძოდა პოლონეთში. მიიპყრო ა. სუვოროვის ყურადღება პრადის იერიშის დროს, როცა მსახურობდა მაიორად კიევის ცხენოსან-ეგერთა პოლკში, რისთვისაც დაჯილდოვდა ოქროს ჯვრით წარწერით

„პრალის ალებისათვის“ (1794). 1793 წ. – კიევის კარაბინერთა პოლკის მეთაურია, 1794 წ. ოქტომბრიდან – პოლკოვნიკი. 1799 წ. 15 თებერვალს მიენიჭა გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება. 1799 წ. ლაშქრობების დროს იტალიასა და შვეიცარიში მეთაურობდა მოკავშირე არმიის ავანგარდს. დაწინაურდა ყველა მსხვილ ბრძოლებში (ადდასთან, ტრებიასთან, ნოვისთან, ალექსანდრიის ალყისას).

მამაცობისათვის 1799 წ. 10 აპრილს იმპერატორმა პავლე I მას წმ. ანას 1-ი ხარისხის ორდენი უბოძა, ხოლო ტრებიასთან გამარჯვებისათვის უბოძა სოფელი სიმი (ვლადიმერის გუბერნიაში) 3000 სული გლეხით [114].

მაშასადამე, როგორც ზემოთმოტანილი მასალები ცხადყოფენ ქართველმა ოფიცრებმა და გენერლებმა მიიღეს აქტიური მონაწილეობა პოლონეთის 1769–1771 წწ. ომში, პოლონეთის I (1792), II (1794) და III (1795) კამპანიებში და 1799 საზღვარგარეთის ლაშქრობებში. ისინი ავლენდნენ სიმამაცეს და თავდადებას, ისევე როგორც წინა პერიოდების კამპანიებში, ამდიდრებდნენ რუსეთის სამხედრო ხელოვნებას თეორიული და პრაქტიკული ცოდნით.

თავი IV. ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში
XIX საუკუნის დასაწყისში

§1. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-სპარსეთის 1804–1813 წლების და რუსეთ-ოსმალეთის 1806–1812 წლების ომებში

XIX საუკუნეს რუსეთის იმპერია მეტად ძლიერი და მოლონიერებული შეხვდა. მართალია, კაპიტალისტური ურთიერთობები აქ მეტად მძიმედ, შენელებული ტემპით ვითარდებოდა, მაგრამ პეტრე დიდის რეფორმების კეთილმყოფელმა შედეგებმა ქვეყანაში სასიკეთო და ძირეული ძვრები მოახდინა. რუსეთის სახელმწიფო განუხრელად იღვა განვითარების ევროპულ გზაზე. ამასთანავე, XVIII საუკუნის მთელ მანძილზე მთელი რიგი წარმატებული ომები აწარმოვა, რომელთა გამარჯვებით დამთავრების შემდეგ რუსეთმა მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი ტერიტორიები, გასასვლელები მოიპოვა ბალტიისა და შავ ზღვებზე, განუწყვეტელ საომარ ოპერაციებში გამოიწრო მისი არმია და ფლოტი, რომლებსაც თვალსაჩინო წარმატებები ჰქონდა სამხედრო ხელოვნების განვითარების თვალსაზრისით.

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის საგარეო პოლიტიკა კიდევ უფრო აქტიური გახდა. სამხრეთ კავკასიაში თავისი პოზიციების განსამტკიცებლად რუსეთი ომს აწარმოებდა სპარსეთთან და ოსმალეთთან. ინგლისთან, ავსტრიასთან და პრუსიასთან კოალიციაში მყოფი ეომებოდა საფრანგეთს, ომს აწარმოებდა შვედეთთან და ბოლოს სამკვდრო-სასიცოცხლო შერკინება მოუწია ნაპოლეონის წინააღმდეგ. ჩვენი მიზანია, ნაშრომის ამ თავში შეძლებისდაგვარად წარმოვაჩინოთ ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა. განვიხილოთ XIX ს. დასაწყისის ომებში (გამონაკლისს წარმოადგენს მხოლოდ რუსეთ-შვედეთის 1808–1809 წლების ომი, რომელიც ცალკე ვერ გაგაშუქეთ, სათანადო მასალების უქონლობის გამო). მხოლოდ პ. ბაგრატიონის – სახელოვანი ბრძოლები აღვწერეთ, რომელიც უცნობი არ ყოფილა ჩვენი ისტორიოგრაფიისათვის.

თავდაპირველად მოკლედ შევეხოთ რუსეთ-სპარსეთის 1804–1813 წლების ომის ძირითად ეტაპებს, შემდეგ კი მასში მონაწილე ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა განვიხილოთ. როგორც ცნობილია, 1804 წლის მაისში სპარსეთმა ულტიმატუმით მოსთხოვა რუსეთს კავკასიიდან თავისი ჯარები გაეყვანა, ხოლო ივნისში დაიწყო სამხედრო მოქმედება ერევნისა და განჯის მიმართულებით. 1806 წ. რუსეთის ჯარებმა დაიკავეს აზერბაიჯანის დიდი ნაწილი და ბაქოს ციხესიმაგრე.

რუსეთის სამხედრო მოქმედება გართულებული იყო ერთდროულად წარმოებული ომებით ოსმალეთთან (1806–1812), შვედეთთან (1808–1809) და საფრანგეთთან 1812 წლის სამამულო ომით. 1812 წლის ოქტომბერში ასლანდუზთან რუსეთის ჯარებმა გადამწყვეტი დამარცხება აგემეს სპარსეთის ჯარების მთავარ ძალებს, ხოლო 1813 წ. 1 იანვარს დაიკავეს ლენქორანის ციხესიმაგრე. სპარსეთი იძულებული იყო ოქტომბერში ხელი მოეწერა გულისტანის საზავო ხელშეკრულებისათვის (1813), რომლის თანახმადაც ცნო დაღესტნისა და ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის ნაწილის შეერთება რუსეთთან [1]. რუსეთ-სპარსეთის 1804–1813 წლების ომის აქტიური მონაწილე იყო ივანე ნიკოლოზის ძე აბხაზოვი (აფხაზი) (1764–05. 10. 1831), რომელიც მსახურობდა გენერალ-მაიორ პ. კოტლიარევსკის ადიუტანტად, შემდეგ კი ქართველ გრენადერთა პოლკში იმყოფებოდა [2]. სპარსეთთან ომის მსვლელობაში მეთაურობდა რაზმს, რომელიც მოქმედებდა აფხაზეთში. ივანე აბხაზოვმა წარმატებითი ლაშქრობა განახორციელა აფხაზეთში, დაიმორჩილა სოფლები და აიძულა მტერი მთებისთვის შეეფარებინა თავი. 1812 წ. მონაწილეობა მიიღო მდინარე არაქსს იქით ლაშქრობაში სპარსელების წინააღმდეგ და ასლანდუზის ციხესიმაგრის აღებაში [3]. მისი დაჯილდოების ფურცელში ვკითხულობთ: „1812 წ. 19 და 20 ოქტომბრის ბრძოლაში გაწეული გულმოდგინე სამსახურისათვის და წარჩინებისათვის, რომელიც გამოიჩინა მაიორმა აბხაზოვმა მდინარე არაქსის იქით სპარსელთა ჯარების განადგურებისას და ასლანდუზის ციხესიმაგრის შტურმით აღების დროს, სადაც მოწინააღმდეგე შეტევისას მეთაურობდა ბატალიონს, ყველგან იყო პირველი, რისთვისაც 1813 წ. 30 იანვარს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის 4 ხარისხის

ორდენით“ [4]. იმავე წლის დეკემბერში მეთაურობდა ერთ-ერთ შემტევ კოლონას, მონაწილეობა მიიღო ლენქორანის ციხესიმაგრის შტურმში [5].

რუსეთ-სპარსეთის ომში გამოჩენილ საბრძოლო დამსახურებისათვის ივანე აბსაზოვა დაიმსახურა ოქროს ხმალი წარწერით „მამაცობისათვის“ (1812), წმ. ანას – მე-4 (1811), წმ. ვლადიმერის 4 (24.09.1811) ხარისხების ორდენები. მომდევნო წლებში მოპოვებული საბრძოლო წარმატებებისათვის 1829 წლის 15 თებერვალს გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება მიენიჭა [6].

როდესაც 1804–1813 წწ. რუსეთ-სპარსეთის ომსა და მასში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობაზე ვსაუბრობთ, უპირველეს ყოვლისა, ხაზი უნდა გავუსვათ გენერალ პავლე ციციანოვის (ციციშვილის) (1754–1806) საბრძოლო დამსახურებას და მის განსაკუთრებულ როლს, როგორც კავკასიის ჯარების მთავარსარდლის თანამდებობაზე მყოფი პირისა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პავლე ციციანოვმა თავი გამოიჩინა ჯერ კიდევ რუსეთ-ოსმალეთის 1787–1791 წლების ომსა და პოლონეთზე ლაშქრობაში რისთვისაც ის დაჯილდოვდა წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის (1794) ორდენით და გადაეცა ოქროს ხმალი წარწერით „მამაცობისათვის“, აგრეთვე გამოუყვეს მამულები მინსკის გუბერნიაში 1500 გლენით, მაშინ როდესაც სხვა გენერლებს მხოლოდ 500-500 სული არგუნეს [7]. ამ კამპანიაში პ. ციციანოვს იმდენად დიდი სახელი და დიდება მოუტანა, რომ ა. სუვოროვი ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს ჯარისადმი მიმართვაში შენიშნავდა: „იბრძოლეთ ისე შეუდრეკლად, როგორც იბრძოდა გენერალი პ. ციციანოვი“, ხოლო ეკატერინე II ამიერიდან მას „ჩემი გენერალი“ ეძახდა.

1796 წ. პ. ციციანოვი გრაფ პ. ზუბოვის სპარსეთის ლაშქრობაში მონაწილეობდა და ერთი წელიწადი ბაქოს კომენდანტიც კი იყო, სადაც მან მოსახლეობის პატივისცემა დაიმსახურა და იმ ჰუსეინ-ყული ხანთან მეგობრობდა, რომლის ძმამაც შემდეგ სიცოცხლეს გამოასალმა [8]. 1802 წლის 11 სექტემბერს გენერალ-ლეიტენანტი პ. ციციანოვი დაინიშნა კავკასიის ხაზის ინსპექტორად, ასტრახანის სამხედრო გუბერნატორად და საქართველოს მთავარმართებლად, აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ასეთი მაღალი რანგის სახელმწიფო და სამხედრო თანამდებობა რუსეთის იმპერიის სამსახურში მყოფ ქართველთაგან პ. ციციანოვის გარდა არც XVIII და არც XIX საუკუნეში

არავის ჰქონია (ხაზი ჩემია მ. გ.). მისი პირველი რეზიდენცია ქ. გეორგიევსკი იყო. მაგრამ დაძაბული ვითარების გამო იგი მხოლოდ 1803 წლის 1 თებერვალს ჩამოვიდა ტფილისში [9].

პ. ციციანოვი დაწვრილებით გაეცნო ცარიზმის მმართველობას საქართველოში და დარწმუნდა, რომ არსებული სახელმწიფო აპარატი, განსაკუთრებით რუსული კანონმდებლობა არ შეესაბამებოდა და მიუღებელი იყო ქართველი ხალხისათვის. იგი იმასაც მიხვდა, რომ ადრე დანერგილი მმართველობის მთლიანად და უცებ გარდაქმნა ცუდად იმოქმედებდა რუსეთის მიმართ ხალხის განწყობაზე. გარდა ამისა, მუდმივი ომების გამო მთავარსარდალს არც საამისო დრო ჰქონდა. მთავარმმართველს ესმოდა, რომ წარმატებების მიღწევა შეუძლებელი იყო ადგილზე დასაყრდენის გარეშე, ესე იგი საჭირო იყო ადგილობრივი, ფეოდალების ინტერესების დაცვა. ყოფილ ფეოდალ-მოხელეებს პენსიები დაუნიშნა და რუსეთის სამოხელეო წოდებები მიანიჭა. ნაწილი ახალი მმართველობის სისტემაში ჩააბა. თავად-აზნაურთა მიერ თავისი ინტერესების დასაცავად პირველ წინამძღოლად გარსევან ჭავჭავაძე (1757–1811) აირჩია, რომელმაც ჯერ კიდევ 1801 წ. მიიღო „ნამდვილი სასტატო მრჩევლის“ წოდება და ცხოვრობდა პეტერბურგში. ახალმა მთავარსარდალმა გააერთიანა სამოქალაქო და სისხლის სამმართლის ექსპედიციები, ხელფასი დაუნიშნა მოურავებს და გარდაქმნები ჩაატარა მთელ რიგ დარგებში. მათი ხელისუფლება კი კაპიტან-ისპრავნიკებს დარჩა, ესე იგი მოურავთა ინსტიტუტის ყოფნა-არყოფნის საკითხი დასვა, მაგრამ ეს ღონისძიება ნელ-ნელა ტარდებოდა. 1805 წ. 13 მაისს მიღებული რეფორმა ძალაში დარჩა 1840 წლამდე [10].

აღსანიშნავია, რომ სპარსეთთან ომის დაწყებამდე პ. ციციანოვმა საქართველოს შემოუერთა ჭარ-ბელაქანი, რისთვისაც მან ალექსანდრე ნეველის ორდენი დაიმსახურა. მთავარსარდალმა პ. ციციანოვმა დაინახა, რომ ქართველი თავადაზნაურობა ხალხისიანად შედიოდა სამხედრო სამსახურში, ამიტომ იგი ცნობილი საგვარეულო ოჯახებიდან ბავშვებს სამხედრო სასწავლებლებში გზავნიდა. 1805 წლის კანონით თავადაზნაურების ბავშვებს კადეტთა კორპუსში შესვლის უფლება მიეცა [11].

1804 წ. პ. ციციანოვმა შტურმით აიღო განჯის ციხესიმაგრე, რომლის დროსაც ჯავად-ხანმა 1750 კაცი დაკარგა, 17 ათასზე მეტი კი ტყვედ ჩაბარდა. რუსეთის არმიის დანაკარგი მხოლოდ 17 ოფიცერი და 227 ჯარისკაცი იყო. პ. ციციანოვის თხოვნით განჯას დედოფალ ელისაბედ ალექსის ასულის სახელი – ელიზავეტოპოლი უწოდეს. **განჯის აღებისათვის პ. ციციანოვს ინფანტერიის გენერლის წოდება უბოძეს [12].** განჯასთან გამარჯვებით პ. ციციანოვმა ისეთი შიში მოჰგვარა ამიერკავკასიის სახანოებს, რომ მთავრების უმეტესი ნაწილი მეგობრობასა და მფარველობას სთხოვდა მას. ვინც თვით არ ემორჩილებოდა, ძალით იპყრობდა. განჯის მარცხი შაჰის მარცხად ითვლებოდა. ამიტომ აბას მირზა ომის სამზადისს შეუდგა. პ. ციციანოვი მის შესახვედრად 1804 წ. ერევნისაკენ დაიძრა და ეჩმიადინთან დაბანაკდა. აქ მას ალყა შემოარტყა სპარსეთის 18000-იანმა კორპუსმა, რომელსაც ალექსანდრე ბატონიშვილი მეთაურობდა. 27 იანვარს პ. ციციანოვმა ახალი ძალებით უკუაგდო აბას მირზა, კვლავ გამარჯვება მოიპოვა და წმ. ვლადიმერის 1-ი ხარისხის ორდენით დაიმშვენა მკერდი. ამის შემდეგ პ. ციციანოვმა ალყა შემოარტყა ერევნის ციხეს, მაგრამ ვერ აიღო იგი, რადგან სიცხისა და ბრძოლისაგან ჯარი დაიღალა, მიუხედავად ამისა, მან დაიკავა ერევნის სახანო და ალყაც კი შემოარტყა ციხესიმაგრეს, მაგრამ იძულებული შეიქმნა მალევე მოეხსნა ალყა და უკან დაეხია დიდი დანაკარგებით [13].

ამ დროს იულონ და ფარნავაზ ბატონიშვილები იმერეთიდან შემოიჭრნენ ქართლში, აჯანყება მოაწყვეს და საქართველოს სამხედრო გზა ჩაკეტეს. აჯანყდა თათართა დისტანციებიც, ხოლო სპარსელებმა რუსეთის ჯარს ერევნიდან უკანდასახვევი გზა მოუჭრეს. მთავარმართებელმა უკან დაიხია, მაგრამ ჯარი გადაარჩინა დაღუპვას. ეს იყო პირველი მარცხი პ. ციციანოვის სამხედრო მოღვაწეობის ისტორიაში. სექტემბრის ბოლოს იგი ტფილისში დაბრუნდა და „წესრიგი“ აღადგინა მთელ სამფლობელოებში [14]. ხანები კვლავ დაიმორჩილა, ფარნაოზი შეიპყრო და ვორონეჟში გადაასახლა, იულონი კი – ტულაში, ჩაახშო აჯანყება მთიანეთში და შემდეგ ლიახვის ხეობის ოსები დალაშქრა. 1805 წელი კვლავ წარმატებით წარიმართა. პ. ციციანოვმა მფარველობაზე აიძულა ყარაბაღისა და შექის ხანები, შემდეგ შურაღელის სასულთნოც. ხანებმა რუსეთის ვასალებად გამოაცხადეს თავი. ისინი ვალდე-

ბულნი იყვნენ შეეწყვიტათ ყოველგვარი კავშირი მოსაზღვრე მფლობელებთან და მიეცათ მათ სამფლობელოებში დაბანაკებული რუსეთის ჯარებისათვის სურსათი, შეშა და სხვა. ამ სახანოებს უნდა ეკისრათ ყოველწლიური ხარკი (ყარაბადის ხანს – 8 ათასი ჩერვონეცი, შაქის ხანს – 7 ათასი ჩერვონეცი) და ა. შ. [15].

1805 წლის დეკემბერში პ. ციციანოვმა ბაქოს სახანოზე გაილაშქრა. იგი შეიჭრა შირვანის სახანოში და აიძულა ხანი მორჩილება განეცხადებინა, შირვანის სახანო პირდაპირი გზა იყო ბაქოსციხის ასაღებად. ამის შემდეგ პ. ციციანოვს დაუბრკოლებლივ შეეძლო დაერტყა ბაქოს სახანოსათვის. ბაქოს სახანოს დაკავებას დიდი ეკონომიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი წარმოადგენდა გასავალს კასპიის ზღვაზე და ამიერკავკასიის სანაოსნო გზით აკავშირებდა ასტრახანთან. ბაქოს სახანოს მთელი ნავთობი და თევზის წარმოებები რუსეთის ხელში გადადიოდა, ხოლო სპარსეთთან ომის შემთხვევაში ეს შესანიშნავი სტრატეგიული ცენტრი გზას უხსნიდა რუსეთს შუაგულ სპარსეთისაკენ. შირვანის სახანოდან პ. ციციანოვი 1806 წლის იანვარში პირდაპირ ბაქოს მიაღწა და შეუდგა ციხის აღყას. როცა მან აღყა უკვე სრულჰყო, მოლაპარაკება გამართა ბაქოს ხანთან [16]. მთავარსარდალმა ჰუსეინ ყული-ხანს ქსნის ერისთავი-ელიზბარი გაუგზავნა და ციხის ჩაბარება მოსთხოვა. ხანმა თანხმობა განაცხადა, 8 თებერვალს ციხის გასაღების გადაცემის ცერემონიალი დაინიშნა ქალაქიდან ნახევარ კილომეტრზე პ. ციციანოვს ბაქოს მამასახლისები დახვდნენ პურითა და მარილით. მთავარსარდალმა მოითხოვა პირადად ხანს ჩაეხარებინა მისთვის გასაღები, ჯარი ადგილზე დატოვა და თვით ციხისაკენ წავიდა [17]. ციხის ახლოს გენერალ პ. ციციანოვს ხანი 4 კაცის თანხლებით შეხვდა. ხანმა გასაღები გადასცა, ამ დროს ხანის ამალიდან გაისროლეს და მთავარსარდალი და მისი თარჯიმანი პოდპოლკოვნიკი ე. ერისთავი სასიკვდილოდ დაეცნენ. ქალაქის კედლებიდან კი რუსეთის ჯარს ცეცხლი გაუხსნეს და აიძულეს უკან დაეხიათ. პ. ციციანოვის ცხედარი, სიკვდილის ადგილას, თხრილში დამარხეს. იმავე 1806 წ. რუსებმა ბაქო აიღეს. მოკლული მთავარსარდალის ცხედარი ქალაქის სომხურ ეკლესიაში გადაიტანეს, ხოლო 1811 წ. იგი საზეიმო ვითარებაში ტფილისში გადმოასვენეს და სიონის ტაძარში დაკრძალეს [18].

თავად ერისთავსა და თავად თუმანიშვილთან ერთად მის გადმოსვენებას ხელმძღვანელობდა პოეტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, რომელიც მაშინ მარკიზ პაულუჩის ადიუტანტი იყო.

მმართველობის მცირე პერიოდში ინფანტერიის გენერალმა პ. ციციანოვმა დიდი გამარჯვებები მოიპოვა, მაგრამ ბევრი რამ შეუსრულებელი დარჩა. ამის მიუხედავად მან სამუდამოდ დაიმკვიდრა მამაცი და ნიჭიერი გენერლის საპატიო სახელი რუსეთის შეიარაღებული ძალების სახელოვან საბრძოლო ისტორიაში. რასაკვირველია, პ. ციციანოვი იყო ბრწყინვალე პიროვნება, არაჩვეულებრივი გონების პატრონი და უმამაცესი ადამიანი. ის კარგად იცნობდა აღმოსავლეთის ხალხების ხასიათს, მაგრამ ამავედროულად იგი იყო თავდადებული და ერთგული რუსეთის ტახტისა და მეფისათვის. ის კი იყო ქართველი, მაგრამ უპირველესად იყო მეფის რუსეთის კოლონიალური პოლიტიკის აქტიური გამტარებელი როგორც საქართველოში, ასევე მთელ ამიერკავკასიაში.

რუსეთ-სპარსეთის 1804–1813 წწ. ომში დაწინაურდა გიორგი იასეს ძე ერისთავი (1760–1863) [19]. ომის დროს იგი მეთაურობდა კავკასიის გრენადერთა ბრიგადას და ამავე დროს საოლქო უფროსად იყო კახეთში. გ. ერისთავმა 1804 წ. თავი გამოიჩინა ბელაქანთან ბრძოლაში, სადაც დიდი მუშაობა გასწია ქართველი ცხენოსნების მოწყობის საქმეში, რომელთა მეთაური თვითონ იყო, რისთვისაც 1804 წ. 12 იანვარს დაჯილდოვდა წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენით. პოლკოვნიკი გ. ერისთავი 1809–1810 წლებში მეთაურობდა ყაბარდოს მუშეკეტერთა პოლკს. საბრძოლო დამსახურებისათვის ომის დროს დაჯილდოვდა წმ. ანას მე-2 (1808), წმ. ვლადიმერის მე-3 ხარისხების ორდენებით (1813). 1813 წ. მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება. მოგვიანებით, 1836 წ. მას მიენიჭა ინფანტერიის გენერლის წოდება. მისმა ძმებმა შანშემ და ელიზბარმაც დატოვეს ამ ომში თავისი სახელი. კერძოდ,

– ელიზბარი (1767–1806) პოდპოლკოვნიკის წოდებით დაიღუპა გენერალ პ. ციციანოვთან ერთად ბაქოს ციხესთან [20]. ის დაჯილდოებული იყო წმ. გიორგის – 4-ე ხარისხის ორდენით (1804).

– შანშე (1765–1831). ომის დროს იმპერატორმა ალექსანდრე I 1804 წ. დააჯილდოვა ოქროს ხმლით, წარწერით „რწმენისა და ერთგულებისათვის“ და უბოძა პოდპოლკოვნიკობა. შანშე ერისთავმა თავისი ხარჯით შეიარაღა 200 კაცი და მათთან ერთად ებრძოდა სპარსელებს. 1807 წ. დაჯილდოვდა წმ. ანას 2-ე ხარისხის ორდენით [21].

– პოდპოლკოვნიკი იოსებ რევაზის ძე ანდრონიკაშვილი (1765–1830) ომის დროს იყო ქიზიყის და სიღნაღის მოურავი [22].

– გენერალ-მაიორი ივანე ზაალის ძე ანდრონიკაშვილი (1760–1831), სპარსეთთან ომის დროს იყო მარტყოფის მოურავი [23].

რუსეთ-სპარსეთის (1804–1813) წლების ომის მსვლელობის დროს ერთდროულად მიმდინარეობდა 1806–1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი, რომელიც იყო გამოწვეული ოსმალეთის რევანშისტული პოლიტიკით. კონსტანტინოპოლში ფიქრობდნენ, რომ რადგანაც რუსეთი 1804 წლიდან სპარსეთთან ომით იყო დაკავებული, ხოლო 1805 წლიდან საფრანგეთთან ომშიც ჩაება, ოსმალეთი ადვილად დაიბრუნებდა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიებს და საქართველოს დაეპატრონებოდა. საბაბად მდინარე დუნაიზე რუსეთის აქტივობა გამოიყენეს. 1806 წლის 9(21) ნოემბერს რუსეთის 40-ათასიანმა არმიამ ი. მიხელსონის მეთაურობით მდინარე დნესტრი გადალახა და დუნაის სამთავროები დაიკავა, რომ აქ ფრანგებს არ დაესწროთ. 18(30) დეკემბერს ოსმალეთმა რუსეთს ომი გამოუცხადა. სამხედრო მოქმედებები დუნაის აუზსა და ამიერკავკასიაში გაიშალა. ამასთანავე, ხმელთაშუაზღვაში რუსეთის ფლოტიც მოქმედებდა. 1807 წლის 19 ივნისს ათონთან ბრძოლაში რუსეთის ესკადრამ დ. სენიავინის მეთაურობით ოსმალთა ფლოტი დაამარცხა.

1807 წ. ი. მიხელსონის გარდაცვალების შემდეგ, რუსეთის ჯარების სარდლად ა. პროზოროვსკი დანიშნეს, ხოლო ა. პროზოროვსკის გარდაცვალების შემდეგ 1809 წლის 11(23) აგვისტოდან სარდლად პ. ბაგრატიონი იყო. 1810 წლის თებერვალში ნ. კამენსკი დაინიშნა, 1811 წლის მარტში კი – მ. კუტუზოვი. ამ ომში რუსეთის არმიამ მთელ რიგ ბრძოლებში გაიმარჯვა და დაიკავა რამდენიმე ქალაქი [24].

1809 წ. საქართველოში რუსთა ჯარმა ქართველთა სამხედრო ძალების დახმარებით დაამარცხა ოსმალეთის მრავალათასიანი არმია და ფოთი გაათა-

ვისუფლა 1811 წ. ოსმალები ახალქალაქიდანაც განდევნეს. 1811 წლის ოქტომბერში რუსეთ-ოსმალეთის მოლაპარაკება დაიწყო, მაგრამ რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობის გამწვავების იმედით ოსმალები საქმეს აჭიანურებდნენ. მ. კუტუზოვის ინიციატივით 1812 წ. ხელი მოაწერეს საზავო ხელშეკრულებას, რომლითაც ოსმალებმა აღიარეს ბესარაბიის და დასავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთება. ღუნაის აუზში დაკავებული ციხე-ქალაქები, აგრეთვე ფოთი და ახალქალაქი რუსეთმა ოსმალეთს დაუბრუნა [25]. 1806–1812 წლებში რუსეთის მიერ ოსმალეთის წინააღმდეგ წარმოებულ საბრძოლო ოპერაციებში ტრადიციულად მრავლად მონაწილეობდნენ ქართველი ოფიცრები და გენერლები. ამ ომში მონაწილეობდა ლეგენდარული სარდლის პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონის ძმა – **რომან ბაგრატიონი** (1778–1834). ოსმალეთთან ომის დროს იგი ღუნაის არმიაში მსახურობდა. განსაკუთრებული სიმამაცისა და გამბედაობისათვის, რომელიც მან გამოიჩინა ოსმალთა ჯარების წინააღმდეგ ბრძოლაში რასევატთან, იმყოფებოდა რა გენერალ პლატოვთან, **ყოველთვის მოწინავე ხაზზე მყოფი შუა ცეცხლში ერთი ფლანგიდან მეორეზე გადასცემდა ბრძანებებს და ანადგურებდა მტერს ბრძოლის დამთავრებამდე, რისთვისაც ის 1810 წლის 20 იანვარს წმ. გიორგის 4-ე ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა** [26]. 1810 წ. მას მიენიჭა პოლკოვნიკის წოდება. შემდგომში გახდა გენერალ-ლეიტენანტი. რუსეთ-ოსმალეთის ომში იმყოფებოდა გენერალ-მაიორი **სიმონ გიორგის ძე განგებლოვი (განგებლიძე)** (1757–1827). მან მონაწილეობა მიიღო ანაპის გარემოცვასა და ყუბანის ექსპედიციაში (ამ ექსპედიციას გენერალ-მაიორი ი. ფანჩულიძე მეთაურობდა). მამაცობისათვის ს. განგებლოვი წმ. ანას 1-ი ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა [27]. 1810 წლის სექტემბერში გენერალ-მაიორი ს. განგებლოვი სადესანტო ჯარების უფროსად დაინიშნა კონტრადმირალ სარიჩევთან, რომელიც მოეწყო ტრაპიზონის ასაღებად. ხმელეთზე დესანტის წარუმატებელი მოქმედების გამო, ესკადრა იძულებული შეიქმნა სევასტოპოლში დაბრუნებულიყო, რისთვისაც ს. განგებლოვი ჯარიდან გაუშვეს. მაგრამ საქმის გამოძიების შემდეგ იგი დააბრუნეს ჯარში და მე-12 ეგერთა პოლკის შეფად დანიშნეს. სამსახურიდან მისი გაშვების ფაქტი შეტანილი არ იყო მის პირად საქმეში [28]. ომის დროს მან თავისი

მოქმედებებით გაამდიდრა სამხედრო ხელოვნება ტაქტიკის ზოგიერთი ელემენტების განვითარების გზით. რუსეთ-ოსმალეთის ფრონტზე იმყოფებოდა გენერალ-მაიორი ივანე დავითის ძე ფანჩულიძე (ეს წოდება მას მიენიჭა 1807 წ.), 1809 წ. იგი ანაპის ციხესიმაგრის განთავისუფლებას ხელმძღვანელობდა და სათავეში ედგა 5000 კაციან რაზმს. გონივრული მოქმედებების შედეგად ანაპის ფაშა განადგურებული იქნა, ხოლო სიმაგრე აღებული. 1810წ. საზღვაო ექსპედიციაში იმყოფებოდა ტრაპიზონთან. გენერალმა ი. ფანჩულიძემ ხსენებულ საბრძოლო ოპერაციებში მონაწილეობისათვის წმ. ანას 1-ი ხარისხის ორდენი დაიმსახურა [29].

– მამია V გურიელი (1789–1826) გურიის მთავარი (ნომინალურად 1792 წლიდან), რომელმაც 1811 წლიდან სცნო რუსეთის მმართველობა, მონაწილეობა მიიღო ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლებში. იგი აქტიურად იბრძოდა ტრაპიზონის სერასკირის – ხოზნადარი-ოღლუს წინააღმდეგ, რისთვისაც 1811 წ. მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება და ტრაპიზონის შერიფ-ფაშას განადგურებისთვის მიიღო წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენი (ბრილიანტის ნიშნებით) [30].

– თამაზ დიმიტრის ძე ორბელიანი (გარდ. 1815), რომელმაც გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება 1805 წ. მიიღო და 1809 წლიდან სარდლობდა იმერეთში განლაგებულ რუსეთის ჯარებს, თავი გამოიჩინა ოსმალების სამხედრო ძალების კერძოდ, ტრაპიზონის სერასკირის შერიფ-ფაშას წინააღმდეგ [31].

– დიმიტრი ზაქარაიას ძე ორბელიანი – 1811 წლიდან გენერალ-ლეიტენანტმა (1750–1820), რომელიც ომის დროს (1804–1811) იყო ყაზარდოს მუშკეტერთა ქვეითი პოლკის შეფი, არაერთხელ იყო დაჭრილი ბრძოლებში. 1809 წ. აიღო ფოთი. საბრძოლო დამსახურებისთვის ომის დროს (1809) ფოთის აღებისათვის დაჯილდოვდა წმ. ანას 1-ი ხარისხის ორდენით [32].

აქტიური მონაწილეობა ომში მიიღეს:

გენერალ-მაიორმა ნიკოლოზ გიორგის ძე დადიანმა (1764–1834), სახელგანთქმულმა სახელმწიფო მოღვაწემ, დიპლომატმა და ისტორიკოსმა [33].

ლევან გრიგოლის ძე დადიანმა (1793–1846), 11 წლის ასაკში (1804) მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება (არც ადრე და არც შემდეგ არცერთ ქართველს ასეთი სამხედრო წოდება ასეთ ასაკში არ მიუღია (ხაზი ჩემი მ. გ.). 1808–1810 წწ. მონაწილეობდა საბრძოლო ოპერაციებში, 1810 წ. კი იმყოფებოდა ახალციხის ლაშქრობაში [34].

როდესაც რუსეთ-ოსმალეთის 1806–1812 წლების ომში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობასა და მათ საბრძოლო დამსახურებაზე ვსაუბრობთ, არ შეიძლება საგანგებო ყურადღება არ დაუთმოთ **ჰეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონს** (1765–1812), რომელიც სამხედრო სამსახურში შესვლის დროიდან მოყოლებული განსაკუთრებულ სიმამაცესა და გამბედაობას იჩენდა, მაღალი რანგის მხედართმთავრის უნარ-თვისებებს ავლენდა, რითაც სამართლიანად იპყრობდა უმაღლესი მთავარსარდლობის ყურადღებას და ამავე დროს ხელქვეითთა ფანატიკურ სიყვარულს იხვეჭდა. აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ 1805 წ. შენგრაბენტან ჩადენილი გმირობისათვის პ. ბაგრატიონმა მ. კუტუზოვის წარდგინებით **გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება და წმ. გიორგის 2-ე ხარისხის ორდენი მიიღო**. ამ გმირობის შესახებ მ. კუტუზოვი იმავე 1805 წლის 17 ნოემბერს იტყობინებოდა: „იმ კორპუსის განადგურება, რომელსაც იგი მეთაურობდა, ისე როგორც ჩვენი არმიისა გარდუვალი იყო..., მაგრამ გენერალ-მაიორ პ. ბაგრატიონის სიმამაცემ, რომელიც მცირედაც არ დაბნეულა, როდესაც 6000 კაცით 30-ათასიან მოწინააღმდეგეს ეომებოდა, შეძლო შეერთებოდა არმიის მთავარ ძალებს, ამასთან დაატყვევა ერთი ოფიცერი, 50 რიგითი და ხელთ იგდო ფრანგული დროშა“ [35].

1807 პრეისიშ-ეილაუსთან თავისი ჯარის აღსაფრთოვანებლად პ. ბაგრატიონი ჩამოხტა ცხენიდან, ხელში აიღო დროშა და ყველას წინ წაუძღვა, მტრის პოზიციები ალებულ იქნა. ცნობილი პიროვნება, გრაფი როსტოპჩინი სხვანაირად არ მოიხსენიებდა ბაგრატიონს თუ არა როგორც „სუვოროვის სახის გენერალს“. [36]. სწორედ პ. სუვოროვის „მსგავსი სახის გენერალი“ პ. ბაგრატიონი გააგზავნეს ოსმალეთის წინააღმდეგ მოქმედ არმიაში, რომელსაც მოლდავეთის არმიასაც უწოდებდნენ. იმ არმიას 1809 წ. სათავეში ედგა გენერალ-ფელდმარშალი ა. პროზოროვსკი, ავადმყოფი და უნებისყოფო მოხუცი. ჯერ კიდევ 1808 წ. მის დასახმარებლად იმპერატორმა ალექსანდრე

პირველმა გაგზავნა მ. კუტუზოვი. მთავარსარდალმა ჯერ კარგად მიიღო იგი, მაგრამ როცა შენიშნა, რომ არმიის სარდლები მ. კუტუზოვს უფრო ხშირად მიმართავდნენ ვიდრე მას, იგი სარეზერვო კორპუსის მეთაურად დანიშნა. შემდეგ ამასაც არ დასჯერდა და იმპერატორს მისწერა, რომ მ. კუტუზოვი მის წინააღმდეგ ინტრიგებს აწყობს, ხელს უშლის მის მოქმედებას და მოითხოვა მისი გაწვევა არმიიდან. იმპერატორმა დააკმაყოფილა მოხუცის თხოვნა. 1809 წლის ივლისში მ. კუტუზოვმა არმია დატოვა. მის შემცვლელად იმავე უფლებებითა და ფუნქციებით, დაინიშნა გენერალ-ლეიტენანტი პ. ბაგრატიონი. მოლდავეთის არმიის მთავარსარდალი არც ამ კანდიდატურას შეხვდა სიამოვნებით. ა. პროზოროვსკიმ კარგად იცოდა ბაგრატიონის ავტორიტეტი არმიაში და შეეცადა მისთვისაც მეორეხარისხოვანი საქმე მიენდო. მაგრამ 9 აგვისტოს იგი გარდაიცვალა, მოლდავეთის არმიის მთავარსარდლობა ფორმალურადაც ბაგრატიონს დაევალა [37].

ახალი მთავარსარდალი საკმაოდ მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. გარდა იმისა, რომ არმია მეტად არაორგანიზებული და ცუდად მომარაგებული იყო, პ. ბაგრატიონი იძულებული გახდა სასწრაფოდ გაცნობოდა პოზიციას და მოქმედების საკუთარი გეგმა შეედგინა. „მე ვცდილობდი მომეძებნა განსვენებული მთავარსარდლის სამხედრო ოპერაციების გეგმა, მაგრამ მის ქაღალდებში ვერაფერი ვნახე, – წერდა პ. ბაგრატიონი იმპერატორს. – ის ხანდახან მაცნობდა მე თავის აზრებს, მაგრამ მხოლოდ ცალკეული საგნებისა და ვითარების გარშემო, და არასოდეს არაფერს ამბობდა მოქმედი არმიის საერთო გეგმის შესახებ [38]. ამავე დროს პ. ბაგრატიონის წინაშე იდგა ამოცანა – დაუყოვნებლივ დაეწყო შეტევა დუნაის მარჯვენა ნაპირზე, რომ ენერგიული დარტყმებით აეძულებინა ოსმალეთი ზავი მოეთხოვა. ასეთი იყო იმპერატორის მოთხოვნა.

პ. ბაგრატიონმა ამ გეგმას საკუთარი გეგმა დაუპირისპირა. მოლდავეთის არმიას სწრაფი დარტყმით უნდა გაეთავისუფლებინა დუნაის მარჯვენა ნაპირი სილისტრამდე და თვითონ მოქცეოდა იუსუფ-ფაშას ზურგში, რითაც აიძულებდა მას საკუთარი ტერიტორიისა და სიმაგრეების დაცვაზე ეფიქრა და თავი დაენებებინა ვლახეთ-მოლდავეთისათვის. ამავე დროს ვლახეთის დასაცავად გამოჰყო გენერალ-ლეიტენანტ ლანჟერონის რაზმი. იმ ძალებით, რაც მას

გააჩნდა, მეტის გაკეთება წარმოუდგენელი იყო [39]. ამ გეგმის განხორციელებას დიდი სიძნელეები ახლდა. პ. ბაგრატიონი სიამოვნებით აარიდებდა თავს სიმაგრეების ალყას და გაშლილ ველზე შეხვდებოდა მოწინააღმდეგეს, მაგრამ ზურგში დატოვება ისეთი სიმაგრეებისა, როგორც მაჩინი, გირსოვო და განსაკუთრებით იზმაილი და ბრაილოვო იყო, შეუძლებელს ხდიდა არმიის წინსვლას. ამის შესახებ მთავარსარდალმა დაწვრილებით მოახსენა იმპერატორს... შექმნილი ვითარების გათვალისწინებით პ. ბაგრატიონმა იზმაილისა და ბრაილოვოს მხრიდან მოულოდნელი თავდასხმის ასაცილებლად გენერალ-ლეიტენანტ კამენსკის რაზმი გამოჰყო, ხოლო თვითონ მაჩინს შეუტია.

27 აგვისტოს პ. ბაგრატიონის ჯარებმა აიღეს მაჩინი, 22 აგვისტოს გირსოვო, ხოლო 30 აგვისტოს – კიუსტენჯი. ამ დროს პ. ბაგრატიონს აცნობეს, რომ რასევატოს მიდამოებში თავს იყრიდა ოსმალთა ჯარი ხოზრევმეჰმედ ფაშას მეთაურობით. მთავარსარდალი დაუყოვნებლივ დაიძრა რასევატოსკენ. როცა ამ წარმატებების ამბებს პ. ბაგრატიონი იმპერატორს ახსენებდა, იგი იგონებდა რუსეთ-ოსმალეთის წინა (1768–1774) და (1787–1791) ომებს და წერდა: რომ თვით ფელდმარშალი ა. რუმინცევიც კი არ იტყოდა უარს ამ შედეგებზე, რაც მოჰყვა მოლდავეთის არმიის ლაშქრობას: „18 დღის განმავლობაში აღებული იქნა ორი არც თუ უმნიშვნელო სიმაგრე და ერთი ბუნებრივად და ხელოვნურად მეტად გამაგრებული ქალაქი. ჯარმა ამასთან ერთად გაიარა 200 ვერსზე მეტი და დაიკავა ჩემთვის მეტად საჭირო ძლიერი პოზიცია ტრაიანეს ჯებირზე. და ეს ისეთ პირობებში, როცა მთავარი ჩემი მოწინააღმდეგე ოსმალები კი არ არიან, არამედ აქაური კლიმატი. გაუსაძლისი სიცხეები არაჩვეულებრივად ასუსტებენ ხალხს და წარმოუდგენლად ზრდიან ავადმყოფთა რიცხვს... ასე რომ, ახლა მე თოფქვეშ 15 ათასი მებრძოლი მყავს...“ [40]. პ. ბაგრატიონის მოქმედების გეგმა რასევატოსთან დაბანაკებული თურქების წინააღმდეგ ასეთი იყო: მილორადოვიჩი და პლატოვი ისე განლაგდებოდნენ, რომ რაც შეიძლება შეუმჩნეველი ყოფილიყვნენ და ამით საშუალება მიეცათ თურქებისათვის გაძლიერებულიყვნენ. „ჩემი მთავარი მიზანი იყო მთლიანად გამენადგურებინა ის და არ მეძებნა შემდეგ მისი ცალკეული ნაგლეჯები ამ ვრცელ ქვეყანაში“, – წერდა თვითონ პ. ბაგრატიონი; მართლაც, 3 ათასი ოსმალთა მალე 12 ათასად გადაიქცა.

რასევატოს მიდამოები მეტისმეტად დასერილი და ძნელად სავალი იყო. ოსმალები სულ არ მოელოდნენ, რომ რუსები ასე მალე შეძლებდნენ ამ ადგილების გამოვლას და რასაკვირველია, არ მოელოდნენ არტილერიას. მათი ასეთი აზრი განამტკიცა მთავარსარდალმაც, რომელმაც მხოლოდ მსუბუქი კავალერია გამოაჩინა პოზიციებზე. 4 სექტემბერს, დღის 3 საათზე, ბაგრატიონი ჯარს იერიშზე გაუძღვა. ოსმალები ანკესზე წამოეგნენ და ქალაქიდან გამოვიდნენ. პ. ბაგრატიონმა ბრძანა მძლავრი საარტილერიო ცეცხლის გახსნა. დაიწყო მთლიანი იერიში. მთავარსარდალმა სწრაფად გაგზავნა ავანგარდი ოსმალთა გზის მოსაჭრელად. ოსმალეთის არმია პანიკამ მოიცვა და გაქცევით უშველა თავს. გაქცეულებს დაედევნენ პლატოვის ცხენოსნები და დაჭრილ-დახოცილებით მოფინეს მათ მიერ გავლილი გზა. ბრძოლა სამ საათში დამთავრდა. გამარჯვება სრული და ბრწყინვალე იყო [41]. სამდღიანი დასვენების შემდეგ 11 სექტემბერს, პ. ბაგრატიონის არმია სილისტრიას მიაღწა და ალყა შემოარტყა მას... მისი არმიის ერთი რაზმი გენერალ-ლეიტენანტ სენიავინის მეთაურობით 23 აგვისტოს გარს შემოერტყა ციხე-სიმაგრე იზმაილს. ოსმალების ძლიერი გარნიზონი თავგამოდებით იცავდა მას. რუსების არტილერია დიდ ზიანს აყენებდა ციხეს. მის დამცველებს მხოლოდ ერთი იმედიღა ჰქონდათ – ისინი ყოველ წუთს ელოდნენ დამხმარე ძალებს. საკმარისი იყო ამ იმედის დაკარგვა და ციხე დანებდებოდა. რასევატოს ამბებმა ისედაც მიაღწია იზმაილამდე და 14 სექტემბერს ციხე დანებდა. უკანასკნელი ციხის – ბრაილოვოს ადებით (21 ნოემბერს) პ. ბაგრატიონმა შეასრულა თავისი გეგმის ძირითადი ნაწილი: მოლდავეთის არმიის ზურგი უზრუნველყოფილი იყო [42]. ამ ხნის განმავლობაში გრძელდებოდა სილისტრიას ალყა. ეს შესანიშნავად გამაგრებული დუნაისპირა ციხე-სიმაგრე იყო. მას 11 ათასიანი გარნიზონი და 130 ზარბაზანი იცავდა. პ. ბაგრატიონის მითითებით პლატოვმა წერილი შეუგზავნა გარნიზონის უფროსს ილიკ-ოლლუს და დანებება შესთავაზა; პლატოვი წერდა: „არმიის უფროსი არის თავადი პ. ბაგრატიონი, რომელიც უკვე მონაწილეობდა ოსმალეთის ომში; მისი ბრწყინვალე გმირობა ცნობილია მთელი ევროპისათვის“ [43].

ოსმალებს კი იმედი ჰქონდათ დახმარებისა და არც თუ უსაფუძვლოდ: დიდი ვეზირის 20 ათასიანი რაზმი სილისტრიას უახლოვდებოდა. 9 ოქტომ-

ბერს, სილისტრიიდან 10 კმ-ის დაშორებით, სოფელ ტატარიცასთან პლატოვის 4,5 ათასიანმა რაზმმა ბრძოლა გაუმართა მტერს. ბრძოლას თვით ბაგრატიონი ხელმძღვანელობდა. მიუხედავად ძალთა ასეთი სხვაობისა და ოსმალთა მეტად ხელსაყრელი პოზიციებისა, პ. ბაგრატიონმა, რომელსაც ახსოვდა და სწამდა ა. სუვოროვის წესი – „მოწინააღმდეგე დაითვალე მხოლოდ მისი დამარცხების შემდეგ!“ – შეუტია ოსმალების ძლიერ პოზიციას, მაგრამ ოსმალებმა, რომელთაც ალბანელთა მრავალრიცხოვანი რაზმიც მიემგვლა, პოზიცია შეინარჩუნეს – პ. ბაგრატიონმა ვერ შეძლო მასზე 5-ჯერ მეტი მოწინააღმდეგის განადგურება [44].

მიუხედავად ამისა, პ. ბაგრატიონის 1809 წლის მოქმედების გეგმა შესრულებული იყო. ამიტომ მან გადაწყვიტა, ალებულ სიმაგრეებში დაეტოვებინა მცირე გარნიზონები, გადასულიყო ისევ ღუნაის მარცხენა ნაპირზე, მოეყვანა წესრიგში არმია, შეემუშავებინა შეტევის გეგმა და 1810 წ. დაემთავრებინა ომი [45]. მთავარსარდლის ამ გადაწყვეტილებას მხარი დაუჭირეს გენერალ-ადიუტანტმა ტრუბეცკოიმ და სახელმწიფო კანცლერმა ნ. რუმიანცევმა. რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე I იძულებული გახდა ნება დაერთო პ. ბაგრატიონისათვის ემოქმედა მისი გეგმის საფუძველზე. 1809 წლის დეკემბერში მოლდავეთის არმია განლაგდა საზამთრო ბინებში ღუნაის მარცხენა ნაპირზე. პ. ბაგრატიონმა დაიწყო მზადება 1810 წლის კამპანიისათვის... მან მოიწვია კორპუსის მეთაურები და არმიის სარდლები, რომელთა მიერ წარმოდგენილი მოსაზრებების შესწავლის შემდეგ შეადგინა 1810 წლის საომარი ოპერაციების ძირითადი გეგმა [46]. ამ გეგმის სისრულეში მოყვანა, მისი ავტორის აზრით, იძულებულს გახდიდა ოსმალეთს ეთხოვა ზავი. მისი ძირითადი არსი ასეთი იყო: „მოწინააღმდეგეზე ერთდროულმა თავდასხმამ ცენტრიდან და ორივე ფლანგიდან აუცილებლად უნდა გამოიწვიოს ოსმალთა შორის განგაში, აშლილობა, შიში და უწესრიგობა; მათ არ შეეძლებათ ურთიერთმიმარება და ამრიგად, შეიძლება მათზე დიდი გამარჯვების მოპოვება“. ამ ომის ისტორიკოსი ა. პეტროვი წერდა: „თუ შევადარებთ ამ გეგმას ყველა სხვა, მანამდე სისრულეში მოყვანილ გეგმებს, არ შეიძლება სრული უპირატესობა არ მივაკუთვნოთ მის ფართო ჰორიზონტს, მოსაზრებათა და მოქმედების სითამამეს. ...თავად პ. ბაგრატიონის გეგმა, მცირე შესწორებებით, შეიძლე-

ბოლა გამოგვეყენებინა ოსმალეთთან უკანასკნელი ომის (1787–1791) დროს“, – დასძენდა ა. პეტროვი მისი დაწვრილებითი განხილვის შემდეგ [47]. განსაკუთრებით დიდად იყო დაინტერესებული იგი რუსეთის მოკავშირე ხალხების – სერბების, ვალახების, მოლდაველების და ბულგარელების ბედით, არ წყვეტდა კავშირს მათ წარმომადგენლებთან. ცდილობდა მოეწესრიგებინა მათი შინაური ცხოვრება, აელაგმა თავწასული ფეოდალები, რომლებიც რუსეთის არმიის საჭიროების საფარქვეშ ხუთკეცად ახდევინებდნენ ხალხს გადასახადებს. პ. ბაგრატიონის 1810 წლის კამპანიაში ერთ-ერთ მთავარი ადგილი ეთმობოდა სერბეთის განთავისუფლების საქმეს. საომარი მოქმედებების გეგმა სერბეთში ერთი კორპუსის გაგზავნას ითვალისწინებდა [48].

იმპერატორი ალექსანდრე I უკვე უკმაყოფილო იყო პ. ბაგრატიონით, რომელმაც გადაწყვიტა ღუნაის მარცხენა ნაპირზე გადმოსვლა და გაიტანა კიდეც თავისი. ამიტომ მან დააკმაყოფილა პ. ბაგრატიონის თხოვნა და გაათავისუფლა იგი. ამ ომში მოპოვებული წარმატებებისთვის, იგი დაჯილდოვდა წმ. ანდრია პირველწოდებულის და წმ. ვლადიმერის I ხარისხის ორდენებით (ორივე 1809 წ.) და მიენიჭა ინფანტერიის გენერლის წოდება. ამრიგად, პ. ბაგრატიონს აღარ მიეცა საშუალება განეხორციელებინა ბალკანეთში ომის წარმოების მისი შესანიშნავი გეგმა... [49]. ამრიგად, ჩვენს მიერ განხილული მასალები ცხადყოფენ, რომ ქართველმა ოფიცრებმა და გენერლებმა (ისე, როგორც XVIII საუკუნის მთელ მანძილზე რუსეთის მიერ წარმოებულ ომებში), კვლავ აქტიური მონაწილეობა მიიღეს რუსეთ-სპარსეთის (1804–1813) და რუსეთ-ოსმალეთის (1806–1812) ომებში. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის მიერ ფეხქვეშ იქნა გათელილი გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობები (1783), ქართველი ოფიცრები და გენერლები სიმამაცისა და თავდადების მაგალითებს იძლეოდნენ, რაც მთავარია, მათ მართებულად სწამდათ რომ საქართველოს ისტორიული მტრების სპარსეთისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ წარმატებითი ბრძოლები მათი სამშობლოს კეთილდღეობის საწინდარი იყო. ამასთან განსაკუთრებით აღსანიშნავია გენერალ პ. ბაგრატიონის მხედართმთავრული ტალანტის გამოვლინება. ქართველთაგან ის პირველი იყო (პ. ციციანოვს შემდეგ), რომელმაც რუსეთის მიერ წარმოებულ ომში ღირსეულად მოიპოვა მთავარსარდლობა და ამ თანამდებობაზე ყოფნის

დროს გამოავლინა დიდი მხედართმთავრის საუკეთესო თვისებები: სამხედრო თეორიისა და სტრატეგიის ცოდნა, მოწინააღმდეგის ჩანაფიქრის გამოცნობა, მისი პოზიციების შეფასება.

§2. ქართველი ოფიცრებისა მონაწილეობა 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში

1810 წ. ევროპა დაჩოქილი შეხვდა. მისი ქვეყნები ან საფრანგეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდნენ, ან უკეთეს შემთხვევაში, ნაპოლეონის ვასალურ სახელმწიფოებს წარმოადგენდნენ. ევროპის რუქას ნაპოლეონი ისეთ თავისუფლად ეპყრობოდა, როგორც მაკრატლით შეიარაღებული პატარა ბავშვი ქალაქს: ის აუქმებდა სამეფოებს და მათ ნაცვლად ახლებს ქმნიდა; ტახტიდან ყრიდა სამეფო დინასტიებს, რომელთა ისტორია საუკუნეების სიღრმეში იკარგებოდა, და სვამდა ახლად გამომცხვარ ჰერცოგებსა და თავადებს. ევროპის ხალხები ნაპოლეონის უღელქვეშ გმინავდნენ. დაუმორჩილებელი იყო მხოლოდ ესპანეთი, სადაც ინგლისელი სარდალი, ჰერცოგი ველინგტონი ესპანელ „გვერლიასებთან“ (პარტიზანებთან) ერთად არ აპირებდა იარაღის დაყრას. ამაყი ესპანელები ძვირად უსვამდნენ ფრანგებს თავისუფლების დაკარგვას [50]. დაუმორჩილებელი იყო კიდევ ინგლისი, რომლის ნისლით შებურული კუნძულები მოსვენებას უკარგავდნენ საფრანგეთის იმპერატორს. მაგრამ ეკონომიკური მარწუხები, რომლითაც ცდილობდა ნაპოლეონი ინგლისის დაჩოქებას, მძიმე ჭრილობებს აყენებდნენ „ცბიერ ალბიონს“. დასასრულ, დაუმორჩილებელი იყო რუსეთი, მისი ტრამალებითა და გამოუცნობი ხალხით, მისი თავაზიანი და ცბიერი იმპერატორით, მისი ბალტიის, თეთრი და შავი ზღვების ნავსადგურებით, სადაც ეს ნაპოლეონმა კარგად იცოდა – თავისუფლად შედიოდნენ ე. წ. „ნეიტრალური“ ხომალდები ინგლისური საქონლით და გადიოდნენ რუსული ხორბლითა და ხე-ტყით დატვირთულები. 1810 წ. ნაპოლეონი დიდების ზენიტში იყო. მისმა სამხედრო გენიამ შესანიშნავად გამოიყენა რევოლუციური საფრანგეთის მიერ შექმნილი არმია [51]. ნაპოლეონმა უდიდესი ცოცხალი ძალა და რესურსები, საკმაოდ ძლიერი მოკავშირეებიც შეიძინა. 1812 წ. საფრანგეთის შეიარაღებული ძალები

ბი 120000 მეომარს ითვლიდა, აქედან 30 ათასი კაცი 1372 ქვემეხით ე. წ. დიდ არმიას შეადგენდა, არმიას, რომელიც რუსეთის წინააღმდეგ იყო გათვალისწინებული [52]. ამ არმიას სათავეში ედგა ეპოქის უდიდესი რეპუტაციის მქონე სარდალი, გენერალი ნაპოლეონ ბონაპარტი (1769–1821) [53].

ომის აჩრდილი ნელა, მაგრამ მტკიცედ მოიწვედა რუსეთისაკენ. ევროპა სულგანაბული უცდიდა ორი კოლოსის, ორი უზარმაზარი იმპერიის შეჯახებას [54]. ომის მოახლოებამ რუსეთის სამხედრო წრეები შედარებით ადრე აამოქმედა. ომისათვის მზადების პროცესში იმპერატორმა და უმაღლესმა სარდლობამ განიხილეს საომარი მოქმედების წარმართვის სხვადასხვა გეგმა. გეგმა წარმოადგინა პ. ბაგრატიონმა. მან თავისი მოსაზრებები ომის ხასიათსა და მსვლელობაზე ჩამოაყალიბა სპეციალურ გეგმა-წერილში იმპერატორ ალექსანდრე I-ის სახელზე. გეგმის ძირითადი იდეა შეტევითი ომის წარმოება იყო. პ. ბაგრატიონის აზრით, რუსეთი არ უნდა დალოდებოდა მტრის თავდასხმას, არამედ თვითონ უნდა დაეწყო ომი, ვიდრე მოწინააღმდეგე მის საზღვრებთან ძალებს შეაგროვებდა და გაეშალა აქტიური საბრძოლო მოქმედება საფრანგეთის მოკავშირე ქვეყნების (პოლონეთი, პრუსია, ავსტრია) ტერიტორიებზე. „ამრიგად, – წერდა პ. ბაგრატიონი, – მიმაჩნია ეს ომი არა მარტო გარდუვალად, არამედ აუცილებლადაც რუსეთის უსაფრთხოებისა და მის წმინდათაწმინდა უფლებების დასაცავად, მე მგონია ამ შემთხვევაში უმთავრესია, ერთი მხრივ, თავი დავიზღვიოთ მოულოდნელი თავდასხმისაგან, ხოლო მეორე მხრივ, – მოვიგოთ დრო, სულ ცოტა 6 კვირა მაინც, რათა მივაყენოთ პირველი დარტყმები და ვაწარმოოთ შეტევითი და არა თავდაცვითი ომი“ [55].

მოულოდნელად დაწყებული ომი, ჯარების სწრაფი გადაადგილება და ამით მიღწეული წარმატებები, პ. ბაგრატიონის აზრით, დააბნევა მოწინააღმდეგეს, შეიტანდა მის რიგებში არევ-დარევას და, რაც მთავარია, ჩამოაცილებდა მას მოკავშირეებს – ავსტრიასა და პრუსიას, გაანეიტრალებდა პოლონეთს. მიუხედავად იმისა, რომ პ. ბაგრატიონის გეგმას ბევრი დადებითი მხარე ჰქონდა, რომელთა განხორციელებას დიდი სარგებლობის მოტანა შეეძლო, ალექსანდრე I-მა უარყო იგი და უპირატესობა გენერალ პფულის გეგმას მიანიჭა [56]. ამ გეგმის ყველაზე სუსტ მხარეს რუსეთის ჯარების

სამ ნაწილად დაყოფა წარმოადგენდა, რაც მაქსიმალურად გამოიყენა ნაპოლეონმა. მან ყველაფერი იღონა იმისათვის, რათა არ დაეშვა დაქუცმაცებული ძალების შეერთება. არანაკლებ დამლუპველი იყო გენერალ პფულის წინადადებით საზღვრიდან 150 კმ-ის დაშორებით დრისას გამაგრებული ბანაკის მოწყობა. არც ადგილმდებარეობით, არც შესრულებული სამუშაოების ხარისხით და არც რაიმე სხვა თვალსაზრისით ეს ბანაკი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო ჯარების თავმოყრისა და მტრისთვის პირველი სერიოზული წინააღმდეგობის გაწევის საიმედო სიმაგრე. მისი ალების შემდეგ, რაც აღნიშნული მიზეზების გამო არც ისე ძნელი იყო, ნაპოლეონს გზა გაეხსნებოდა იმპერიის ორივე დედაქალაქისაკენ – მოსკოვისა და პეტერბურგისაკენ. სწორედ ამაში ხელდავდნენ სამხედრო სპეციალისტები დრისას გამაგრებული ბანაკის უვარგისობას. ისინი პირდაპირ ეუბნებოდნენ იმპერატორს, რომ დრისაზე პოზიციის მოწყობის იდეა შეეძლო თავში მოსვლოდა ან გიჟს, ან სამშობლოს მოღალატეს [57] და რომ საჭიროა მასზე დაუყოვნებლივ უარის თქმა. რუსეთისათვის, რომელსაც მტრის 600 ათასიანი არმიის წინააღმდეგ შეეძლო 200 ათასზე ოდნავ მეტი ჯარისკაცის გამოყვანა, სრულებით არ იყო ხელსაყრელი საზღვარზე, დრისას ბანაკთან გენერალურ ბრძოლაში ჩაბმა, როგორც ეს პფულის გეგმით იყო გათვალისწინებული. მაგრამ ალექსანდრე I გაჯიუტდა, ყურად არ აიღო ეს გაფრთხილება, დაამტკიცა პრუსიელი გენერლის დამლუპველი გეგმა და შეუდგა მის მიხედვით მზადებას საომარი მოქმედებებისათვის [58].

1812 წლის 12(24) ივნისს ნაპოლეონმა რუსეთის სახელმწიფო საზღვარი მდინარე ნემანი გადმოლახა. დაიწყო სიმძაფრით და გაქანებით მანამდე არნახული ომი, რომელიც საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის ტალეირანის სიტყვებით, იყო „ნაპოლეონის ბატონობის დასასრულის დასაწყისი“ [59]. რუსი ხალხის სამამულო ომში მასობრივად გამოჩნდა ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების სიმამაცე და თავგანწირვა, შეუდრეკელი ხასიათი, საბრძოლო მოქმედებებისადმი ხელმძღვანელობის იშვიათი უნარი. 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომში ქართველი ჯარისკაცების, ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობაზე მიახლოებითი (ე. ი. არასრული) სია გაკეთებული აქვს ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის შვილს ბაგრატს.

ბაგრატიის სიით 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომში 37 ქართველს, 10 სომეხს, ერთ ლეკს და ერთ ოსს მიუღია მონაწილეობა. სხვა მასალებით ირკვევა, რომ ზემოთ მოტანილი სია სრული არ არის და მასში არ არის შეტანილი ომის ბევრი მონაწილე. როგორც ჩანს, ბაგრატი ბატონიშვილს არ ჰქონდა ცნობები მათ შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ომის თანამედროვე იყო და მის ბევრ მონაწილეს პირადად იცნობდა. ამ ომში მონაწილე ფანჩულიძეთა სახელოვანი გვარის წარმომადგენლების გარდა, ბატონიშვილს უყურადღებოდ დაუტოვებია ჯავახიშვილთა გვარის ოთხი წარმომადგენელი. ერთი მათგანი ივანე სიმონის ძე ჯავახიშვილია, რომელიც გენერალ-მაიორის წოდებით მსახურობდა რუსეთის ჯარებში და მონაწილეობდა 1812 წლის სამამულო ომში. ამ გვარის მეორე წარმომადგენელია სიმონ სიმონის ძე ჯავახიშვილი (1750–1812) სასიკვდილოდ დაჭრილი 1812 წლის სამამულო ომში. მესამე – ფილიპე სიმონის ძე ჯავახიშვილი, რომელიც 1812 წ. გენერალ-მაიორის წოდებით უკრაინის სახალხო რაზმს მეთაურობდა სპირიდონ ესტატეს ძე ჯავახიშვილი, გენერალ-მაიორი (1813) [61]. ზაქარია ჭიჭინაძის რწმუნებით, 1812 წლის სამამულო ომში დიმიტრი ბაგრატიონი და დიმიტრი ციციანოვიც (ციციშვილიც) მონაწილეობდნენ. შეუძლებელი ამაში, რა თქმა უნდა, არაფერია, რადგანაც ერთი და მეორეც რუსეთში ცხოვრობდა, ხოლო დიმიტრი ციციანოვი, გარდა ამისა, შეტანილია 1796 წ. შედგენილ რუსეთის სამხედრო სამსახურში მყოფ ქართველთა სიაში [62].

პეტრე ბაგრატიონის 1811 წლის ოქტომბრის თვის წერილში სამხედრო მინისტრისადმი ლაპარაკია ვინმე ციციშვილზე, რომელიც იმ დროს პორუჩიკი ყოფილა. რადგანაც წერილი ნაპოლეონის რუსეთში შემოჭრამდეა დაწერილი, ცხადია, იგი ციციშვილის სამამულო ომში მონაწილეობას ვერ დაადასტურებს, მაგრამ მას უსათუოდ უნდა გაეწიოს ანგარიში როგორც არაპირდაპირ საბუთს, რომელიც ასეთი მონაწილეობის სასარგებლოდ მეტყველებს [63].

ბაგრატი ბატონიშვილის სიაში გამოტოვებულია ლეიბ-გვარდიის ულანთა პოლკის პორუჩიკი თავადი ერისთავი [64], რომლის გვარი სხვა წყაროებშიც არაა მოხსენიებული. მის შესახებ ჩვენ მოვიპოვეთ საკმაოდ საინტერესო ცნობები, რომლებიც მას ახასიათებს როგორც უშიშარ ოფიცერს. სამამულო ომში მას არაერთხელ დაუმსახურებია სარდლობის მაღალი შეფასება. იმ

პირთა შორის, რომლებმაც თავი გამოიჩინა 1812 წლის 22 სექტემბერს სოფელ ჩერნიშკისთან ბრძოლაში, მოხსენებულია თავადი ერისთავი. ამ ბრძოლისათვის იგი დაუჯილდოებიათ წმ. ანას 3-ე ხარისხის ორდენით. სოფელ კრასნისთან 3–6 ნოემბერს გამართულ ბრძოლებში თავდადებული მოქმედებისათვის თავადი ერისთავი დაჯილდოვდა წმ. ანას 2-ე ხარისხის ორდენითა და ოქროს იარაღით. ივანე სიმონის ძე ერისთავი დაბადებულია 1790 წ. რუსეთში, მამამისი სამხედრო იყო – სეკუნდ-მაიორი (1734–1795) [65].

ბაგრატ ბატონიშვილის სიაში მხოლოდ ერთი იოსელიანია შეტანილი. სინამდვილეში კი ომში ამ გვარის ორი ოფიცერი მონაწილეობდა. პირველი მათგანი – **ზაქარია ონისიმეს ძე იოსელიანი** (1777–1865) იყო ბიძა ისტორიკოს პლატონ იოსელიანისა, რომელმაც დაწერა წიგნი საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის ცხოვრების შესახებ. ზაქარია 1812 წ. პორუჩიკი ყოფილა. შემდეგში მას გენერალ-მაიორობისათვის მიუღწევია. მისი გმირობა სამაგალითო და მისაბაძი ყოფილა. მას განსაკუთრებით თავი გამოუჩენია ნაპოლეონთან ომში [66].

ბაგრატის ყურადღების გარეშე დარჩენილა როტმისტრი **პავლე ლაშქაროვი (ბიბილური)** (1776–1857), რომელსაც ბოროდინოს ველზე გამოუჩენია თავი. „ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია, – წერდა გენერალი კორფი ბარკლაი დე ტოლს, – დაგისახელოთ ამ შემთხვევაში ჩემი ადიუტანტები და კაპიტანი შუბერტი, რომელთაც ხელი შემიწყვეს კავალერიის აშლილი პოლკების შეჩერებაში და კვლავ წესრიგში მოყვანაში. ამ საქმეში განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი ჩემმა ადიუტანტმა იაკოვლევმა და იზიუმის ჰუსართა პოლკის როტმისტრმა ლაშქაროვმა, რომელმაც შეაგროვა ხსენებული პოლკის ესკადრონი და მარჯვედ დაარტყა მოწინააღმდეგეს“. ამისათვის კორფმა იგი მთავრობის ჯილდოზე წარადგინა. მოკლე დახასიათებაში, რომელიც ამასთან დაკავშირებით დაიწერა ლაშქაროვსა და კიდევ ორ სხვა პირზე, ნათქვამია, „როდესაც პოლკი აირია, აღნიშნული ოფიცრები მის წესრიგში მოყვანას ცდილობდნენ, რასაც მიაღწიეს კიდევაც. „განსაკუთრებით თავი ისახელა როტმისტრმა ლაშქაროვმა, რომელმაც შეაგროვა ესკადრონი და შეუტია მტერს“ [67].

ბ. ბატონიშვილს სიაში არც ლეიბ-გვარდიის ეგერთა პოლკის პოდპორუჩიკი, ბოროდინოს ბრძოლაში გმირულად დაღუპული პეტრე გრუზინსკი შეუტანია. ომის მონაწილე ნ. მურავიოვი მაღალ შეფასებას აძლევდა ამ პიროვნებას. იგი წერდა: „რამდენიმე საათის სროლის შემდეგ ლეიბ-გვარდიის ეგერთა პოლკში მოკლული იქნა 700 რიგითი მებრძოლი და 27 ოფიცერი. ეს პოლკი არაჩვეულებრივი გამბედაობით იბრძოდა. აქ მოკლეს ჩემი ნაცნობი პოდპორუჩიკი გრუზინსკი. იგი ძლიერ უყვარდათ პოლკში; მას იცნობდნენ, როგორც კარგ ოფიცერს და კეთილ ამხანაგს“. გრუზინსკისა და მისი თანაპოლკელების შეუპოვარმა და გაბედულმა მოქმედებამ აიძულა მოწინააღმდეგე დაეთმო ხიდი მდინარე კოლოჩაზე [68]. ბაგრატ ბატონიშვილმა, როგორც ჩანს, არ იცოდა, რომ ბოროდინოს ბრძოლაში მონაწილეობდა მოსკოვის დრაგუნთა პოლკის მაიორი მაჭავარიანიც, რომელიც ზედიზედ ორჯერ დაჭრილა, პირველად – 26 აგვისტოს ბოროდინოს ველზე, ხოლო მეორედ – 28 აგვისტოს. ისტორიული წყაროები 1812 წლის სამამულო ომის მონაწილედ ასახელებენ – ალექსანდრე ბაგრატიონს (1776–1862). 1811 წ. იგი დედას გაჰყოლია პეტერბურგში და ლეიბ-გვარდიის ულანთა პოლკში ჩარიცხულა კორნეტის წოდებით. 1812 წლის ომში თავი გამოუჩენია, რისთვისაც ბრინჯაოს მედლით დაუჯილდოებიათ. 1844 წლიდან იყო გენერალ-ლეიტენანტი. სიკვდილის წინ დაუტოვებია ანდერძი, რომელთაც დასტურდება მისი გულწრფელი და თბილი დამოკიდებულება რუსეთისადმი. „ჩემს ძმისწულებს ვუბარებ, – წერდა ანდერძში, – სულითა და გულით უყვარდეთ რუსეთი, მუდამ ერთგულნი იყვნენ ხელმწიფისა და ქვეყნისა“. ბაგრატის სია, როგორც აღინიშნა, ზოგ შემთხვევაში უფრო მაღალი რანგის პირებსაც არ იხსენიებს. ამ სიაში არ არიან გენერალ-მაიორები: სიმონ გიორგის ძე განგებლოვი (1757–1827), ანტონ სტეფანეს ძე შალიკოვი (1754–1821) და ვლადიმერ მიხეილის ძე იაშვილი, რომელთა მონაწილეობა სამამულო ომში სავსებით დადასტურებულია [69].

ბაგრატის ყურადღების მიღმა დარჩენილა შტაბს-კაპიტანი მიხეილ პეტრეს ძე ბარატაევი (ბარათაშვილი). იგი 1784 წლის 25 იანვარს დაბადებულია სიმბირსკის გუბერნატორის თავად პეტრე მელქისედეკის ძე ბარატაევის (1734–1789) ოჯახში. თავისი პაპის მსგავსად მიხეილს სამხედრო სამსახურ-

რი აურჩევია. ომის დაწყების დროს იგი მოქმედ არმიაში იყო და არაერთხელ უსახელებია თავი. ბოროდინოს ბრძოლისათვის იგი ვლადიმერის 4-ე ხარისხის ორდენით დაუჯილდოებიათ. საზღვარგარეთული ლაშქრობის (1813–1814) დამთავრების შემდეგ მას სამხედრო სამსახურისათვის თავი დაუნებებია და სიმბირსკის (ახლ. ულიანოვსკის) მახლობლად სოფელ ბარატოვკაში დასახლებულა. 1826 წლის მარტში მიხეილ ბარატაევი დაუპატიმრებიათ დეკაბრისტების საქმესთან დაკავშირებით, მაგრამ მამხილებელი საბუთების უქონლობის გამო მალე გაუთავისუფლებიათ. ოთხი წლის მანძილზე საქართველოში საბაჟო საქმეს განაგებდა. საქართველოში ყოფნის დროს მას ძველი მონეტების მდიდარი კოლექცია შეუგროვებია და დაუწერია წიგნი „საქართველოს სამეფოს ნუმისმატიკური ფაქტები“. 1856 წ. მიხეილ ბარატაევი გარდაიცვალა [69].

ჩვენამდე მოღწეული მასალების მიხედვით, ომში **მურადაშვილის** გვარის ოთხ პირს მიუღია მონაწილეობა. ერთი მათგანი, კერძოდ, ივანე გრიგოლის ძე, შედარებით კარგად არის ცნობილი თავისი ლექსების წყალობით, რომელთა შორის ერთ ლექსში 1812 წ. რუსეთში დამარცხებული ფრანგებია გამასხარავებული. სამი დანარჩენის სახელი და ვიანობა უცნობია. ვიცით მხოლოდ, რომ ორი მათგანი მსახურობდა მოსკოვის ქვეითთა პოლკში პოდპორუჩიკის წოდებით, ხოლო მესამე, შტაბს-კაპიტანი, ნარვის ქვეითთა პოლკში ირიცხებოდა. ბაგრატს გამორჩენია აგრეთვე ნაპოლეონის წინააღმდეგ მებრძოლი **ოთხი ძმა გელევანიშვილი**: ერთი კაპიტანი, ორი პორუჩიკი და ერთი პრაპორშჩიკი. ომში მონაწილე ქართველი ოფიცრებიდან უნდა დავასახელოთ აგრეთვე **პოდპოლკოვნიკი მაქატარიძე**, სმოლენსკის ქვეითთა პოლკის მაიორი **შენგელია**, ლიტვის ულანთა პოლკის ოფიცერი **გრუზინცევი**, ჩვენს მიერ მოპოვებული ინფორმაციით კი **ბაგრატიონ-დავითაშვილი სერგი ივანეს ძე** (1790–1878), 1838 წ. იყო კიევის სასწავლო ოლქის მზრუნველი [71], **ლეონ დადიანი** (1777–1847) [72]. არც ერთი მათგანი ბაგრატის სიაში დასახელებული არ არის. ...წყაროები ისეთ ქართველებსაც გვამცნობენ, რომლებიც 1812 წლის კამპანიაში არ მონაწილეობდნენ და უფრო გვიან ჩაებნენ ბონაპარტის წინააღმდეგ ომში. ასეთია, მაგალითად, **ბატონიშვილი გრიგოლ იოანეს ძე** (1789–1830)

(ერეკლე II-ის შვილიშვილი), მის თხოვნაში „ბატონიშვილ გრიგოლის მოგზაურობა ვილნოში“, პირდაპირაა ნათქვამი, რომ ავტორი, როგორც სამხედრო პირი, 1814 წ. მონაწილეობდა რუსეთის ჯარების საზღვარგარეთულ ლაშქრობაში [73]. იმ ოფიცერთა რიცხვს, რომლებიც მხოლოდ 1813–1814 წლებში მონაწილეობდნენ ლაშქრობებში მიეკუთვნება თავადი ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძე, რომელიც ლაიფციგთან ბრძოლაში გამოჩენილი მამაცობისათვის წმ. ანას 2-ე ხარისხის ორდენით დააჯილდოეს. ეს დასტურდება საკმაოდ გავლენიანი პირის 1813 წლის 9 დეკემბრის წერილით მარკიზ პაულუჩისადმი, რომელშიც ნათქვამია: „...ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია გულწრფელი მადლობა მოგახსენოთ თავად ა. ჭავჭავაძის ჩემთან გამოგზავნის გამო. მასში მე ვპოვე საქმისადმი ერთგული ოფიცერი. მას შემდეგ, რაც ლაიფციგის ბრძოლისათვის იგი წმ. ანას 2-ე ხარისხის ორდენით დავაჯილდოვე, ვთხოვე სამხედრო სამინისტროს მმართველს შემატყობინოს, თუ რა განკარგულებაა თქვენი შუამდგომლობის პასუხად საქართველოს საქმეებისათვის, ჭავჭავაძის ვლადიმერის 4-ე ხარისხის ორდენით დაჯილდოების თაობაზე“ [74].

ნაპოლეონის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობდა კონსტანტინე დავითის ძე ბაგრატიონი-იმერეტინსკი (1789–1844). ის იმერეთის სამეფო ტახტიდან ჩამოგდებული მეფის – დავით გიორგის ძის შვილი იყო, 1809 წ. ბატონიშვილი კონსტანტინე ტფილისში გამოცხადდა მთავარმმართველთან და რუსეთის ერთგულების ფიცი მიიღო. 1810 წლის ნოემბერში დედოფალი ანა თავისი შვილით კონსტანტინეთი უკვე რუსეთშია. ისინი დიდი პატივით მიიღეს მოსკოვში. ჩასვლისთანავე მათ 10 000 მანეთი პენსია დაენიშნათ წელიწადში კონსტანტინეს იმპერატორის მონაწილეობით გამართულ ზეიმებსა და ცერემონიალებზე ხელმწიფე იმპერატორის კორტეჟში ჰქონდა ადგილი, ოლდენბურგის პრინცების გვერდით. იგი თითქმის სახელმწიფოს სრულ კმაყოფაზე იმყოფებოდა. მისი სამხედრო სამსახურიც განსაკუთრებული პრივილეგიებით დაიწყო. იგი კაზაკთა ლეიბ-გვარდიის პოლკში ჩაირიცხა პირდაპირ როტმისტრად, დაინიშნა ფლიგელ-ადიუტანტად და, როგორც ყველა ქართველმა ბატონიშვილმა, მანაც წმ. ანას პირველი ხარისხის ორდენი მიიღო [75].

მალე სამამულო ომი დაიწყო ნაპოლეონის წინააღმდეგ. კონსტანტინე დავითის ძე ბაგრატიონი-იმერეტინსკი საფრანგეთის წინააღმდეგ ბრძოლის აქტიური მონაწილე იყო დაწყებიდან მის დამთავრებამდე. მან თავი გამოიჩინა ვიტებსკთან ბრძოლაში. ბოროდინოსთან გამართულ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში გმირული მოქმედებისათვის უკვე პოლკოვნიკ კონსტანტინე დავითის ძეს წმ. ვლადიმერის 4-ე ხარისხის ორდენი ებოძა ბაფთით და მახვილით. ნაპოლეონის ჯარების დამარცხების შემდეგ, კონსტანტინე დავითის ძე, კვლავ არმიაში მსახურობდა. ოციანი წლების ბოლოს კი ცხენოსან ბრიგადას მეთაურობდა. 1817 წ. გენერალ-მაიორის წოდება მიიღო [74].

მაშასადამე, როგორც განხილული მასალები ცხადყოფენ, რუსი ხალხის 1812 წ. სამამულო ომში ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობას კიდევ უფრო მასობრივი ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე წინა პერიოდის საბრძოლო ოპერაციებში. ამის დასტურს იძლევა 1812 წლის ომში მონაწილე ქართველ ოფიცერთა სოციალური წრის გაფართოება. საქართველოს სამეფო დინასტიის წარმომადგენელთა გარდა, ნაპოლეონის წინააღმდეგ ომში აქტიურად იბრძოდნენ როგორც თავადაზნაურთა (მაგალითად, ციციშვილი, ერისთავი, ბარათაშვილი, მაჭავარიანი და სხვები), ისე დაბალი სოციალური წარმომადგენლების საგვარეულოს წარმომადგენლებიც (მაგალითად: მაქაცარიძე, გოგოლაშვილი, მურადაშვილი და ა.შ.), რომლებმაც თავიანთი სიცოცხლის რისკის ფასად სიმამაცე და თავგანწირვა გამოავლინეს, რისთვისაც დამსახურებულად მოიპოვეს რუსეთის იმპერიის მაღალი საბრძოლო ჯილდოები, ამასთანავე არა მხოლოდ შეინარჩუნეს, არამედ მნიშვნელოვნად განავითარეს რუსეთის საიმპერიო არმიაში ჩვენს თანამემამულეთა მიერ დამკვიდრებული მდიდარი და სახელოვანი საბრძოლო ტრადიციები.

§3. ინფანტერიის გენერლის პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონის მონაწილეობა

1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში

1812 წლის 12(24) ივნისს რუსეთზე თავდასხმის მომენტისათვის, ნაპოლეონს სურდა თავის უზარმაზარი ძალებით, სწრაფად საზღვრებთანვე გაე-

ნადგურებინა რუსეთის არმია, აელო მოსკოვი და აეძულებინა იმპერატორი ალექსანდრე I დაედო ზავი. „თუ მე ავიღებ კიევს, – ამბობდა იგი, ფეხში ჩავავლებ ხელს რუსეთს; თუ ავიღებ პეტერბურგს, თავში მოვკიდებ ხელს; ხოლო მოსკოვის ალებით, ლახვარს ჩავცემ გულში“. ამ გეგმის შესაბამისად ნაპოლეონმა თავისი არმია გაშალა ვარშავა-კენიქსბერგის ხაზზე. მარცხენა ფრთას, სადაც 220 ათასი მეომარი და 257 ზარბაზანი იმყოფებოდა, თვითონ ჩაუდგა სათავეში. ცენტრალურ ჯგუფს (85 ათასი მეომარი და 208 ზარბაზანი) ბოგარნე მიუძღოდა, ხოლო მარჯვენა ფრთას (75 ათასი კაცი და 166 ზარბაზანი) – ჟერომ ბონაპარტი. გარდა ამისა, მარცხენა ფლანგის უშიშროებას უზრუნველყოფდა 30 ათასი პრუსიელი მაკლონალდის სარდლობით, მარჯვენას – 35 ათასი ავსტრიელი შვარცენბერგის მეთაურობით (რომელიც ნემანზე არ გადასულა) [75].

ძირითადი ამოცანის შესრულება ევალებოდა მარცხენა ფრთის ჯარებს, რომელთაც უნდა გაენადგურებინათ რუსეთის პირველი არმია; ცენტრს ხელი უნდა შეეწყო ერთდროულად ორივე ფლანგისათვის, ხოლო მარჯვენა ფრთას უნდა შეებოჭა რუსეთის მეორე არმია. ამ ამოცანის შესრულების შემდეგ, ფრანგები საბოლოოდ მიუბრუნდებოდნენ მეორე არმიას, მოუღებდნენ მას ბოლოს და დაამთავრებდნენ ომს. ასეთი იყო, მოკლედ, ნაპოლეონის გეგმა, რომლის განხორციელებას იგი 12 ივნისს შეუდგა. ...1812 წლის 11 ივნისისათვის რუსეთის არმიის რიცხვი (სასწავლო და საგარნიზონო ნაწილების გარეშე) შეადგინა 480 ათასს 1600 ზარბაზნით. აქედან მოლდავეთში იდგა 87 ათასი, ყირიმსა და ნოვოროსიაში – 19500, კავკასიის ხაზზე – 10 ათასი, საქართველოში – 24 ათასი, ფინეთში – 30 ათასი. დანარჩენი ჯარი თავმოყრილი იყო დასავლეთის საზღვართან [76].

ნაპოლეონის წინააღმდეგ საბრძოლველად გამიზნული რუსეთის არმია სამ ნაწილად აღმოჩნდა გაყოფილი. დასავლეთის პირველი არმია, 127 ათასი მეომართა და 558 ზარბაზნით, სამხედრო მინისტრის გენერალ ბარკლაი დე ტოლის სარდლობით განლაგებული იყო პფულის გეგმის შესაბამისად, ჩრდილოეთის ხაზზე. დასავლეთის მეორე არმია 36 ათასი მეომართა და 180 ზარბაზნით (მაისში მას დაემატა კიდევ ერთი დივიზია), რომელიც ვოლკოვისკის რაიონში იდგა. მას პეტრე ბაგრატიონი ედგა სათავეში. დასავლეთის

მესამე არმია (43 ათასი კაცი და 165 ზარბაზანი) მეორე არმიიდან დაშორებული იყო 200 კმ-ით და ლუცკის რაიონში იმყოფებოდა. მას მეთაურობდა გენერალი ტორმასოვი. რუსეთის არმიის რიცხვი 210 ათასს შეადგენდა. მას სულ 903 ზარბაზანი ჰქონდა. ამრიგად, მოწინააღმდეგე სჭარბობდა მას თითქმის სამჯერ. ამას თუ დავუმატებთ, რომ რუსეთის არმიას არ ჰყავდა ერთიანი სარდლობა, ნათლად წარმოგვიდგება მეტად არასახარბიელო მდგომარეობა, რამაც, როგორც დავინახავთ, ხელი შეუწყო რუსეთის არმიის წარუმატებელ მოქმედებას ომის პირველ პერიოდში [77].

მოწინააღმდეგის ძალების სიჭარბის გამო, ორივე არმია უკან იხევდა წინასწარ მომზადებული ე. წ. დრისის ბანაკისაკენ, რომელიც პრუსიელი გენერლის პფულის გეგმით მოეწყო. მაგრამ უვარგისობის გამო გადაწყდა ამ პოზიციის მიტოვება და სმოლენსკის არმიების შეერთება [78]. ნაპოლეონმა გადაწყვიტა არ დაეშვა რუსთა არმიების გაერთიანება და მთავარი ძალები პირველი არმიის წინააღმდეგ დაძრა. მაგრამ, როდესაც ეს არმია ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე სწრაფად იხევდა უკან და ჩანდა, რომ მისი დაწვევა და განადგურება შეუძლებელი იყო, ძირითადი ძალები, შედარებით მცირერიცხოვანი, მეორე არმიის წინააღმდეგ გადაისროლა, რომელიც პ. ბაგრატიონის მეთაურობით პერიოდულად მასთან შერკინებას „ბედავდა“ და თანაც ყოველთვის წარმატებას აღწევდა [79].

პ. ბაგრატიონი, როგორც ა. სუვოროვის მოწაფე, პასიური თავდაცვის წინააღმდეგი იყო, შეტევა კი აქტიური თავდაცვის საშუალებად მიაჩნდა. ნაპოლეონის 116000-იანი არმია ცდილობდა 50000-იანი პ. ბაგრატიონის არმიის განადგურებას. მაგრამ მამაცი და ნიჭიერი გენერალი მოძრაობის მიმართულებას იცვლიდა და გამარჯვებული გამოდიოდა. იყო მომენტი, როდესაც ნაპოლეონს გარდაუვლად მიაჩნდა პ. ბაგრატიონის დატყვევება, მაგრამ ამ უკანასკნელმა დამარცხება აგემა მარშალ დავუს და ხელიდან გაუსხლტდა მას [80].

კატასტროფის თავიდან ასაცილებლად მეორე არმიას მთელი ძალები უნდა დაეძაბა, გამოეჩინა უდიდესი გამძლეობა, იმ დროს, როდესაც ფრანგების 116 ათასიანი არმია მოსდევდა ვოლკოვისკიდან მინსკ-ბორისოვის მიმართულებით. ფრანგების მრავალრიცხოვანი ძალების მეთაურებს: დავუს, პო-

ნიატოვსკის, ნაპოლეონის ძმას ჟერომ ბონაპარტეს, ლატურ-ზობურსა და სხვებს ნაბრძანები ჰქონდათ მეორე არმიის სრული იზოლაცია და განადგურება. ზაფხულის პაპანაქება სიცხეში წარმოუდგენელი დაბრკოლებების გაღალახვით მეორე არმია მინსკ-ბორისოვის გზით მიემართებოდა პირველ არმიასთან შესაერთებლად. მაგრამ მინსკთან მოწინააღმდეგის მნიშვნელოვან ძალებს მოეყარა თავი, რამაც აიძულა პ. ბაგრატიონი აექცია მხარი ქალაქისათვის და ლუცკ-ბობრუისკზე გავლით მოგილიოვისკენ წასულიყო, ეს 300 ვერსიანი გზა მას ძალზე მოკლე დროში უნდა დაეფარა. რა თქმა უნდა, ეს იყო მეტად რთული და სახიფათო საქმე, რადგან მეორე არმიას ფეხდაფეხ მოსდევდა ფრანგების დიდი ლაშქარი [81].

პ. ბაგრატიონის არმიამ, რომელსაც მისდევდა მარშალ დავუ, 150 კმ-იანი გზა ვოლკოვისკიდან ნემანამდე გაიარა 5 დღე-ღამეში, დაიწყო მზადება მდინარეზე გადასასვლელად. მაგრამ ამ დროს მისთვის ცხადი შეიქმნა, რომ შემდგომში მსვლელობა იმპერატორის მიერ ნაბრძანები გზით დიდად სახიფათო იყო: მოწინააღმდეგე უკვე მის წინ იდგა, ასე რომ პ. ბაგრატიონს ბრძოლით უნდა გაეკაფა გზა. მას კიდევაც რომ უკუეგლო დავუ, იმდენად დასუსტდებოდა, რომ როგორც საბრძოლო ძალა, დაკარგავდა მნიშვნელობას, ხოლო მარცხის შემთხვევაში არმიას სრული განადგურება ელოდა. ცნობილი სამხედრო ისტორიკოსი მ. ბოგდანოვიჩი სავსებით სწორად აფასებს პ. ბაგრატიონის მოქმედებას: „პ. ბაგრატიონი, რომელიც მ. კუტუზოვის ბრძანებისამებრ 6 ათასი კაცით შეება 40 ათასიანი მოწინააღმდეგეს შენგრაბენტთან, ეს ბაგრატიონი ვერ ბედავს გზა გაიკაფოს თითქმის მისი არმიის ტოლ დავუს კორპუსზე. ეს იმიტომ, რომ მას არ შეეძლო თავის თავზე აელო ამ ოპერაციის წარმატების პასუხისმგებლობა. პირველ შემთხვევაში ის მზად იყო მსხვერპლად შეეწირა თავიც და რაზმიც არმიის გადარჩენისათვის; მეორე შემთხვევაში ის ვალდებული იყო წარმოედგინა – რაოდენ მავნე შედეგი შეეძლო მოეტანა მისთვის მინდობილი არმიის დაღუპვას, განსაკუთრებით იმ დროს, როცა რუსებს უნდა ებრძოლათ დიდი არმიის სამჯერ მეტ ძალებთან“. ამავე ავტორის თქმით, საქმე იქამდეც მივიდა, რომ იმპერატორი ალექსანდრე ბაგრატიონს ზედმეტ სიფრთხილეს სწამებდა [82].

ამიტომ პ. ბაგრატიონმა ხელი აიღო იმპერატორის გეგმაზე და გადაწყვიტა ნესვიჟის გავლით წასულიყო მინსკის ან ბობრუისკისაკენ, რათა შემოვლით გზით შეერთებოდა ბარკლაის. 23 ივნისს მეორე არმიამ შეწყვიტა ნემანზე გადასვლა და გაემართა ახალი მარშრუტით. კაზაკთა ატამანის პლატოვის კორპუსს არმიის სარდალმა დაავალა შეეკავებინა ფრანგები და არ მიეცა მათთვის საშუალება მეორე არმიის მოძრაობის მიმართულების დაზუსტებისა. პლატოვს უნდა გადაეღახა ნემანი და ბრძოლებით დაეხია უკან. ამით პ. ბაგრატიონს საშუალება მიეცემოდა მისულიყო მინსკში დავუზე აღრე. მაგრამ პლატოვმა ვერ შეძლო აღიღებულ ნემანზე გადასვლა და თვითონაც იმავე გზით წამოვიდა, რომლითაც მე-2 არმია მოდიოდა. ბაგრატიონის ამ მანევრმა ჩაშალა ნაპოლეონის გეგმა – გარსშემორტყმოდა პ. ბაგრატიონის არმიას და გაენადგურებინა ის. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ჟერომ ბონაპარტეს მოუქნელმა მოქმედებამ საკმაოდ შეუწყო ხელი პ. ბაგრატიონს [83]. მაგრამ ნაპოლეონი ჯერ კიდევ არ თვლიდა საქმეს წაგებულად. მან დავუს უბრძანა, სწრაფად წაეწია მინსკისაკენ და მოეჭრა გზა პ. ბაგრატიონისათვის, ჟერომი კი მას დაედევნა. 25 ივნისს პ. ბაგრატიონს ახლადშექმნილი ვითარება მოახსენეს. მან სავსებით სწორედ შეაფასა მდგომარეობა, უარი თქვა მინსკის მიმართულებით სვლაზე და გადაწყვიტა ნესვიჟისა და ლუცკის გავლით არმია ბობრუისკისაკენ წარემართა. იმავე დღეს მე-2 არმია დაადგა ახალ გზას. იმპერატორი ალექსანდრე კვლავ განაგრძობდა არმიის სარდლობაში უადგილო ჩარევას. „იგი, როგორც ყოველთვის, წერდა აკად. ე. ტარლე, – იჩენდა აბსოლუტურ უნიჭობას სამხედრო საქმეში. ის არ ენდობოდა ბარკლაის, მაგრამ არ ენდობოდა ბაგრატიონსაც და არ ესმოდა, რომ არმიების შეერთებამდე პ. ბაგრატიონი ისწრაფვოდა, რაც შეიძლება მოხერხებულად და უმცირესი დანაკარგებით გადაერჩინა თავისი პატარა არმია; ალექსანდრე საყვედურობდა პ. ბაგრატიონს, რომ მან „ვერ მოასწრო“ დავუს და „დროზე“ ვერ აიღო მინსკი. „აი, ბაგრატიონი, რომელიც თითქმის არ არის ბარკლავი, მაგრამ რა გააკეთა!“ – თქვა ალექსანდრემ ამის თაობაზე. თვითონ ჯერ კიდევ დრისას ბანაკში იჯდა და არ ესმოდა, რომ პ. ბაგრატიონს სურდა დავუსაგან გაცლა (რაც ბრწყინვალედ შეასრულა კიდევ) და არა გარდუვალი დაღუპვა მინსკში“ [84].

მეფის ფლიგელ-ადიუტანტი ბენკენდორფი ორგზის ეწვია პ. ბაგრატიონს და გადასცა იმპერატორის ბრძანება – რადაც არ უნდა დასჯდომოდა დაეხია მინსკის გავლით. მაგრამ თუ ომის დასაწყისში ასე თუ ისე კიდევ შეიძლებოდა ამ გეგმის განხორციელება, ახლა 25 ივნისს, ლაპარაკიც არ შეიძლებოდა მინსკისკენ წასვლაზე. ეს ნიშნავდა მეორე არმიის დაღუპვას. იმპერატორისადმი მიწერილ წერილში პ. ბაგრატიონი საყვედურობდა ალექსანდრეს: „თქვენს უდიდებულესობას ჩემს მიერ სამხედრო მინისტრისადმი 23 ივნისს გაგზავნილი მიმართვიდან შეუძლია დარწმუნდეს, რომ მე ვითვალისწინებდი მოწინააღმდეგის მინსკში შესვლას ჩემზე ადრე: მაგრამ მაინც იყო შესაძლებლობა ამ გზის გავლისა, რომ არ მიმელო ბრძანება ნოვოგრუდოკისკენ წასვლისა“. აქ პ. ბაგრატიონმა გამოიჩინა არაჩვეულებრივი სიმტკიცე და უარი თქვა ამ ბრძანების შესრულებაზე. მან წერილით აცნობა იმპერატორს მისი ბრძანების შესრულების შეუძლებლობის შესახებ და განაგრძო საკუთარი გეგმის განხორციელება [85].

ნესვიჟში მე-2 არმიას შეუერთდა გენერალ დოხტუროვის დივიზია და ატამან პლატოვის კაზაკთა კორპუსი: ამ უკანასკნელს სარდალმა კვლავ არმიის უკან დახევის დაცვა დაავალა, პლატოვმა გადაწყვიტა პ. ბაგრატიონის ნებართვით, დაეცვა მოწინააღმდეგისაგან დაბა მირი, რაც შესაძლოს გახდიდა უკან დახევის ნორმალურ მსვლელობას. 27 და 28 ივნისს მირთან გაიმართა ბრძოლები, სადაც პლატოვის კაზაკებმა დიდი ზარალით უკუაგდეს მოწინააღმდეგის 9 პოლკი. ამ გამარჯვებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ერთი მხრივ მორალური მდგომარეობის განმტკიცებისა და, მეორე მხრივ, მე-2 არმიის უკან დახევის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით. 28 ივნისს მე-2 არმია დაიძრა ბობრუისკისაკენ. 29 ივნისს პ. ბაგრატიონს ეწვია იმპერატორის ადიუტანტი ვოლკონსკი და გადასცა მას ალექსანდრეს ახალი რესკრიპტი, სადაც იგი კვლავ თხოულობდა მინსკის მიმართულებით წასვლას. პ. ბაგრატიონმა არ შეცვალა თავისი გადაწყვეტილება და აცნობა მეფეს, რომ ეს იყო ერთადერთი მისაღები მარშრუტი შექმნილ ვითარებაში. არმია განაგრძობდა მარშს. 30 ივნისს მან მიაღწია რომანოვოს, ხოლო 1 ივლისს შევიდა ლუცკში. ამასობაში მოწინააღმდეგის ავანგარდი უშუალოდ მიადგა პ. ბაგრატიონის არიერგარდს, სადაც კვლავ პლატოვი იდგა. ნაპოლეონმა კიდევ

ერთხელ სცადა პ. ბაგრატიონის არმიის რკალში მოქცევა. ამ მიზნით დაავს კორპუსი ორად გაიყო... ერთი ნაწილი თვით დაავს მეთაურობით შეუტევედა სამხრეთ-აღმოსავლეთით, გადიოდა ბობრუისკის რაიონში, გზას გადაუჭრიდა პ. ბაგრატიონს და ჟერომ ბონაპარტესთან ერთად ორი მხრივ შეუტევედა მას. მეორე ჯგუფი, მარშალ გრუშის სარდლობით წავიდოდა ჩრდილო-აღმოსავლეთით, აიღებდა ბორისოვს და წინ მოექცეოდა პ. ბაგრატიონს იმ შემთხვევაში, თუ ეს უკანასკნელი თავს დააღწევდა დაავს. 30 ივნისს გრუშის მოწინავე რაზმები შევიდნენ ბორისოვში, 1 ივლისს დაავს ავანგარდი გამოჩნდა ბობრუისკთან 40 ვერსის დაშორებით. ხიფათი ახლოვდებოდა [86].

ამ დროს, პირველი არმია ბრძოლების გარეშე უკან იხევდა. პ. ბაგრატიონი ბრძოლას მოითხოვდა, მაგრამ სამხედრო მინისტრი უკან დახევას განაგრძობდა. აღშფოთებული პ. ბაგრატიონი მოსკოვის გენერალ-გუბერნატორს როსტოფჩინს სწერდა: „მე არ მესმის, რას მოითხოვს ჩემგან ბარკლაი დე ტოლი, რომელიც წუთში მილიონჯერ იცვლის აზრს ჯარების მოძრაობის შესახებ“, ხოლო მომდევნო წერილში დასძენდა: „არას გზით არ შემიძლია შევურიგდე ბარკლაის უმოქმედებას. ღვთის გულისათვის, გამგზავნეთ სადაც გნებავთ, თუნდაც პოლკის მეთაურად მოლდავეთში ან კავკასიაში“ [86]. პ. ბაგრატიონმა 1 ივლისს გაიგო, რომ მოწინააღმდეგემ ახალი მანევრი განახორციელა. მან შეაფასა ვითარება და გადაწყვიტა – **სწრაფი მარშით წასულიყო და მიესწრო დაავსათვის ბობრუისკში**. ამ მიზნით მან კიდევ ერთხელ გაწმინდა არმია ზედმეტი ალალისა და ტვირთისაგან. ამასთან ერთად მან ისე განალაგა არმია, რომ მზად დახვედროდა დაავსა და ჟერომის შემოტევას, თუნდაც ერთდროულს. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა სარდალი არიეგარდის მოქმედებას, რომელზედაც დიდად იყო დამოკიდებული მარშის წარმატება. პ. ბაგრატიონს გადაწყვეტილი ჰქონდა 2 ივლისს გასულიყო ლუცკიდან, მაგრამ ალალის მოძრაობამ ერთი დღე-ღამით შეაფერხა იგი. ამან მეტად გაართულა პლატოვის მდგომარეობა. სარდლის მოთხოვნით მას 4 ივლისის ღამემდე უნდა შეეჩერებინა ფრანგები.

3 ივლისს პლატოვმა გაანადგურა გენერალ მობურის დივიზიის 1 პოლკი, ხოლო ღამით, პ. ბაგრატიონის ბრძანებით, დაიხია ლუცკისაკენ. 5 ივლისს მე-2 არმიის პირველი ეშელონი შევიდა ბობრუისკში. ნაპოლეონის

ჩანაფიქრი კიდევ ერთხელ ჩაიფუშა. ფრანგების იმპერატორი ალბათ დარწმუნდა, რომ პ. ბაგრატიონი არ იყო გენერალი მაკი, იგი არ გავდა პრუსიელ გენერლებს და ბოლოს და ბოლოს ის მაინც მიიყვანდა ჯარს სმოლენსკში, მაგრამ მით უფრო არ უნდოდა ხელი აელო განზრახვაზე. „უნდა გითხრათ, ჩემო ძვირფასო“, – წერდა ამ დროს პ. ბაგრატიონი თავის მეგობარს, პირველი არმიის შტაბის უფროსს ა. ერმოლოვს, – მე დიდი ხანია შეგიერთდებოდით თქვენ, თავს რომ დამანებებდნენ და ხელს არ მიშლიდნენ. ...ძლივს დავძვერი ამ ჯოჯოხეთიდან. სულელებმა გამომიშვეს, ახლა მოგილიოვისაკენ გავიქცევი“. ბობრუისკში პ. ბაგრატიონს კვლავ ეწვია ვოლკონსკი და გადასცა იმპერატორის ბრძანება – პ. ბაგრატიონი უნდა გადასულიყო დნებრზე და სმოლენსკთან შეერთებოდა პირველ არმიას. ამ გეგმის განხორციელება ახალ სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული: ერთადერთი გადასასვლელი დნებრზე ქ. მოგილიოვთან იყო, ხოლო მოგილიოვიდან დავუ 85 კმ-ით იყო დაშორებული, პ. ბაგრატიონი კი – 120 კმ-ით. ამას თუ დავუმატებთ, რომ დავუ უკვე გაეშურა მოგილიოვისაკენ, ნათელი გახდება შექმნილი ვითარება, მაგრამ სხვა გამოსავალი არ იყო. პ. ბაგრატიონმა გადაწყვიტა დაუყოვნებლივ წასულიყო მოგილიოვისკენ, სადაც მას ხერხით თუ ძალით უნდა გაეკაფა გზა სმოლენსკისაკენ. როცა ნაპოლენმა გაიგო მე-2 არმიის ადგილსამყოფელი, შესძახა: „ახლა ის ჩემს ხელთ არის!“, მაგრამ მას, როგორც ჩანს, დაავიწყდა, რომ თვითონ უწოდებდა პ. ბაგრატიონს რუსეთის საუკეთესო გენერალს...“ [89].

7 ივლისს მე-2 არმია ბობრუისკიდან გავიდა. გზაში პ. ბაგრატიონმა გაიგო, რომ ფრანგები უკვე მოგილიოვში იყვნენ. ჯერ მას იმედი ჰქონდა, რომ მოწინააღმდეგე არ იყო ისე ძლიერი, რომ შეძლებოდა ქალაქის დაცვა. მაგრამ 11 ივლისს, განთიადზე, სარდალმა მიიღო პლატოვის მოხსენება: დავუ მოგილიოვშია ძირითადი ძალებით და მოუთმენლად ელის პ. ბაგრატიონს. მე-2 არმიის სარდალი დაფიქრდა, მდგომარეობა მეტად სახიფათო იყო. დავუს განკარგულებაში იყო 60 ათასი კაცი, რომელსაც ყოველ წუთში შეიძლებოდა კიდევ მიეღო დამხმარე ძალა. მოგილიოვისაკენ წასვლა ყოველად შეუძლებელი გახდა, კარგი იქნებოდა, რომ არმიას გადაეღახა დნებრი მოგილიოვის სამხრეთით, მაგრამ დააცლიდა დავუ? ეს მარშალი არ ჰგავდა ჟერომ ბონა-

პარტეს, – ე. ტარლეს თქმით, – ყველაზე უნიჭო ნაპოლეონის უნიჭო ძმების შორის. როგორც კი დაიწყებდა მე-2 არმია დნებრზე გადასვლას, დაუე უმაღლეს დავსხმოდა თავს. ასეთ გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფ არმიას მხოლოდ სიმტკიცე და სისწრაფე უშველიდა. სწორედ ამ თვისებებს ეყრდნებოდა პ. ბაგრატიონი, როდესაც მიიღო გადაწყვეტილება – არმიის ნაწილს გაემართა ბრძოლა ფრანგებთან, როგორმე შეეკავებინა ისინი ორ დღეს მაინც და რაც მთავარია, დაერწმუნებინა დაუე, რომ იგი აპირებდა დიდი ბრძოლის გამართვას და მოგილიოვის აღებას. ამასობაში არმიის ძირითად ნაწილს უნდა გაემართა დნებრზე გადასასვლელელები და გადაელახა მდინარე. ამ ამოცანის გადაწყვეტა სარდალმა დაავალა მამაცი რუსი გენერლის ნ. რაევსკის კორპუსს, რომელიც განლაგდა კიდევ მოგილიოვის მისადგომებთან სოფელ სალტანოვკაში [90]. 11 ივლისს მოხდა ეს ცნობილი ბრძოლა სალტანოვკასთან. მთელი დღის განმავლობაში ნ. რაევსკის 10 ათასიანი კორპუსი ებრძოდა დაუეს არმიას. რასაკვირველია, მან ვერაფერი დააკლო ფრანგებს, მიუხედავად ჯარის დიდი სიმამაცისა, რუსებმა ვერც ერთ ფლანგზე ვერ მოახერხეს ფრანგების შევიწროვება. საღამოთი, როცა ბრძოლა მიწყნარდა, ნ. რაევსკი პ. ბაგრატიონთან გამოცხადდა. არმიის სარდალი მადლობის ნიშნად გადაეხვია მას და აუხსნა მორიგი ამოცანა: ნ. რაევსკის კორპუსი რჩებოდა იმავე პოზიციაზე, უფრო მეტი – მას კიდევ ერთი დივიზია მიემატებოდა. პლატოვის კაზაკები მოგილიოვს ჩრდილოეთის მხრიდან მოეჩვენებოდნენ. ამ მანევრებს უნდა დაერწმუნებინა დაუე, რომ პ. ბაგრატიონი გადამწყვეტი ბრძოლის გამართვას აპირებდა. ფაქტიურად კი 12 ივლისის ოპერაციები მხოლოდ ამ მოჩვენებითი მანევრებით უნდა ამოწურულიყო [91].

ამასობაში, პირველი არმია ბარკლავი დე ტოლის სარდლობით პ. ბაგრატიონს ვიტებსკში ელოდებოდა. 5 დღის განმავლობაში რუსები ვაჟკაცურად უმკლავდებოდნენ მტერს, რომლის შესაჩერებლად 13 და 14 ივლისს ოსტროვნოსა და კაზახინოსთან გაიმართა სისხლისმღვრელი შეტაკებები. ბარკლავი მხოლოდ ამით არ დაკმაყოფილდა. მან გადაწყვიტა აქ დალოდებოდა პ. ბაგრატიონს და დაეწყო გენერალური ბრძოლა [92], მაგრამ როგორც მოსწრებულად შენიშვნას აკადემიკოსი ე. ტარლე „ვიტებსკთან ბრძოლის გამართვა ნაპოლეონთან და ისიც უბაგრატიონოდ ნიშნავდა ბრძოლის აუცილებელ

წაგებას და მაშასადამე რუსეთის არმიის განადგურებას [93]. გენერალი ალექსი ერმოლოვი, რომელიც შტაბის უფროსის თანამდებობაზე იყო, აგრეთვე სხვა გენერლებიც წინ აღუდგნენ სარდლის გადაწყვეტილებას და დიდი კამათის შემდეგ დაარწმუნეს იგი უარი ეთქვა მასზე [94]. ახლა კვლავ დავუბრუნდეთ მე-2 არმიის მდგომარეობას. დავუ არ ყოყმანობდა და ენერგიულად ემზადებოდა პ. ბაგრატიონთან შესახვედრად. მის 60-ათასიან არმიას მარშალ მორტიეს კორპუსიც შეუერთდა. პ. ბაგრატიონი კი არანაკლები ენერგიითა და სისწრაფით გადასასვლელებს აკეთებდა. 13 ივლისს, გათენებისას, მე-2 არმიამ დნეპრის გადალახვა დაიწყო და რამდენიმე საათის შემდეგ მდინარის მარცხენა ნაპირზე მიმავალი სმოლენსკის გზას დაადგა. იმავე ღამეს ნ. რაევსკის კორპუსმა დატოვა პოზიცია და შეუერთდა პ. ბაგრატიონს. „მე ძალზე ბედნიერად ვთვლი თავს, – წერდა იგი იმპერატორს 17 ივლისს, – რომ ყველა ამ დაბრკოლების შემდეგ, როგორც იქნა მივალწიე ისეთ პუნქტს, სადაც მოწინააღმდეგე აღარ მყავს ზურგში და ფლანგებზე. აქ მე და რამდენიმე ათასი ჩემისთანა მზად ვართ მკერდით შევხვდეთ მტრის უთვალავ ბრბოებს“. 600 ვერსიანი მეტად არახელსაყრელი გზა 18 დღეში იქნა გავლილი [95].

ამგვარად, 17 ივლისს მე-2 არმიის მთავარმა ძალებმა ნოვი ბიხოვთან გადალახეს დნეპრი. დიდი მსხვერპლის ფასად მიღწეული ამ წარმატებით პ. ბაგრატიონმა თავი დააღწია მრავალრიცხოვან მდევარს, უზრუნველჰყო რა პირველ არმიასთან შეერთება. როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, მას შემდეგ, რაც ბარკლაის უარი ათქმევინეს მისმა გენერლებმა ვიტებსკთან ბრძოლის გამართვაზე, რის შემდეგაც 15 ივლისს ბარკლაი დე ტოლიმ უბრძანა ჯარს დაეხია სმოლენსკისაკენ. იმავე დღეს მასთან გამოცხადდა პ. ბაგრატიონის ადიუტანტი, თავადი მენშიკოვი და აუწყა, რომ მე-2 არმიაც სმოლენსკისაკენ მიემართებოდა. 22 ივლისს სმოლენსკთან მოხდა ორი არმიის შეერთება, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ომის შემდგომი მსვლელობისათვის. გაერთიანებული არმიის სარდლობა ბარკლაი დე ტოლიმ ითავა. პ. ბაგრატიონმა აცნობა იმპერატორს, რომ იგი ბარკლაის თავისი ნებით დაემორჩილა. პირველი და მეორე არმიების სმოლენსკთან შეერთების მეტად მნიშვნელოვანმა მოვლენამ საყოველთაო აღფრთოვანება და სიხარული

გამოიწვია. ხალხი იმედოვნებდა, რომ უკანდახევა შეწყდებოდა და სმოლენსკთან გაიმართებოდა გადამწყვეტი ბრძოლა, რომლის შედეგად მტერი განადგურდებოდა. ისე ფიქრობდა პ. ბაგრატიონიც. მისი არმია მოუთმენლად ელოდა შესაბამის ბრძანებას და მიუხედავად გადატანილი სიმძიმეებისა, მისი საბრძოლო პოტენციალი მაინც მაღალი იყო [96].

პირველი და მეორე არმიების შეერთება და ამით რუსეთის ფაქტობრივი გადარჩენა უმთავრესად პ. ბაგრატიონის სამხედრო გენიამ განაპირობა. ეს კარგად ჰქონდათ გააზრებული თვით პეტრეს თანამოაზრეებს. მისი ერთ-ერთი აღიუტანტი ნ. გოლოვინი წერდა: „სწრაფი და მაღალი ხელოვნებით შესრულებული მარში, რომელსაც ჩვენ უნდა ვუმაღლოდეთ რუსეთის არმიების შეერთებას სმოლენსკთან, აყენებს პ. ბაგრატიონს რუსეთის მხსნელთა რიგებში 1812 წ.“. ხოლო XIX საუკუნის სამხედრო ისტორიკოსი ოკუნევი აღნიშნავდა: „მე ვაფასებ კაცს მისი მოქცევის მიხედვით, პ. ბაგრატიონს კი მისი მოქმედების მიხედვით, და ამიტომ უფლებას ვაძლევ ჩემ თავს დავსვა კითხვა: იყო ოდესმე რომელიმე გენერალი უფრო კრიტიკულ მდგომარეობაში ჩაყენებული და გამოვიდა თუ არა რომელიმე სამხედრო პირი ამგვარი მდგომარეობიდან მეტი პატივით, ვიდრე იგი?“. პ. ბაგრატიონის ეს ბრწყინვალე ლაშქრობა მიეკუთვნება ისეთი ხასიათის საომარი ოპერაციების შესანიშნავ ნიმუშთა რიცხვს, რასაც მისი უშუალო მოწმეები – ფრანგებიც კი ერთსულოვნად აღიარებენ. ...დავუმ მხოლოდ ერთი დღე-ღამის შემდეგ გაიგო პ. ბაგრატიონის წასვლა და დაუყოვნებლივ მოახსენა ეს ნაპოლეონს. იმპერატორი ვერ ფარავდა უკმაყოფილებას იმის გამო, რომ პ. ბაგრატიონმა დააღწია თავი განადგურებას, ან უკიდურეს შემთხვევაში, ტყვეობას. მაშინ მან გადაწყვიტა, რომ ესარგებლა პ. ბაგრატიონის გაცლით და მიბრუნებოდა ბარკლაის, რომელიც ასევე თავის თავს იყო მინდობილი. მაგრამ თითქმის ამავე დროს მას მოახსენეს, რომ 1 ივლისს ბარკლავი აიყარა დრისას ბანაკიდან და ვიტებსკიდან გაემართაო...[97].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 22 ივლისს სმოლენსკთან მოხდა ორი არმიის შეერთება. ნაპოლეონს თავზარი დასცა ბარკლავის ვიტებსკიდან წასვლამ. მან იგრძნო, რომ ორი არმიის შეერთებას უკვე ვერაფერი აღუდგებოდა წინ, ჩაიფუშა მისი არც თუ უსაფუძვლო გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა პირველი

და მეორე არმიის ცალ-ცალკე განადგურებას. უფრო მეტიც, ჩანს, მას საერთოდ შეეცვალა აზრი რუსეთთან ომის წარმოებაზე, კერძოდ, მის ხასიათსა და ხანგრძლივობაზე. მან თავდაპირველი ვარაუდის საწინააღმდეგოდ რუსეთთან ომი სამწლიან კამპანიად გამოაცხადა. „მიურატ, – ეუბნებოდა იგი მარშალს, – პირველი რუსული კამპანია დასრულდა... 1813 წ. ჩვენ მოსკოვში ვიქნებით, 1814 წ. – პეტერბურგში. რუსეთთან ომი სამწლიანი ომია“. მიურატი არ დაეთანხმა იმპერატორს, იგი დაჟინებით ურჩევდა მას დაუყოვნებლივ წასულიყო სმოლენსკისაკენ, შებრძოლებოდა ბარკლაი-ბაგრატიონის გაერთიანებულ ძალებს, დაემარცხებინა ისინი და იმავე წ. წერტილი დაესვა დაწყებული ომისათვის. დიდი ყოყმანის შემდეგ ნაპოლეონმა ყურად იღო მიურატის რჩევა. მიატოვა ვიტებსკი, სმოლენსკისაკენ გაემართა და მთელი ძალებით შეუტია მის მისადგომებთან მდებარე ქალაქ კრასნის. აქ მას დახვდა ნევეროვსკის დივიზია, რომელმაც ნეის და მიურატის კორპუსებს არნახული წინააღმდეგობა გაუწია. თანამედროვეების მოწმობით დივიზიამ მტერს არ დაუთმო არც ერთი ქვემეხი, ტყვედ არ ჩააბარა არც ერთი კაცი. ნევეროვსკი მედგრად იბრძოდა და მხოლოდ მაშინ დაიხია სმოლენსკისაკენ, როდესაც დივიზია განახევრდა. ფრანგმა თანამედროვემ სეგიურმა ნევეროვსკის დახევას „ლომების უკან დახევა“ უწოდა [98].

3 აგვისტოს ფრანგებმა კრასნი დაიკავეს და სმოლენსკისკენ განაგრძეს სვლა. ქალაქში მყოფი ნევეროვსკი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ქალაქსა და მის დამცველებს სერიოზული საფრთხე ემუქრებოდათ. გენერალი ნევეროვსკი კარგად გრძნობდა ამას და მოსალოდნელი კატასტროფის თავიდან ასაცილებლად პ. ბაგრატიონს სთხოვა დახმარება. პ. ბაგრატიონმა, რომელიც ქალაქს სხვა მხრიდან იცავდა, უბრძანა გენერალ ნ. რაევსკის სასწრაფოდ მიშველებოდა სისხლისაგან დაცლილ ნევეროვსკის რაზმს. რამდენიმე საათის შემდეგ ნ. რაევსკი ქალაქის დამცველთა ნაწილებს შეუერთდა. მალე ორივე არმია გაემართა ქალაქისაკენ, მაგრამ მათ საკმაო მანძილი ჰქონდათ გასავლელი. ამრიგად, ნ. რაევსკის წინაშე თითქმის გადაუჭრელი ამოცანა იდგა. ბარკლაისა და ბაგრატიონის მოსვლამდე თავისი ერთი კორპუსით და 27-ე დივიზიის ნაშთებით დაეცვა სმოლენსკი მრავალრიცხოვანი მტრის იერიშებისაგან. ნაპოლეონის გეგმით, დავუს, ნეის და პონიატოვსკის კორპუსებს

იერიშით უნდა აეღოთ სმოლენსკი, რაც იმპერატორის აზრით, არ იყო რთული, რადგანაც რუსეთის ძირითად ძალებს ქალაქისაგან დიდი მანძილი აშორებდა. ჟიუნოს კორპუსს ევალებოდა სმოლენსკის შემოვლით მოსკოვის დიდ გზაზე გასვლა, მისი ბლოკირება და ამით ბარკლაისათვის უკანდასახევი გზის მოჭრა, თუკი იგი ამჯერად აარიდებდა თავს გენერალურ ბრძოლას [99].

ნაპოლეონის გეგმების განხორციელებას წინ აღუდგა ქალაქის დამცველთა შეუპოვრობა. მათ სიკვდილის ფასად მტრის შეჩერება გადაწყვიტეს. 4 აგვისტოს, განთიადისას მტერმა სმოლენსკს არტილერიის ცეცხლი დაუშინა. ბრძოლა ქალაქისათვის მთელ დღეს გრძელდებოდა. „მეგობარო, განა მოვდივარ, მოვრბივარ; მინდა ფრთები მქონდეს, რომ ჩქარა შეგიერთდე. „გაუძელ, ღმერთი გიშველის“, – სწერდა პ. ბაგრატიონი დასალუპად განწირულ ნ. რაევსკის. გენერალმა ნ. რაევსკიმ ჩინებულად გაართვა თავი დაკისრებულ მისიას და თავის შედარებით მცირე რაზმებით (სულ 15 ათას კაცამდე) მტრის 182-ათასიანი არმიას არ მისცა სმოლენსკის აღების საშუალება. რუსების შეუპოვრობა ყველას ანცვიფრებდა, მათ შორის ნაპოლეონსაც, რომელიც არაერთხელ იგონებდა ნ. რაევსკის კორპუსის თავგანწირვას და სიმამაცეს წმ. ელენეს კუნძულზე.

4 აგვისტოს დილის 10 საათზე სმოლენსკში პ. ბაგრატიონის არმიის გრენადერთა დივიზია შევიდა, რამაც საგრძნობლად გააძლიერა ქალაქის გარნიზონი. იმავე დღეს ქალაქს პირველი არმიის ნაწილები მიუახლოვდნენ, ხოლო ღამით ნ. რაევსკის კორპუსის გადარჩენილი ნაწილები ინფანტერიის გენერლის დოხტუროვის კორპუსმა შეცვალა. მეორე დღეს მოსალოდნელი იყო სისხლისმღვრელი ბრძოლა და ორივე მხარე სერიოზულად ემზადებოდა მისთვის. ბონაპარტე გახარებული იყო იმით, რომ ბოლოს და ბოლოს აიძულა რუსები მიეღოთ გენერალური ბრძოლა. ამასობაში, ბარკლაი დე ტოლიმ შეიტყო, რომ ნაპოლეონი აპირებდა სმოლენსკის შემოვლით მოსკოვის დიდ გზაზე გასვლას და რუსებისათვის უკანდასახევი გზის მოჭრას. აუცილებელი გახდა ამ საფრთხის თავიდან აცილება. ეს ამოცანა დაევალა მე-2 არმიას, ხოლო სმოლენსკის დაცვა ბარკლაიმ ითავა. პ. ბაგრატიონმა ქალაქი დატოვა დარწმუნებულმა, რომ პირველი არმია უზრუნველყოფდა მის უსაფრთხოებას. „...როგორც კი გაირკვა, მტრის განზრახვა, – წერდა იგი

იმპერატორს, – სმოლენსკის იერიშების პარალელურად თავისი ძალების ნაწილი მოსკოვის გზაზე გადაესროლა, მე სამხედრო მინისტრთან შეთანხმებით, სმოლენსკი დასაცავად დავუტოვე პირველ არმიას, თავად კი 12 ვერსით დავიხიე ღროგობუჟის გზით, რომელიც მოსკოვისაკენ მიდის, რათა ეს უკანასკნელი დამეცვა... ვიმედოვნებ, რომ სამხედრო მინისტრი, რომლის განკარგულებაშია სრულ მზადყოფნაში მყოფი პირველი არმია, სმოლენსკს არ დათმობს“ [100]. 4 აგვისტოს სმოლენსკთან ბრძოლა გაჩაღდა: 5 აგვისტოს მთელი დღის განმავლობაში ორივე მხარე გმირულად იბრძოდა ქალაქთან – დიდი დანაკლისის შემდეგ ნაპოლეონმა იერიში შეაჩერა. მეორე დღეს ბარკლაიმ კვლავ უკან დაიხია. მტერი ცეცხლმოდებულ ქალაქში შევიდა. აღშფოთებული პ. ბაგრატიონი მოსკოვში კვლავ წერდა როსტოფჩინს: „ბარკლაიმ ტყუილად დათმო ხელსაყრელი პოზიციები... ის ფრანგებს თქვენთან ჩამოიყვანს“, ხოლო მომდევნო წერილში დასძენდა: „მითხარით ღვთის გულისათვის, რას იტყვის ჩვენი დედა რუსეთი, რომ ასე ვირცხვენთ თავს,... რატომ ვუნერგავთ ქვეშევრდომებს ზიზღს. ვისი გვეშინია. ჩემი ბრალი არ არის, რომ მინისტრი მერყევი, მხდალი, უნიჭო და ზანტია... მთელი არმია ტირის და ავინებს მას... ღმერთს გეფიცებით, უბედურება ხდება...“ [101].

...მგზნებარე, ფიცხი, მტკიცე ხასიათის მქონე თავადი პ. ბაგრატიონი ვერ ეგუებოდა ცივსა და ანგარიშიან ბარკლაის თავისი ბრწყინვალე, გულღია ხასიათის გამო, მისი ქვეშევრდომები დიდი სიყვარულით პასუხობდნენ და მისი მაგალითით აღფრთოვანებულნი გმირებად იქცეოდნენ, ხოლო მშიშარა, ნაკლებ გულღია ბარკლაი კი მიუხედავად თავისი ღირსებისა, პირიქით, თავის გარშემო ჯარს ვერ იკრებდა... პ. ბაგრატიონი დიდი ა. სუვოროვის მსგავსად, მცირედ უკანდახევასაც კი ვერ იტანდა; უკიდურესობამდე იყო შეწუხებული სამშობლოს ბედით, ბარკლაის მეთოდოლოგიას უწოდებდა... ის დაჟინებით მოითხოვდა მტრის წინააღმდეგ შეტევაზე გადასვლას. „თუ ჩვენ შეტევაზე არ გადავალთ, მე ვიხდი მუნდირს, ჩვენ ხომ შეგვიძლია ფრანგები თავით ჩამოვკიდოთ...“ [102].

პეტერბურგში ბევრი საჩივარი მიდიოდა ბარკლაი დე ტოლზე, რომელიც რუსეთის არმიის მთავარსარდლად არ იყო დანიშნული. იგი როგორც სამხედ-

რო მინისტრი და პირველი არმიის სარდალი, მთელ არმიას ხელმძღვანელობდა. ალექსანდრე I-ს არ უნდოდა მისი შეცვლა ახლით, მაგრამ არმია და პეტერბურგის საზოგადოება მის გადაყენებას მოითხოვდა. სმოლენსკის დატოვების შემდეგ კი აუცილებელი გახდა მთავარსარდლის საჩქაროდ დანიშვნა. არმიის გენერლებს პ. ბაგრატიონის დანიშვნა უნდოდათ მთავარსარდლად [103]. როგორც მოსკოვის გუბერნატორის ფ. როსტოფჩინის ჩანაწერებიდან ირკვევა, ბევრ მოწინავე და გავლენიან გენერალს მ. კუტუზოვისათვის დაუვალვებია იმპერატორისათვის ეთხოვა ბარკლაი დე ტოლის შეცვლა თავად პ. ბაგრატიონით [104]. არმიაში ზოგი ბენინგსენის მომხრე იყო, მაგრამ მეტი წილი გენერლებისა პ. ბაგრატიონის კანდიდატურას უჭერდა მხარს [105]. ამ უკანასკნელის სამხედრო ნიჭსა და დიდებას ევროპა იცნობდა, მაგრამ მთავარსარდლად მისი დაყენება იმპერატორმა არ ისურვა, რადგან „მისი გვარი ისევე, როგორც ბარკლაისა, არ იყო რუსული“ [106].

იმპერატორმა მთავარსარდლის დასანიშნავად სპეციალური კომიტეტი შექმნა; კომიტეტს უნდა შეერჩია რუსი გენერლებისაგან ისეთი პირი, რომელიც ცნობილი იყო სამხედრო მოღვაწეობით, ექნებოდა დიდი საბრძოლო გამოცდილება, არმიის ნდობა და მაღალი სამხედრო წოდება. კომიტეტის სხდომაზე სხვადასხვა კანდიდატურა იქნა დასახელებული. კანდიდატთა შორის იყო პ. ბაგრატიონი, დ. დოხტუროვი, ლ. ბენინგსენი, ა. ტორმასოვი და სხვა. კომიტეტის სხდომაზე მ. კუტუზოვის კანდიდატურა ერთხმად იქნა მიღებული... იმპერატორი კვლავ იკავებდა თავს ბარკლაი დე ტოლის გადაყენებისაგან. ასეთ ვითარებაში ალექსანდრე პირველმა მიიღო პ. ბაგრატიონის წერილი, რომელიც მოითხოვდა ბარკლაის გადაყენებას. სმოლენსკის დატოვებით უკმაყოფილო იმპერატორი კომიტეტის გადაწყვეტილებას დაეთანხმა [107]. 1812 წლის 17 აგვისტოს მ. კუტუზოვი დაინიშნა რუსეთის არმიის მთავარსარდლად. ალექსანდრე I გენერალური ბრძოლის გამართვას მოითხოვდა. ახალმა მთავარსარდალმა მ. კუტუზოვმა ნაპოლეონის არმიასთან გენერალური ბრძოლის ასპარეზად ბოროდინო აირჩია [108].

ვიდრე ამ ბრძოლის აღწერას შევუდგებოდეთ, არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ იმ ინიციატივას, რომელიც გამოიჩინა პ. ბაგრატიონის აღიუტანტმა, პოეტმა და მამაცმა ჰუსარმა დენის დავიდოვმა და რომელსაც ასე მხურვა-

ლელ დაუჭირა მხარი პ. ბაგრატიონმა. 21 აგვისტოს პ. ბაგრატიონს ხანგრძლივი საუბარი ჰქონდა დ. დავიდოვთან. ეს უკანასკნელი ცხარედ და საქმიანად უმტკიცებდა თავის საყვარელ გენერალს, რომ აუცილებელი იყო არმიის სარდლობას გამოეყენებინა რუსი ხალხის პატრიოტული აღტკინება, სტიქიური და შეურიგებელი ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ. ამ მიზნით, სარდლობას, მისი აზრით უნდა გამოეყო რეგულარული არმიის ნაწილები და კაზაკები, შეექმნა მათ გარშემო „მფრინავი რაზმები“ და ძირითად არმიასთან შეთანხმებული მოქმედებით მოწინააღმდეგის ზურგში გაეშვა ისინი. ესე იგი დ. დავიდოვი აყენებდა წინადადებას გააზრებული პარტიზანული ომის გაჩაღების შესახებ. პ. ბაგრატიონმა მოუწონა თავის მამაც ადიუტანტს განზრახვა და დაუყოვნებლივ გაემართა მ. კუტუზოვის დასათანხმებლად. მ. კუტუზოვი, როგორც ჩანს, ნაკლები აღტაცებით, მაგრამ მაინც დასთანხმდა.

– მე ვერ მივცემ ბევრ ხალხს, – თქვა ფელდმარშალმა, – მიეცი მას 50 ჰუსარი და 80 კაზაკი, მხოლოდ თვითონ მან, დ. დავიდოვმა მოჰკიდოს ხელი ამ საქმეს. პ. ბაგრატიონმა დ. დავიდოვს რაზმი გამოუყო [109]. ამით მეორე არმიის სარდალმა დიდი სამომავლო საქმე გააკეთა. როგორც ცნობილია, 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში პარტიზანული მოძრაობა მტერზე გამარჯვების ერთ-ერთი ფაქტორი გახდა. ამიტომ, პ. ბაგრატიონის ღირსებებს უდავოდ ემატება კიდევ ერთი – პარტიზანული მოძრაობის სწორი შეფასება, მისი მნიშვნელობის უტყუარი განჭვრეტა, და განსაკუთრებით, რეგულარულ არმიასთან შეთანხმებული მოქმედების აუცილებლობა. დენის დავიდოვმა (და სხვებმა – სესლავენმა, ფიგენერმა, ლოროხოვმა და ა.შ.) მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს რუსეთის განთავისუფლების საქმეში [110].

ბოროდინოს ბრძოლის წინ პოზიცია, რომელიც რუსებმა დაიკავეს მდინარე კოლოჩის (მდინარე მოსკოვის შენაკადი) მარჯვენა ნაპირზე იყო. არმიის მარჯვენა ფლანგი კოლოჩის ბორცვიან ნაპირს ებჯინებოდა სოფელ გორკთან. მარცხენა ფლანგი განლაგდა სოფელ სემიონოვსკაიასთან. რადგანაც ეს ადგილი ღია ვაკეს წარმოადგენდა, მასზე სახელდახელოდ აგებულ იქნა მიწის სიმაგრეები, რომელთაც „ბაგრატიონის ფლემები“ ეწოდა. მარცხენა ფლანგის შუა ნაწილი, რომელიც განლაგდა გორაკზე, წინ იყო გამოწეული.

ამ გორაკს შემდგომში „ნ. რაევსკის ბატარეა“ დაერქვა. რუსი ჯარების წინა ხაზზე სოფელ შევარდინოსთან აღმართული იქნა „ავანგარდული სიმაგრე“, რომელიც ისტორიაში შევიდა „შევარდინოს რედუტის“ სახელწოდებით. „შევარდინოს რედუტი“ ფაქტიურად რუსების მარცხენა ფრთის საბოლოო წერტილი იყო. მარჯვენა ფრთას სარდლობდა გენერალი მილორადოვიჩი. ცენტრში იდგა ინფანტერიის გენერალი დოხტუროვი. მათი მოქმედების კოორდინაციას ბარკლაი დე ტოლი ახორციელებდა. მარცხენა ფრთას მეთაურობდა პ. ბაგრატიონი. ბრძოლის საერთო ხელმძღვანელობას ახორციელებდა მ. კუტუზოვი. ძალთა შეფარდება ასეთი იყო: რუსების 120 ათასი კაცი და 640 ქვემეხი; ფრანგების შესაბამისად – 135 000 და 587. პ. ბაგრატიონის განკარგულებაში რეზერვის ჩათვლით 34100 კაცი იყო [111].

ბევრი სამხედრო ისტორიკოსი ბოროდინოსთან არჩეულ პოზიციას არ თვლის საუკეთესოდ. ყოველ შემთხვევაში, მას სხვაზე, თუნდაც ცარევი-ზაიმიშჩესთან არსებულ პოზიციაზე დაბლა აყენებენ. მაგრამ მ. კუტუზოვს აღარ ჰქონდა არჩევის საშუალება. ან ბრძოლა ამ პოზიციაზე, ან მოსკოვის უომრად დათმობა. რასაკვირველია, მან პირველი არჩია [112]. ყველაზე სუსტი პოზიცია, როგორც მ. კუტუზოვი ატყობინებდა იმპერატორს, იყო მარცხენა ფრთა, რომელიც პ. ბაგრატიონს ებარა. 24 აგვისტოს (5 სექტემბერს) ფრანგების ავანგარდმა შევარდინოში განლაგებულ 12 ათას მებრძოლს შეუტია. სისხლისმღვრელ ბრძოლაში ფრანგებმა მაშველი ძალები მიიღეს, მათი რიცხვი 40 ათასამდე გაიზარდა. ისინი 186 ზარბაზნით უტევდნენ მოწინააღმდეგეს. ნაპოლეონის ჭარბმა ძალებმა შევარდინო დაიკავეს. პ. ბაგრატიონი თვითონ ჩაება ბრძოლაში, წინ გაუძღვა ჯარს და შევარდინო უკან დაიბრუნა. ბრძოლამ გვიან საღამომდე გასტანა. ბოლოს კუტუზოვმა უკან დახევა ბრძანა ძირითად პოზიციებამდე. 25 აგვისტოს (6 სექტემბერს) ორივე მხარე კვლავ საბრძოლო პოზიციებს ამაგრებდა და გადამწყვეტი შეტაკებისათვის ემზადებოდა [113].

ბოროდინოს ბრძოლა, რომელსაც ბადალი არა აქვს ომების ისტორიაში, დაიწყო 26 აგვისტოს დილის 5 საათზე გენერალ დელზონის დივიზიის იერიშით. თითქმის ერთდროულად გაჩაღდა საშინელი ხოცვა-ჟლეტვა რუსების მარცხენა ფლანგზე, რომელიც შედარებით სუსტად იყო გამაგრებული და

მეომართა რაოდენობაც ნაკლები ჰყავდა. სწორედ ამიტომ მისი დაცვა გენერალ პ. ბაგრატიონს მიენდო. თანამედროვეთა და ომის მონაწილეთა ერთ-სულოვანი მოწმობით, ფრანგების ძირითადი დარტყმა პ. ბაგრატიონისაკენ იყო მიმართული. ამას არც ნაპოლეონი უარყოფდა. თავდაპირველად ფლეშებს დაევს და ნეის კორპუსები უტევენ. მათ მხარს უჭერდა 130 ქვემეხისაგან შემდგარი არტილერია [114]. ბაგრატი ბატონიშვილის გადმოცემით – „ქუხდნენ ზარბაზნები ორსავე მხარესა ვითარცა ცის გრგვინაი“ [115]. მაგრამ ფლეშებიდან პ. ბაგრატიონის განდევნის ყველა ცდა ამაო გამოდგა. მოწინააღმდეგის დანაკარგი საგრძნობლად იზრდებოდა. მარშალმა დავუმ კონტუზია მიიღო. მიუხედავად ამისა, ფრანგები უფრო მეტი გააფთრებით უტევენ, თუმცა ნიშანიც კი არ ჩანდა იმისა, რომ რუსები წინააღმდეგობას შეწყვეტდნენ [116]. პირველი იერიში მოგერიებული იქნა.

7 საათზე დაიწყო მეორე იერიში. ფრანგებმა შეძლეს მარცხენა ფლეშის აღება, მაგრამ ნევეროვსკის ბატალიონებმა მძაფრად შეუტიეს და გადაყარეს ფრანგები საწყის პოზიციებზე. ნაპოლეონის განცვიფრებას საზღვარი არ ჰქონდა. მან ზარბაზნების რიცხვი 150-მდე აიყვანა და უბრძანა მიურატს, ნეის და ჟიუნოს დაუყოვნებლივ აეღოთ ფლეშები. პ. ბაგრატიონმა თავის მხრივ გააძლიერა დაცვა. მან თანდათან შემოიკრიბა თავისი ძირითადი ძალები. ამავე დროს კუტუზოვმა ბრძანება გასცა მიეშეველებინათ მისთვის 100 ზარბაზანი რეზერვიდან და ერთნახევარი ქვეითი კორპუსი. მაგრამ ამ დამხმარე ძალის მოსვლას ორი საათი მაინც სჭირდებოდა. 8 საათზე, მძლავრი საარტილერიო მომზადების შემდეგ, დაიწყო მესამე იერიში. ფრანგებმა ძალის არაჩვეულებრივი დაძაბვით შეძლეს მარჯვენა და მარცხენა ფლეშების აღება, მაგრამ სწრაფი კონტრშეტევით პ. ბაგრატიონმა დაიბრუნა ისინი და 9 საათისათვის აღადგინა საწყისი მდგომარეობა. მესამე იერიშთან ერთად პონიატოვსკის კორპუსმა დაიწყო პ. ბაგრატიონის შემოვლა, მაგრამ უტიცის ტყეში განლაგებულმა ტუჩკოვის კორპუსმა უკუაგლო იგი და ჩაშალა მოწინააღმდეგის ეს მანევრი. 9 საათზე დაიწყო ფრანგების მეოთხე იერიში. მოწინააღმდეგის უზარმაზარი ძალები (მარტო მიურატი მოუძლოდა ცხენოსანთა სამ კორპუსს) გაშმაგებით ეკვეთნენ ფლეშებს და აიღეს ისინი, ამ დროს პ. ბაგრატიონს მოუსწრო მ. კუტუზოვის გამოგზავნილმა რეზერვმა,

რომელიც დაუყოვნებლივ ჩაება ბრძოლაში. პ. ბაგრატიონმა კვლავ გარეკა ფრანგები. მარშლებმა სთხოვეს ნაპოლეონს დამხმარე ძალა. იმპერატორმა უკმეხად გაისტუმრა ადიუტანტები და კატეგორიულად უბრძანა შესრულება [117].

ნაპოლეონი, რა თქმა უნდა, მზად იყო პ. ბაგრატიონის შეუპოვარი წინააღმდეგობისათვის, მაგრამ მას წამითაც ვერ წარმოედგინა, რომ ამ წინააღმდეგობას შეეძლო, ლეგენდარული ხასიათი მიეღო. ფრანგების შეუპოვრობით არანაკლებ გაკვირებული იყო პ. ბაგრატიონიც. იგი ნათლად ხედავდა მათ გმირობას. ხედავდა, რომ მათ ვერც ხიშტი და ვერც ცეცხლი ვერ აჩერებდა. სწორედ ამ დროს (მესამე იერიშისას) წამოიძახა მან: „ბრავო“ ფრანგების 57-ე სახაზო პოლკის პატივსაცემად, რომელსაც თითქოს დაევიწყებინა სიკვდილის შიში და შეუჩერებლივ მიიწევდა წინ [118]. 10 საათზე ფრანგებმა დაიწყეს მე-5 იერიში... 10 საათსა და 30 წუთზე – მეექვსე, 11 საათზე – მეშვიდე და ყველა ისინი უშედეგო აღმოჩნდა ფრანგებისათვის [119]. იმ დღეს პ. ბაგრატიონი თავგანწირულად იბრძოდა. მას ვერ წარმოედგინა ბრძოლის ველზე დამარცხება. „ყველა იმათთვის ვინც იმ საშინელ საათებში უყურებდა თავად პ. ბაგრატიონს, ვისთვისაც ცნობილი იყო მისი ბუნება, ვისაც ახსოვდა მისი კარიერა, ცხადი იყო, რომ ამჯერად სხვა – მესამე გადაწყვეტილება დაუშვებელი იყო: ან ფლემები დარჩება პ. ბაგრატიონის ხელში, ან თვითონ გამოვა მწყობრიდან მკვდარი ან მძიმედ დაჭრილი [120]. 12 საათისათვის ფრანგებმა თავი მოუყარეს 45 ათას კაცს. პ. ბაგრატიონს კი 18 ათასილა დარჩა. 700 ზარბაზანი ქუხდა პ. ბაგრატიონის პოზიციებზე 400 ფრანგული და 300 რუსული. ეს ორი უზარმაზარი მასა სასიკვდილო ნახტომისათვის ემზადებოდა. პ. ბაგრატიონი მიხვდა, რომ დგებოდა გადაწყვეტი მომენტი. „აი აქ მოხდა სწორედ მნიშვნელოვანი ამბავი, – იგონებს ომის მონაწილე, ცნობილი დეკაბრისტი თ. გლინკა, – როცა მიხვდა ფრანგი მარშლების განზრახვას და დაინახა მათი მრისხანე მოძრაობა, პ. ბაგრატიონმა ჩაიფიქრა დიადი საქმე. ბრძანებები გაცემულია და მთელი ჩვენი მარცხენა ფრთა მთელ სიგრძეზე დაიდრა ადგილიდან და სწრაფი ნაბიჯით, ხიშტმომარჯვებული გადავიდა იერიშზე“. ფრანგებმა უკუაგდეს რუსები და თავის მხრივ დავუს გრენადერები კონტრიერიშზე გად-

მოვიდნენ. ფრანგები მღუპარედ მოდიოდნენ, არ ისროდნენ. რუსების ცეცხლი ცელავდა მათ წინა რიგებს, რომელსაც სწრაფად იკავებდნენ უკანანი. — ბრავო! ბრავო! ფრანგებო! — შესძახა მათი მამაცობით ალტაცებულმა პ. ბაგრატიონმა. ამ დროს მან იგრძნო, რომ მარჯვენა ფეხი აღარ ემორჩილებოდა. ცოტა ხანი კიდევ ცდილობდა თავი შეემაგრებინა ცხენზე, მაგრამ ძვლამდე ჩასული ჭრილობიდან მჩქეფარე სისხლი სწრაფად აცლიდა ძალას. იგი ნელ-ნელა გადმოიხარა ცხენიდან. სწრაფად შეეშველნენ, ჩამოიყვანეს და ბრძოლის ველიდან გაიყვანეს [121]. აკადემიკოს ე. ტარლეს სიტყვებით: „ეს იყო ბრძოლის ყველაზე კრიტიკული და ყველაზე საბედისწერო მომენტი. ამ დროს „თითქოს სული გაუფრინდა მთელ მარცხენა ფრთას“ [122].

პ. ბაგრატიონის ექიმმა იაკობ გოვოროვმა გენერალს ჭრილობა შეუხვია, შემდეგ მედპუნქტში მიიყვანეს, სადაც არმიის მთავარმა მედინსპექტორმა ლეიბ-მედიკმა ვილიემ გასინჯა ჭრილობა, გაასუფთავა და შეახვია. 27 აგვისტოს (8 სექტემბერს) პ. ბაგრატიონი მოსკოვში წაიყვანეს. 30 აგვისტოს დაჭრილი მხედართმთავარი თანმხლები პირებით მოსკოვში იყო. მისი ჯანმრთელობა საგრძნობლად დაქვეითდა. ტკივილები აწუხებდა, ციებ-ცხელება დაემართა, მადა დაეკარგა და უძილობა დასჩენდა. მოსკოვის გუბერნატორმა, გრაფმა როსტოფჩინმა იმავე დღეს ინახულა ბაგრატიონი და თავის ჩანაწერებში აღნიშნა: „იგი სრულ გრძნობაზე იყო, საშინლად იტანჯებოდა, მაგრამ მოსკოვის ბედი არ აძლევდა მას არც ერთი წუთით მოსვენებას... მისი ფეხის ძვალი დამსხვრეული იყო კოჭის ზემოთ, მაგრამ მისთვის დაუყოვნებლივ ფეხის ამპუტაცია ვერ გარისკეს“ [123].

თ. გლინკა, პოლკოვნიკი ბერხმანი და ცნობილი გენერალი ა. ერმოლოვი ერთხმად აღნიშნავენ, რომ „მთავარსარდალი თავადი პ. ბაგრატიონი, რომელიც თავისი იქ ყოფნით ფრთებს ასხამდა წინ მიმავალ ჯარს, თავს დაჭრილად გრძნობს, იცის რომ ეს ამბავი ცუდად იმოქმედებს მის მალმერთებულ ჯარზე და მაღავს მტანჯავ ტკივილს, ვიდრე სისხლის დაცლისაგან დასუსტებული, მათ თვალწინ კინალამ არ ვარდება ცხენიდან. ელვის სისწრაფით ვრცელდება ხმა მისი სიკვდილის შესახებ. შეუძლებელია არმიის შეჩერება დაბნეულობისაგან. არავინ აქცევს ყურადღებას საფრთხეს, არავინ ფიქრობს თავის დაცვაზე. ერთი საერთო გრძნობა — სასოწარკვე-

თილება! შუადღისას მეორე არმიის წესრიგში მოყვანა შეუძლებელი ხდებოდა თვით ერთი თოფის სროლის მანძილზე ბრძოლის ველიდან“ [124]. სასიკვდილოდ დაჭრილმა სარდალმა იმპერატორის წერილი მიიღო: „თავადო პეტრე ივანეს-ძევ – წერდა იგი, – მე დიდი სიამოვნებით თვალყურს ვადევნებდი თქვენს გმირობას და ერთგულ სამსახურს. ძლიერ დაღონებული ვარ თქვენი ჭრილობით, რომელმაც თქვენ ჩამოგაშორათ ბრძოლის ველს, სადაც თქვენი ყოფნა ახლანდელ საომარ ვითარებაში ესოდენ საჭირო და სასარგებლოა. მსურს და იმედი მაქვს ღმერთი მოგანიჭებთ მალე განკურნებას თქვენი მოქმედების ახალი ღიდეებითა და პატივით შესამკობად“. ამავე დროს ერთდროული დახმარების სახით მამაც მხედართმთავარს 50000 მანეთი უბოძეს [126]. ოთხი დღის აუტანელი ტკივილებისა და ტანჯვა-წამების შემდეგ, 1812 წლის 12 სექტემბერს, დღის 12 საათზე, რუსეთის არმიის საყვარელი გენერალი სოფელ სიმიში 47 წლის ასაკში გარდაიცვალა. ქვეყნის რთულ ვითარებაში ბოროდინოს გმირი ღირსეული ცერემონიის გარეშე დაკრძალეს სოფლის ეკლესიაში. 1839 წლის ივნისში გამოჩენილი პარტიზანის, პ. ბაგრატიონის ყოფილი ადიუტანტის გენერალ-ლეიტენანტ დ. დავიდოვის ინიციატივით სახელოვანი სარდლის ნეშტის გადასვენება გადაწყდა ბოროდინოს ველზე. ცერემონიის შესრულება თვით დ. დავიდოვს დაევალა. მაგრამ მას აღარ დასცალდა. იგი რამდენიმე დღით ადრე გარდაიცვალა. ეს საპატიო მოვალეობა შემდეგ მიანდეს კიევის ჰუსართა პოლკის მეთაურს, პოლკოვნიკ კენსკის [126]. გადასვენების ცერემონიას დიდძალი ხალხი ესწრებოდა. სიტყვებით გამოსულებმა აღნიშნეს პ. ბაგრატიონის დიდი დამსახურება. 5 ივლისს ჰუსართა პოლკის ოფიცრებმა კუბო მორთულ ეტლზე დაასვენეს და ხალხის მოთხოვნით ცხენები ეტლიდან გამოხსნეს. პატივისცემის ნიშნად ეტლი რამდენიმე კმ-ით მხარდამხარ გასწიეს. 20 ვერსი მიაცილებდა ხალხი საყვარელი გმირის ცხედარს. 27 წლის შემდეგ პ. ბაგრატიონი უკანასკნელი ლეგენდარული ბრძოლის ველს დაუბრუნდა და იმ ძეგლის კვარცხლბეკის ქვეშ დაკრძალეს, რომელიც ბოროდინოს გმირთა სამახსოვროდ ააგეს. საფლავს გარსშემორტყმული ჰქონდა თუჯის გალავანი, ხოლო ნიშნად პატივისცემისა საპატიო ყარაულის სახით ორი გრენადერი იდგა. საფლავზე ეწერა: „ინფანტერიის გენერალი თავადი პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი, მეთაურობდა

დასავლეთის არმიას, დაიჭრა ბოროდინოს ბრძოლაში 1812 წლის 26 აგვისტოს, გარდაიცვალა ჭრილობისაგან 1812 წლის 12 სექტემბერს 47 წლისა“. ეს ძეგლი განაახლეს 1912 წ., ბოროდინოს ბრძოლის 100 წლისთავზე, XX საუკუნის 30-იან წლებში პ. ბაგრატიონის „საფლავი გაანადგურეს იმათმა, ვისთვისაც უცხო იყო „ყოველივე მეფური, და მხოლოდ ომის შემდეგ დაიწყეს მისი საფლავის და მონუმენტის აღდგენა [127].

ინგლისელი მხატვრის დ. დოუს მიერ შესრულებული მისი პორტრეტი დღესაც ერმიტაჟის მშვენებას წარმოადგენს. 1984 წ., თბილისის ძველ ულამაზეს უბანში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას აღიმართა ცხენზე ამხედრებული პ. ბაგრატიონის ძეგლი [128]. პ. ბაგრატიონი დაჯილდოებული იყო რუსეთის იმპერიის ყველა უმაღლესი ჯილდოთი და აგრეთვე საზღვარგარეთის ქვეყნების ჯილდოებით. კერძოდ, მას მიღებული ჰქონდა: წმ. ანას I ხარისხის ორდენი, წმ. ალექსანდრე ნეველის ორდენი (ალმასებით), წმ. ვლადიმერის I ხარისხის ორდენი, წმ. ანდრია პირველწოდებულის ორდენი, წმ. გიორგის 2-ე ხარისხის ორდენი (სხვათა შორის პ. ბაგრატიონი ჩვენს თანამემამულეთაგან ერთადერთია, ვისაც წმ. გიორგის 2-ე ხარისხის ორდენი ჰქონდა მიღებული) (შენიშვნა ჩემია – მ. გ.), წმ. იოანე იერუსალიმელის კომანდორთა ჯვარი, მარია ტერეზას სამხედრო ორდენი (ავსტრია), წმ. მავრიკის და ლაზარეს I ხარისხის ორდენი (სარდინია), ოქროს ჯვრები ოჩაკოვოს ალებისათვის და პრადის განთავისუფლებისათვის, აგრეთვე მრავალი სახელობითი იარაღი, რომელთაგან ზოგიერთი მნიშვნელობით ორდენსაც უტოლდებოდა (ან არ ჩამორჩებოდა) [129], მაგალითად, ოქროს ხმალი წარწერით „От Суворова Багратиону“. მაგრამ მთავარი ორდენების (საერთოდ ჯილდოების) რაოდენობა და ხარისხი კი არაა, არამედ ის, თუ როგორი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა მან ხალხის გულში და რით მიაღწია ყოველივე ამას. პ. ბაგრატიონი იყო თავისი ეპოქის ერთ-ერთი ყველაზე უნიჭიერესი მხედართმთავარი, რომლის შესაძლებლობათა სრული გამოვლენა მისი უდროოდ დაღუპვის გამო ვერ მოხერხდა. მან ნაპოლეონის მრავალრიცხოვან და პირველხარისხოვან არმიებთან უთანასწორო შერკინებაში თითქმის შეუძლებელი შეძლო. შეტევითი ბრძოლების საყოველთაოდ აღიარებულმა სარდალმა უბადლო მანევრებისა და მარშების განხორციელების

შედგად შეძლო ბონაპარტის აღიარებული მარშლების დევნისაგან თავი დაეღწია, რითაც უზრუნველჰყო მე-2 არმიის შეერთება პირველ არმიასთან, რაც ფაქტიურად რუსეთის ხსნის ტოლფასოვანი იყო. ჯარისკაცებისა და საერთოდ ხელქვეითებისადმი მზრუნველობამ, პირადი თავგანწირვისა და საარაკო სიმამაცის წყალობით მისი მეომრები სასწაულებს ახდენდნენ ბრძოლაში (რომლის დასტურსაც სხვა მრავალთან ერთად ბოროდინოც წარმოადგენს). პ. ბაგრატიონის აქტიური მონაწილეობით 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში ნათლად დადასტურდა, რომ იგი არა მხოლოდ შეტევითი ბრძოლების უბადლო მხედართმთავარი იყო, არამედ თავდაცვითი საომარი ოპერაციების ჩინებული ორგანიზატორი, რომელსაც კლასიკური სამხედრო განათლების არქონობის მიუხედავად, ბრწყინვალედ ჰქონდა შეთვისებული სამხედრო მეცნიერების მიღწევები, განსაკუთრებით სამხედრო ხელოვნების უმთავრესი პრინციპები. პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონი, როგორც უპირველესი სამხედრო მოღვაწე ცნობილ მხედართმთავართა შორის ძალზე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ხელსაყრელი პოზიციის შერჩევას, სისწრაფეს, მოულოდნელობას, მისთვის არ არსებობდა არავითარი დაბრკოლება, არანაირი ხელის შემშლელი პირობები. სწორედ ამიტომ იყო, რომ მის ლექსიკონში არ გამოიყენებოდა ფრაზები – „არ შემიძლია“, „ვერ შევძლებ“. სამაგიეროდ ყოველთვის მზად იყო (სხვებისაგან განსხვავებით) ურთულესი საბრძოლო ოპერაციების შესასრულებლად. თავის მზადყოფნას იგი ჩვეული ლაკონურ-რობით გამოხატავდა: „გვიბრძანეთ, წავალთ“. აწ განსვენებული პროფესორი შ. მეგრელიძე მოხდენილად შენიშნავდა: „პეტრე ბაგრატიონი 30 წლის მანძილზე იცავდა და ამალვებდა რუსეთის არმიის სახელსა და დიდებას: იგი იყო 20 დიდი ლაშქრობისა და 150 ბრძოლის მონაწილე, საიდანაც ყოველთვის გამარჯვებული ბრუნდებოდა... ის პირველი ებმებოდა ბრძოლაში და უკანასკნელი ტოვებდა ბრძოლის ველს. იტალიასა და შვეიცარიაში ლაშქრობებმა მას სუვოროვთან ერთად მსოფლიო სახელი და აღიარება მოუტანეს“ [130]. ერთ-ერთმა მისმა თანამედროვემ აღნიშნა: „...будучи одним из лучших генералов Александровской эпохи, он остался военным украшением военной славы русского оружия“ [131]. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ პ. ბაგრატიონი 47 წლის ასაკში დაიღუპა და მას რომ დაცლოდა კიდევ

ბევრი გასაოცარი გამარჯვებების მოპოვება შეეძლო, გაბედულად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მისი მეთაურობით და სარდლობით ჩატარებულმა სამხედრო ოპერაციებმა გაამდიდრა XVIII საუკუნის დამლევისა და XIX საუკუნის დასაწყისის არა მხოლოდ რუსული, არამედ საერთოდ სამხედრო ხელოვნება.

§4. ქართველი გენერლების მონაწილეობა 1812 წლის სამამულო ომსა და რუსეთის არმიის საზღვარგარეთულ (1813–1814) ლაშქრობებში

ლეგენდარული პ. ბაგრატიონის გარდა 1812 წლის სამამულო ომში სხვა ქართველი გენერლებიც მონაწილეობდნენ. მათგან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ძმები ვლადიმერ და ლევან იაშვილები. გენერალ-მაიორ **ვლადიმერ მიხეილის ძე იაშვილის** (1764–1815) მონაწილეობა 1812 წლის სამამულო ომში მეტად ხანმოკლე იყო. იგი, როგორც იმპერატორ პავლე I-ის მკვლელობის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე გადასახლებაში იმყოფებოდა კალუგის გუბერნიაში, სადაც მოუსწრო მას სამამულო ომმა. მამაცმა გენერალმა, რომელსაც სიცოცხლის დიდი ნაწილი ბრძოლის ველზე ჰქონდა გატარებული, თხოვნით მიმართა იმ დროს კალუგის გუბერნიაში მყოფი ჯარების სარდალს გენერალ-ლეიტენანტ შეპელევს, რათა ეშუამდგომლა მისთვის ნაპოლეონის წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობის თაობაზე. ამ თხოვნის საფუძველზე შეპელევმა კუტუზოვის წინაშე იშუამდგომლა. ფელდმარშალმა მ. კუტუზოვმა დააკმაყოფილა შეპელევის შუამდგომლობა, რომლის საფუძველზე გენერალი ვ. იაშვილი კალუგის გუბერნიაში შექმნილი სახალხო რაზმეულის მეთაურად დანიშნეს [131], მალე ამ რაზმეულს რეგულარული ჯარის ნაწილებიც შეუერთეს. ახლადშექმნილი ნაწილების მეთაურს, გენერალ-მაიორ ვ. იაშვილს ებრძანა „როსლავლისაკენ წასვლა, იქიდან მოწინააღმდეგის გამოგდება და ბრიანსკის დაცვით მის კომუნიკაციებზე მოქმედება. კალუგის რაზმეულის მოქმედების შესახებ მოდიოდა მეტად სასიხარულო ცნობები, რაც ყველას და განსაკუთრებით შეპელევს ახარებდა, რადგანაც იგი თავდებად დაუდგა ვ. იაშვილს. 1812 წლის 22

ოქტომბერს შეპელები ატყობინებდა მთავარსარდალს, რომ ელნიას გზაზე მას „დახვდა მოწინააღმდეგის რაზმი, რომელიც თავად იაშვილის მოქმედების წყალობით სწრაფად და ენერგიულად იქნა უკუგდებული“. „გენერალ-ლეიტენანტი შეპელები, – აღნიშნულია სამხედრო მოქმედებების ჟურნალში, მიმავალი ქ. ელნიასაკენ, გზაზე მოწინააღმდეგეს წააწყდა. თავად იაშვილის რაზმი გაიყო ორ ნაწილად და ეკვეთა მტერს, რომელმაც სასწრაფოდ იბრუნა პირი და უწესრიგოდ გაიქცა ქალაქისკენ. ამავე დროს, მოწინააღმდეგის მეორე რაზმი შეეცადა შეპელების ზურგში შეჭრილიყო, მაგრამ ვ. იაშვილმა არტილერიის რამდენიმე გასროლით შეაჩერა იგი. მოწინააღმდეგის რაზმები ქალაქში შეერთდნენ, რომელიც ვ. იაშვილის მიერ სამი მხრიდან ბლოკირებულ იყო“. ეს ბლოკადა იმდენად წარმატებული აღმოჩნდა, რომ სულ მალე მტერმა ქალაქი დათმო. 25 ოქტომბერს გენერალი შეპელები აუწყებდა მ. კუტუზოვს, რომ თავადმა იაშვილმა მტერი გამოაგდო ქ. ელნიადან და დაიკავა ეს უკანასკნელი“. ამ საბრძოლო წარმატების მიუხედავად გენერალი ვ. იაშვილი დათხოვილი იქნა არმიიდან, რადგან იმპერატორმა შეიტყო, რომ მისი ნებართვის გარეშე არმიის დაბრუნებულა თავადი იაშვილი, რაზედაც განრისხდა, მ. კუტუზოვს უსაყვედურა და დაავალა, რომ სასწრაფოდ შეეცვალათ ვ. იაშვილი და გაეგზავნათ იგი სიმბირსკში გუბერნატორის მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ“. 1812 წლის 31 ოქტომბერს მ. კუტუზოვმა პატაკით მოახსენა იმპერატორს, რომ „გენერალ-მაიორი იაშვილი თავის სოფელს დაუბრუნდა“. ამრიგად, ვ. იაშვილის მეტად სასარგებლო და წარმატებით დაწყებული მოქმედება, რომელიც 40–56 დღე გაგრძელდა, იმპერატორის ნება-სურვილით უდროოდ იქნა შეწყვეტილი. გენერალ-მაიორი ვლადიმერ იაშვილი დაპატიმრებისა და სიმბირსკში გადასახლების მოლოდინში გარდაიცვალა 1815 წ. [132]. გაცილებით დიდი და მნიშვნელოვანი იყო მეორე ძმის, გენერალ-ლეიტენანტ **ლევან მიხეილის ძე იაშვილის** მონაწილეობა 1812 წლის სამამულო ომში (1768–1836). 1812 წლის ომის დაწყებისთანავე უმაღლესმა სარდლობამ პირველი არმიის შემადგენლობიდან გამოჰყო ერთი კორპუსი, გრაფ ვიტგენშტეინის მეთაურობით. ამ კორპუსის არტილერიის უფროსობა დაეკისრა გენერალ-მაიორ ლ. იაშვილს. ვიტგენშტეინის კორპუსის მებრძოლება მტერთან მოხდა სოფელ კლიასტი-

ცისტან (ბელორუსიაში) 18, 19 და 20 ივლისს. ეს სოფელი, რომელიც ფრანგებს დაეკავებინათ, იმყოფებოდა პოლოცკის მახლობლად სებეჟ-პოლოცკის გზაზე. ბრძოლა, რომელიც სამ დღეს გრძელდებოდა, მიზნად ისახავდა პოლოცკის გათავისუფლებას, სებეჟის გზის ბლოკირებას და ამით პეტერბურგზე მტრის მოსალოდნელი შეტევისათვის ხელის შეშლას. აქ, ვიტგენშტეინის წინააღმდეგ მარშალ უდინოს 45-ათასიანი „ჯოჯოხეთური ლეგიონი“ მოქმედებდა. ...ნაპოლეონის ბრძანების თანახმად, უდინო კლიასტიცისაკენ გაემართა, მაგრამ იმპერატორის ვარაუდი არ გამართლდა: ვიტგენშტეინმა პირი კი არ იბრუნა, არამედ მაგრად დაუხვდა მოწინააღმდეგეს, რომლის განსაკუთრებულმა შეუპოვრობამ და მამაცობამ მეტად მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა. სწორედ აქ სოფელ კლიასტიცისთან მოხდა ის სამდღიანი ბრძოლა, რომელმაც დიდი სახელი მოუხვეჭა რუს მეომრებს, რუსებმა ტყვედ სამი ათასი კაცი ჩაიგდეს, მათ შორის 25 ოფიცერი. კლიასტიცისთან ბრძოლაში, როგორც ვიტგენშტეინი აღნიშნავდა, მას ყველაზე მეტად უწყობდა ხელს გენერალ-მაიორი ლ. იაშვილი, რომელიც თავისი ბატარეებით სასტიკ ზიანს აყენებდა მოწინააღმდეგეს, ამავე დროს, პირადი ყოფნით ყველაზე მძიმე უბნებზე მოწინააღმდეგის საშინელი ცეცხლის ქვეშ, იგი შესანიშნავად ამხნევებდა თავის არტილერიებს“. კლიასტიცისთან სამდღიანი ბრძოლაში უნარიანი მოქმედებებისათვის ლ. იაშვილს მიენიჭა არტილერიის გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება [133].

5 და 6 აგვისტოს პოლოცკის მისადგომებთან გამართულ ბრძოლაში ფრანგებს ასევე დიდი გაჭირვება დაადგათ... მართალია, ორდღიანმა ბრძოლამ პოლოცკთან დროებითი გამარჯვება ფრანგებს არგუნა, მაგრამ ეს გამარჯვება მათ ერთობ ძვირი დაუჯდათ. გენერალ-მაიორ პისარევის ცნობით, ფრანგებმა მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 5 ათასი მეგრძოლი და 117 ოფიცერი დაკარგეს. დაჭრილთა შორის აღმოჩნდნენ მარშლები უდინო და სენ-სირი. გარდა ამისა, რუსებმა ტყვედ წაიყვანეს 3 ათასი კაცი და ხელთ იგდეს 15 ქვემეხი. პოლოცკთან ბრძოლაში მისი ჯარისკაცების გმირობის შესახებ ვიტგენშტეინის სახელზე გაგზავნილ პატაკში ლ. იაშვილი წერდა, რომ „არტილერიამ, რომელიც განლაგებული იყო მთელ ფრონტზე, ზუსტი სროლით არა მარტო ააფეთქა მტრის ბატარეებზე დაგროვილი ნაღმები, არამედ

მიუახლოვდა მოწინააღმდეგის კოლონებს პირდაპირი გასროლის მანძილზე, არია ისინი იმდენად, რომ მარჯვენა ფლანგზე მდგომი ჩვენი კავალერია და ფეხოსნები უმაღლესი შეიჭრნენ არეულ კოლონებში და საშინელი ზიანი მიაყენეს მათ“. პოლოცკთან ბრძოლაში არტილერიის მოქმედების უნარიანი ხელმძღვანელობისათვის, შეუპოვრობისა და მამაცობისათვის გენერალ-ლეიტენანტი ლ. იაშვილი დაჯილდოვდა წმ. ვლადიმერის მე-2 ხარისხის ორდენით [134]. 6 ოქტომბერს რუსებმა პოლოცკის წინ დაბანაკებულ მტერს შეუტყეს. მოწინააღმდეგის ყურადღების მოსაღუნებლად და ვიტგენშტეინის ძირითადი ძალების მოქმედების გასაადვილებლად. მდინარე პოლოტას მარჯვენა ნაპირზე მდგომ ლ. იაშვილს ებრძანა ქალაქისათვის ცეცხლი დაეშინა და ამით სენსირის მოძრაობა შეეზოგა. „ამ სისხლმღვრელი ბრძოლის დროს, წერს ისტორიკოსი მიხაილოვსკი-დანილევსკი, – ბრძოლა პოლოტას მარჯვენა ნაპირზე დატრიალდა. ნაშუადღევს 4 საათზე თავად ლ. იაშვილს შეტევაზე გადასვლა უბრძანა და იგი მის წინ აღმართულ რეღუტებს ეკვეთა. მოწინააღმდეგემ უბრძოლველად დათმო ისინი, რადგანაც ეს რეღუტები პოლოცკიდან შორს იყო, ხოლო სენ-სირს არ უნდოდა ქალაქიდან მოშორებით ებრძოლა“. ლ. იაშვილმა არ შეანელა შეტევის ტემპი და „ფეხოსნებით და ცხენოსანი არტილერიით ქალაქისაკენ დაიძრა, მაგრამ ძირითადი ძალებისა და შტეინგელის ნაწილების დახმარების გარეშე ვერ გაბედა მისი შტურმი. ამასთანავე მას არავითარი ცნობა არ გააჩნდა შტეინგელის შესახებ, ხოლო რაც შეეხება ძირითად კორპუსს, როგორც ამაში ლ. იაშვილი დარწმუნდა, მან ყოველგვარი მოქმედება შეწყვიტა. ასეთ ვითარებაში ქალაქის აღება და მისი შენარჩუნება ერთობ საეჭვო იყო. ამიტომ გენერალმა ლ. იაშვილმა უარი თქვა ქალაქის შტურმზე და დაკმაყოფილდა მის წინ მდებარე ხელსაყრელი სტრატეგიული პოზიციების დაკავებით, რითაც მტერი მძიმე მდგომარეობაში ჩააგდო. დაღამებისას მან ოდნავ უკან დაიხია, ხოლო ქალაქის კედლებთან კავალერიით გაძლიერებული ავანპოსტები დატოვა [135]. როდესაც სენ-სირმა გადაწყვიტა ქალაქიდან გასვლა, მისმა გენერალმა ბრძანა კარვებისათვის ცეცხლი წაეკიდებინათ, რათა ისინი რუსების ხელში არ ჩავარდნილიყვნენ. ხანძარი სწრაფად მოედო იქაურობას. თავისი განკარგულებით, რომელსაც სენ-სირმა „წარმოუდგენელი სისულელე“ უწოდა, ფრანგმა გენერალმა გასცა

უკან დახვევის საიდუმლოება მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ ევაკუაცია არ იყო დამთავრებული. ლ. იაშვილმა წინასწარი მოლაპარაკების თანახმად აამოქმედა ყველა ქვემეხი. იერიშზე ვიტგენშტეინიც გადავიდა. მარცხენა ნაპირზე კი მტერს შტეინგელმა შეუტია, ქალაქი სამხრევი დარტყმის ქვეშ აღმოჩნდა. გონებადაკარგული ფრანგები უწესრიგოდ გარბოდნენ. ქალაქში მხოლოდ არიერგარდი დარჩა, რომელიც სულ მალე იძულებული გახდა გაქცეულიყო. პოლოცკი აღებულ იქნა. მასში პირველად ლ. იაშვილის ნაწილები შევიდნენ [136]. პოლოცკიდან გაქცეული მტერი, რომელსაც გენერალი ლეგრანი მეთაურობდა სამხრეთისაკენ გაემართა ბელორუსიაში მოქმედ ნაპოლეონის სხვა ჯარებთან შესაერთებლად. მათ ფეხდაფეხ ლ. იაშვილი მისდევდა და გონს მოსვლის საშუალებას არ აძლევდა. მალე ლეგრანი სოფელ ჩაშნიკისთან დაბანაკებულ მარშალ ვიქტორის კორპუსს შეუერთდა. ვიქტორის ნაწილები აქ შედარებით დიდი ხნის განმავლობაში იდგნენ და ამიტომ კარგად დასვენებულნი იყვნენ. 19 ოქტომბერს ვიტგენშტეინის კორპუსი ჩაშნიკს მიუახლოვდა. დილის 7 საათზე რუსების ავანგარდმა გენერალ ლ. იაშვილის მეთაურობით მედგრად შეუტია სოფელს. პირველი იერიში მტერმა მოიგერია. მეორე იერიშის დროს, როგორც აღნიშნავს მოხაილოვსკი-დანილევსკი, „იაშვილმა ხიშტებით გაიკვლია გზა“ და შეიჭრა სოფელში. ჩაშნიკიდან გაქცეული მტერი მეორე პოზიციაზე განლაგდა, მაგრამ 20 ოქტომბერს ლ. იაშვილმა იგი იქიდანაც განდევნა [137].

ლ. იაშვილის ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა ბრძოლა მარშალ ვიქტორთან, რომელიც გაიმართა 1812 წლის 2 ნოემბერს ჩაშნიკიდან ორი ვერსის დაშორებით. „აქვე ვიტებსკის გუბერნიის საზღვართან, წერდა გენერალ-მაიორი პისარევი, – სოფელ სმოლნიასთან დამარცხებული იქნა ვიქტორი, ამ საქმეს დიდად შეუწყვეს ხელი გენერალ-ლეიტენანტმა ლ. იაშვილმა და გენერალ-მაიორმა ფოკმა“. 1812 წლის ომის ბოლო ეტაპზე, როდესაც ნაპოლეონის არმიის დევნილი ნარჩენები მდინარე ბერეზინას მიაღწენენ, კვლავ აგუგუნდა ლ. იაშვილის არტილერია, რომელმაც მრავალი მოწინააღმდეგე გამოასალმა სიცოცხლეს. ამრიგად, შეუპოვარი და სისხლისმღვრელი ბრძოლების შედეგად, რუსეთის ჯარებმა გენერალ ლ. იაშვილის აქტიური მონაწილეობით გაათავისუფლა პოლოცკი, რითაც მოსპეს საფრთხე,

რომელიც ემუქრებოდა პეტერბურგს, ფსკოვს, ნოვგოროდს და სხვა ქალაქებს. დამარცხების სიმწარე აგემეს სახელგანთქმულ ფრანგ მარშლებს – უდინოს, მაკდონალდს, სენ-სირსა და ვიქტორს, რითაც საგრძნობლად დააჩქარეს ნაპოლეონის „უძლეველი ჯარის“ განადგურება. „თქვენ, სახელგანთქმულნი ფრანგნი მარშალნი, – წერდა პისარევი, – რომლებმაც გააკვირვეთ მთელი ევროპა: უდინო, მაკდონალდ, სენ-სირ, ვიქტორ, – აუწყეთ გაკვირვებულ ევროპას რამდენ დღეში გაგანადგურათ თქვენ ყველანი თქვენი ჯოჯოხეთური ლეგიონებით ჩვენმა ერთმა გრაფმა ვიტგენშტეინმა... ხუთ თვეში აღარც ჯარი, აღარც დიდება...“. როგორც ნათქვამიდან ჩანს, ვიტგენშტეინის კორპუსის მნიშვნელოვან გამარჯვებაში თავისი დამსახურება გენერალ ლ. იაშვილს და მის არტილერიებს ეკუთვნით. აი, რას წერდა გრაფი ვიტგენშტეინი იმპერატორს გენერალ ლ. იაშვილის ღირსებისა და 1812 წლის ომში მისი პირადი დამსახურების შესახებ: „ამასთანავე მოვალეობად მიმაჩნია უმორჩილესად მოგახსენოთ, რომ თავადი ლ. იაშვილი სწორედ ის გენერალია, რომელმაც ამ ომში ჩინებული სამსახური გასწია და ყველაზე მეტად შეუწყო ხელი მტერზე მოპოვებულ გამარჯვებაში...“ [138]. 1813–1814 წლების საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში გენერალი ლ. იაშვილი მონაწილეობდა როგორც არმიის არტილერიის უფროსი. ამ ლაშქრობაში მან არაერთხელ ასახელა რუსული იარაღი. ლევან იაშვილი კიდევ დიდხანს იყო სამხედრო სამსახურში და მხოლოდ 1833 წ. მიატოვა იგი „სრულიად მოშლილი ჯანმრთელობის“ გამო. 1836 წ. იგი გარდაიცვალა [139]. დაკრძალულია ქ. კიევში, ვიდუბიცკის მონასტერში. 1812 წლის სამამულო ომში კიდევ ორი გენერალი – ძმები ივანე და სიმონ ფანჩულიძეები მონაწილეობდნენ, რომელთაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს რუსეთის ჯარების გამარჯვებებში. ივანე დავითის ძე ფანჩულიძევი (ფანჩულიძე) (1759–1820) 1774 წ. 15 წლის ასაკში შევიდა რუსეთის სამხედრო სამსახურში, რომელსაც მთელი სიცოცხლე შესწირა და სერჟანტობიდან გენერალ-ლეიტენანტობამდე მიაღწია. ეს წოდება მას 1813 წლის სექტემბერში მიენიჭა [140]. 1812 წლის სამამულო ომში გენერალ-მაიორმა ი. ფანჩულიძემ არაერთხელ ისახელა თავი. იგი ლეგენდარული სარდლის პ. ბაგრატიონის მეორე არმიის შემადგენლობაში იბრძოდა და თავისი

ნაწილებით თავი გამოიჩინა სოფელ დაშკოვკასთან 11 ივლისს. აღნიშვნის ღირსია აგრეთვე მისი მონაწილეობა ნარვასთან ბრძოლაში 3 აგვისტოს, ორივე არმიის შეერთების შემდეგ. ამ ბრძოლაში გენერალ ი. ფანჩულიძის მებრძოლებმა მტრის 39 ჯარისკაცი დაატყვევეს. გენერალ ი. ფანჩულიძის მამაცობა და წარმატებები არა ერთხელ აღუნიშნავთ 1812 წლის ომში მონაწილე რუს მხედართმთავრებს [141]. რუსების მიერ სმოლენსკის მიტოვების შემდეგ ი. ფანჩულიძე ყოველდღე გააფთრებული ბრძოლების ცეცხლში ტრიალებდა. იგი იმყოფებოდა არიერგარდში და ვიაზმიდან ბოროდინომდე რუსეთის ჯარების უკანდახევას უზრუნველყოფდა. არიერგარდს, რომელსაც გენერალი კონოვნიცინი მეთაურობდა, არაჩვეულებრივი მძინვარებით უტევდა ფრანგების კავალერია. მთავარი ძალების უკანდახევის დაცვა არიერგარდს უდიდესი მსხვერპლის ფასად უჯდებოდა. იმ პირთა სიაში, „რომელთაც თავი გამოიჩინეს ერთგულებით და მამაცობით არიერგარდის ვიაზმიდან ბოროდინომდე მოძრაობის დროს“ და რომელნიც წარდგენილნი იქნენ ჯილდოებზე, დასახელებული იყო ჩერნიგოვის დრაგუნთა პოლკის მეთაური გენერალ-მაიორი ივანე დავითის ძე ფანჩულიძევი. 24 აგვისტოს ფრანგებმა შეუტიეს რუსების არიერგარდს და აიძულეს ბოროდინოსკენ დახეულიყვნენ. ამ ბრძოლაში კვლავ გამოიჩინეს თავი ი. ფანჩულიძევის ნაწილებმა. „არ მიმაჩნია საჭიროდ, – წერდა იგი გენერალ კონოვნიცინს 27 აგვისტოს, – ავუწერო თქვენს აღმატებულებას ჩემდამი რწმუნებული კავალერიის პოლკების მამაცობა და შეუპოვრობა, რომლებიც ამ თვის 24 რიცხვს დასავლეთის პირველი არმიის არიერგარდში იყვნენ. თქვენი აღმატებულება თავად ბრძანდებოდა ყველაფრის მოწმე. იმედი მაქვს თქვენ უკვე მოგართმევდნენ ყველა პოლკის მებრძოლთა სიას, რომლებმაც თავი გამოიჩინეს, გარდა ყოვლის-მოწყალებით ჩემდამი რწმუნებული ჩერნიგოვის დრაგუნთა პოლკისა, რომელმაც დაარტყა ფრანგების ორ პოლკს, უკუაქცია ისინი, სდია ერთ ვერსზე მეტი და გარდა იმისა, რომ ბევრი მოწინააღმდეგე დახოცა, ტყვედ ჩაიგდო ერთ-ერთი ოფიცერი, და 53 რიგითი მებრძოლი“ [142]. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ი. ფანჩულიძევის პოლკის მამაცობა და თავდადება ბოროდინოს ბრძოლაში. ამ დღეს ჩერნიგოვის დრაგუნთა პოლკმა მთლიანად გაანადგურა გენერალ ნანსუტის პოლკი, რომელიც გამოყოფილი იყო პ.

ბაგრატიონის წინააღმდეგ მოქმედი მიურატის დასახმარებლად. ამ ბრძოლის შესახებ ი. ფანჩულიძევი გენერალ-ლეიტენანტ გოლიცინს უპატაკებდა: „...ნება მომეცით, თქვენო ბრწყინვალეზავ, უმორჩილესად წარმოგიდგინოთ გასული თვის 26 რიცხვის ამბები, როდესაც ყოვლისმოწყალებით ჩემდამი რწმუნებული ჩერნიგოვის დრაგუნთა პოლკი მთელი დღის განმავლობაში იმყოფებოდა მოწინააღმდეგის ძლიერი ცეცხლის ქვეშ. მიუხედავად ამისა, მან რამდენიმეჯერ განსაკუთრებული მამაცობით შეუტია მტერს...“ გენერალი სთხოვდა თავად გოლიცინს ეშუამდგომლა ჯარისკაცთა და ოფიცერთა დაჯილდოების შესახებ. თვით ი. ფანჩულიძე ბოროდინოსათვის ბრძოლაში წმ. ვლადიმერის 3-ე ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა [143].

ბოროდინოს ბრძოლის მეორე დღეს რუსებმა აღმოსავლეთისაკენ დაიხიეს. მათ გაიარეს მოჟაისკი და ქალაქგარეთ დაბანაკდნენ. არიერგარდს, რომელმაც მოჟაისკი დაიკავა, ებრძანა, რაც შეიძლება დიდხანს შეეჩერებინა მტერი, რათა ამ ხნის განმავლობაში მთავარი არმიის დაჭრილთა ევაკუაცია მოეხდინათ. არიერგარდში იმყოფებოდა გენერალი ი. ფანჩულიძევი, რომელმაც სხვებთან ერთად იწვინა არიერგარდული ბრძოლების სიმძიმე. ...ნაპოლეონი ყოველნაირად ცდილობდა აეღო მოჟაისკი და დაბანაკებულიყო ქალაქიდან 7 ვერსის მანძილზე. მოსკოვის გზაზე, ორი დღის განმავლობაში, 26 და 27 აგვისტოს, ფრანგების ავანგარდი მიურატის მეთაურობით გააფთრებით უტევედა მოჟაისკს, მაგრამ ამაოდ. რუსების არიერგარდმა, რომელსაც გენერალი მილორადოვიჩი სარდლობდა, ფრანგების ყველა შეტევა მოიგერია და დატოვა ქალაქი მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც მ. კუტუზოვის არმია მას საგრძნობი მანძილით დაშორდა. ამ არიერგარდის წარმატებით მოქმედებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ი. ფანჩულიძევის დრაგუნებმა. მ. კუტუზოვის მიერ განხორციელებული ტარუტინოს მარშ-მანევრის დროს გენერალი ი. ფანჩულიძევი მილორადოვიჩის ნაწილების შემადგენლობაში იყო, რომელმაც არაერთ მნიშვნელოვან ბრძოლაში მიიღო მონაწილეობა და ენერგიული მოქმედებებით დიდად შეუწყო ხელი მთავარსარდლის ჩანაფიქრის განხორციელებას. ჩირკოვოსთან გამართულ ორდღიან ბრძოლაში იგი სარდლობდა რუსების არიერგარდს. სწორედ აქ ჩავარდა ტყვედ ფრანგების ავანგარდის შტაბის უფროსი გენერალი ფარიე [144].

21 სექტემბერს სპას-კუპლიასთან ბრძოლაში კვლავ ისახელეს თავი გენერალ ი. ფანჩულიძევის ნაწილებმა. ბარონ კორფის პატაკში გენერალ მილორადოვიჩისადმი, რომელშიც აღწერილია ვორონოვოსთან ბრძოლის ამბები ვკითხულობთ: „ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია წარვუდგინო თქვენს აღმატებულებას ბატონ შტაბ და ობერ ოფიცერთა სია, რომელთაც თავი ისახელეს ბრძოლაში და უმორჩილესად გთხოვთ მათ დაჯილდოებას. განსაკუთრებით მინდა დავუხასიათო თქვენს აღმატებულებას გენერალ-მაიორ ფანჩულიძევი პირველი, რომელიც მეთაურობდა დრაგუნთა ყველა პოლკს და ამ საქმეში იყო ჩემი სწორუპოვარი თანაშემწე“. მეორე დღეს, 22 სექტემბერს, მტრის წარუმატებლობაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ი. ფანჩულიძემ, რომლის დამსახურება ხაზგასმითაა აღნიშნული გენერალ-ადიუტანტ კორფის 24 სექტემბრის პატაკში მილორადოვიჩისადმი. „ამა თვის 22 რიცხვს მომხდარი ბრძოლის დროს, – წერდა კორფი, – პატივი მქონდა ვყოფილიყავი თქვენი მაღალაღმატებულების მოქმედების მოწმე. ზედმეტად მიმაჩნია მათ შესახებ მოვახსენო თქვენს აღმატებულებას. ჩემს მოვალეობად ვთვლი მხოლოდ წარმოგიდგინო ბატონ გენერლების, შტაბ და ობერ-ოფიცერთა სია, რომელთაც თავი ისახელეს ბრძოლაში და განსაკუთრებული მაღლობით მოვიხსენიო ბატონი გენერალ-მაიორი ფანჩულიძევი პირველი, რომელიც მარცხენა ფლანგის კავალერიას სარდლობდა...“ [145]. 21 ოქტომბერს ნაპოლეონის უკანდახეულ ნაწილებთან შებრძოლებისას ი. ფანჩულიძევის მებრძოლებმა დატვირთული ალალი იგდეს ხელთ. მეორე დღეს, ვიაზმასთან შეტაკებაში დაატყვევეს მტრის ერთი ოფიცერი და 100 ჯარისკაცი. მელინთან (სმოლენსკსა და კრასნის შორის) ბრძოლაში გაბედული მოქმედების შედეგად დაატყვევეს ერთი გენერალი, 400 მეტი ჯარისკაცი, დაეუფლნენ 5 ქვემეხს და ბაირაღს. არანაკლები წარმატებით იბრძოდნენ გენერალ ი. ფანჩულიძევის დრაგუნები კრასნისთან. მათ შეუტიეს მტრის კოლონას, დაატყვევეს 17 ოფიცერი, 450 რიგითი მებრძოლი, მათვე დარჩათ მთელი ალალი. ამ წარმატებისათვის გენერალი ი. ფანჩულიძევი წმ. გიორგის მე-3ე ხარისხის ორდენით დააჯილდოეს [146]. რუსეთის ტერიტორიიდან ფრანგების განდევნის შემდეგ დაიწყო რუსეთის ჯარის საზღვარგარეთული ლაშქრობა (1813–1814), რომელშიც ი. ფანჩულიძე აქტიურად მონაწილეობდა.

1813 წ. მას მიენიჭა გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება. მისი მამაცობა, სამხედრო ნაწილებისა და შენაერთების უნარიანი მეთაურობა არაერთხელ აღინიშნა როგორც რუსეთის იმპერიის, ასევე უცხოეთის სახელმწიფოების ჯილდოებით. გენერალ-ლეიტენანტი ი. ფანჩულიძე გარდაიცვალა 1815 წ. [147].

გენერალ-მაიორი სიმონ დავითის ძე ფანჩულიძე (1767–1817), ცნობილი ფანჩულიძე მეორის სახელით, 1812 წლის სამამულო ომის მონაწილე ერთ-ერთი თვალსაჩინო პირთაგანია. 1812 წლის სამამულო ომში ის პირველი დღიდან უკანასკნელ ბრძოლამდე მონაწილეობდა, რომელმაც დაასრულა რუსეთში შემოჭრილი ფრანგების განადგურება. ინგერმანლანდიის დრაგუნთა პოლკი, რომელსაც იგი მეთაურობდა, როგორც წესი, მოქმედებდა ყველაზე მძიმე უბნებზე. რუსეთის პირველი და მეორე არმიების შეერთებამდე მათი უკანდახევისას, რუსები ცდილობდნენ შეეჩერებინათ მოწინააღმდეგის წინსვლა ვიტებსკისაკენ. 13 და 14 ივლისს ოსტროვნოსა და კაზახინოსთან (ვიტებსკის მახლობლად) გაიმართა მძიმე და სისხლმღვრელი ბრძოლები, რომელშიც უშიშრად მოქმედებდნენ გენერალ ს. ფანჩულიძევის ნაწილები... ამ დღეს იგი რუსების მარჯვენა ფლანგის კავალერიას მეთაურობდა. 26 აგვისტოს გენერალმა ს. ფანჩულიძემ ბოროდინოს ბრძოლაში გამოიჩინა თავი. ბარონი კორფი, რომელმაც ის ჯილდოზე წარადგინა, საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ „იზიუმის ჰუსართა და პოლონელ ულანთა პოლკებით მან შეუტია მოწინააღმდეგეს და, როდესაც ამ პოლკებში წესრიგი დაირღვა, იგი შეეცადა მათ შეჩერებას, რასაც მიაღწია კიდევაც“. ბოროდინოს ბრძოლაში გამოჩენილი დამსახურებისათვის ს. ფანჩულიძევს **ალმასებით მოჭედილი ოქროს ხმალი ებოძა** [148]. ბოროდინოდან ტარუტინომდე გენერალი ს. ფანჩულიძევი თავისი ნაწილებით რუსეთის არმიის არიერგარდში იბრძოდა, ხოლო 29 სექტემბერს სხვებთან ერთად ვერეიას სიმაგრეების იერიშში მონაწილეობდა. ვერეიას სიმაგრეების განთავისუფლება ბრწყინვალედ შესძლო გენერალ-მაიორმა დოროხოვმა, რომლის გამარჯვებას დიდად შეუწყო ხელი ს. ფანჩულიძემ. „იერიში დასრულდა, წერდა დოროხოვი მ. კუტუზოვს 1812 წლის 4 ოქტომბერს, – ყველგან აღსდგა წესრიგი, გაბატონდა მყუდროება. და მაშინ, როდესაც გამარჯვებულთა ნაწილი ნადავლს იყოფდა, ნაწილი კი დიდი

ხელოვნებით აგებულ სიმაგრეებს ანგრევდა, მოჟაისკის გზაზე მტრის ახალი ძალები გამოჩნდნენ. ეს ნაწილები, რომლებიც (ვერეიას) გარნიზონის გასაძლიერებლად მოდიოდნენ, ფეხოსანთა ოთხი ბატალიონის, კავალერიის სამი ესკადრონისა და რამდენიმე ქვემეხისაგან შედგებოდნენ. გენერალმა ს. ფანჩულიძემ გააგზავნა თავადი ვიდელსკი გრაფ სოლოგუბის დასახმარებლად. სროლამ ერთ საათს გასტანა... მოწინააღმდეგემ ვერ გაბედა წინსვლა, ხოლო როდესაც შეიტყო, რომ ვერეიას სიმაგრე ჩვენს ხელთაა, სულაც პირი იბრუნა. მას მღევარი დაედევნა“ [149]. ამ პატაკში გენერალი დოროხოვი მაღალ შეფასებას აძლევდა ს. ფანჩულიძის სამაგალითო მამაცობას. ამ პატაკის საფუძველზე მ. კუტუზოვი იმპერატორს აცნობდა: „28 სექტემბერს... თავი გამოიჩინა გენერალმა ფანჩულიძემ მეორემ, რომელიც იმ დღეს სარეზერვო ჯარებს სარდლობდა. იგი გონივრულად მოქმედებდა დისპოზიციით დასახელებული პუნქტების აღებისას და ქალაქში შესვლისას ხელქვეითებს პირადი ვაჟკაცობის მაგალითს უჩვენებდა... უმორჩილესად გთხოვთ ღირსი გახადოთ გენერალ-მაიორი ფანჩულიძევი მეორე წმ. ანას 1-ი ხარისხის ორდენისა...“ [150]. ასე წერდა იმპერატორს კუტუზოვი, ადამიანი, რომელიც იშვიათად და ძუნწად თუ შეაქებდა ვინმეს. სამამულო ომის დამთავრების შემდეგ ს. ფანჩულიძევი მონაწილეობდა რუსეთის არმიის საზღვარგარეთულ ლაშქრობაში, რომელიც 1814 წ. რუსების პარიზში შესვლით დასრულდა. ხანგრძლივმა სამსახურმა და სისხლმღვრელ ბრძოლებში მიღებულმა ჭრილობებმა სიმონ ფანჩულიძევის ჯანმრთელობა შეარყიეს. 1814 წლისათვის მას აღარ შეეძლო მოქმედ არმიაში სამსახური. 1814 წლის 19 დეკემბერს იმპერატორმა მიიღო ს. ფანჩულიძევის თხოვნა სამსახურიდან გათავისუფლების შესახებ... 1815 წლის 1 ივნისის ბრძანებით გენერალ-მაიორი ს. ფანჩულიძევი გათავისუფლდა სამსახურიდან ავადმყოფობის გამო, მუნდირის შენარჩუნებით და 30 წელზე მეტი ხანგრძლივი სამსახურისათვის ნახევარი ჯამაგირის ოდენობის პენსიით“ [151]. დაკრძალულია მოსკოვში, სპასო-ანდრონიევის მონასტერში.

ნაპოლეონის წინააღმდეგ ბრძოლების მონაწილე იყო სიმონ განგებლოვი, რომელიც 1799 წ. იტალიის კამპანიაში მონაწილეობისათვის (იბრძოდა პ. ბაგრატიონის რაზმში) მიიღო გენერალ-მაიორობა. 1812 წ., სამამულო ომის

დაწყებისას გენერალი ს. განგებლოვი თავისი პოლკით მოლდავეთში მოქმედებდა და აქტიურად იბრძოდა ნაპოლეონის წინააღმდეგ. იგი უშუალოდ მონაწილეობდა ქ. ტორნისა და ბაუცენის იერიშსა და აღებაში. აქ გამოჩენილი გმირობისთვის მან **წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენი** დაიმსახურა. ს. განგებლოვს სარდლობა ახასიათებდა როგორც შეუპოვარსა და მამაც მებრძოლს. ომის დასასრულს იგი ერთ-ერთ ბრძოლაში დაიჭრა ყუმბარით და კონტუზია მიიღო. 1818 წ. ს. განგებლოვი სამხედრო სამსახურიდან გავიდა მუნდირის და ხელფასის შენარჩუნებით, 1827 წ. კი – გარდაიცვალა [152].

ბაგრატ ბატონიშვილისა და ნიკოლოზ იმერეთინსკის ცნობებით, 1812 წლის სამამულო ომში აქტიური მონაწილეობა მიუღია **პავლე სერგოს ძე ლაშქაროვს (ბიბილურს) (1776–1857)**. თავადი ნ. იმერეთინსკი თავის მოგონებებში მოგვითხრობს: „ბედნიერება მქონდა გამეცნო შევარდინოს დღის ერთ-ერთი გმირი. ეს გახლდათ გადამდგარი გენერალ-მაიორი პ. ლაშქაროვი. შევარდინოსთან იგი კუტუზოვის ნაირად დაიჭრა. ტყვია მას მოხვდა მარჯვენა ლოყაში და მარცხენა ყურის ქვეშ გაიარა. ის თითქმის დაბრმავდა, მაგრამ ცოცხალი დარჩა. ჩემთან საუბარში მოხუცი გოლიათი წუხდა, რომ აღარ შეეძლო კიდევ ერთხელ შეებმოდა მტერს. „აფსუს, დავბერდი და დავბრმავდი, თორემ კიდევ ვიმსახურებდი“, ფრანგებს ვიცნობ, ვიცი მათთან ჭიდილი“-ო. „ჩემი ბრალიაო“ – უთქვამს მას. „წესად მქონდა ცხენიდან ჩამომხტარს მებრძოლა. რამდენჯერ ყოფილა, რომ დაიწყებოდა თუ არა ხელჩართული ომი, მყისვე ჩამოვხტებოდი ცხენიდან, ცხენს მებუკეს დავუტოვებდი, თავად კი გავიქცეოდი ბიჭებთან, გავამხნევებდი და... წინ გავიჭრებოდი... სხვები მომყვებოდნენ. შევარდინოსთან არ ვიცი რატომ, ცხენზე ამხედრებული ვეტაკე მტერს... არ ვიცი, მცხელოდა... დამეზარა ცხენიდან ჩამოხტომა... ჰოდა დავისაჯე კიდევაც. მომეპარა ფრანგი ოხერი და ბაც! მესროლა. ხომ იცით, ამხედრებულს... ფეხით რომ ვყოფილიყავი, აგრე არ მოხდებოდა“. მეთაურის დაჭრის შემდეგ მისი ბატალიონები კი არ არეულან არამედ ორგანიზებულად დაუხვევიათ უკან... მის ხელქვეითებს მამაცობითა და თავდადებით უსახელებიათ თავი. თვითონ გენერალ-მაიორი პ. ლაშქაროვი მძიმე ჭრილობის მიღების შემდეგ მწყობრიდან გამოსულა, რის გამოც სამსა-

ხურისათვის თავი მიუწეებია. ამის შემდეგ გადამდგარ გენერალს დიდხანს უცოცხლია [153].

1812 წლის სამამულო ომში თავი ისახელა ივანე ჟევახოვმა (ჯავახიშვილმა), რომელმაც წინა პერიოდის საბრძოლო კამპანიებში, კერძოდ, ფრანგებთან ომის დროს წმ. გიორგის 3-ე ხარისხის ორდენი დაიმსახურა. სამამულო ომის დაწყების წინ და მის მსვლელობაში პოლკოვნიკი ი. ჟევახოვი (ეს სამხედრო წოდება მან ჯერ კიდევ 1800 წ. მიიღო) გენერალ ტორმასოვის მესამე არმიაში მსახურობდა, ის გენერალ მელისინოს დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა. 1812 წლის 2 ივლისს პოლკოვნიკ ი. ჟევახოვის ნაწილმა დაზვერვის საბრძოლო დავალება შეასრულა. ხოლო 13 ივლისს ფრანგმა გენერალმა რენიემ მის წინააღმდეგ საკმაოდ ძლიერი შენაერთი დაძრა და თავს დაესხა იანოვოში დაბანაკებულ რუსებს. ჯარისკაცთა, ოფიცერთა და პირადად ი. ჟევახოვის მამაცობამ და თავდადებას განაპირობეს ამ იერიშის სრული წარუმატებლობა. მტერმა 5 ვერსით დაიხია. რუსებმა 33 კაცი დაატყვევეს... ამ შეტაკების დროს ი. ჟევახოვს ხელში ჩაუვარდა მეტად მნიშვნელოვანი დოკუმენტი, რომელშიც ფრანგების მომავალი საომარი მოქმედების გეგმა იყო. ი. ჟევახოვის წარმატებებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ამიტომ მათ შესახებ მელისონიმ დაუყოვნებლივ მოახსენა ტორმასოვს, ხოლო ამ უკანასკნელმა – იმპერატორს [154]. მტერი მაინც არ დამცხრალა. მან დამატებითი ძალები მოიშველია და არტილერიის მხარდაჭერით ისევ შეუტია ი. ჟევახოვის დრაგუნებს. დაიწყო ახალი სისხლმღვრელი შეტაკება. სწორედ ამ დროს პოლკოვნიკმა ი. ჟევახოვმა მიიღო გენერალ მელისინის ბრძანება ძველ პოზიციებზე დაბრუნების შესახებ. რუსების მცირერიცხოვან რაზმს მოწინააღმდეგის ავანგარდი დაედევნა, მაგრამ ი. ჟევახოვი სრულ წესრიგში დაბრუნდა თავის პოზიციებზე და ძირითად ნაწილებს შეუერთდა... რაზმი, რომელიც ი. ჟევახოვს დაედევნა, საგრძნობლად დაშორდა გენერალ რენიეს ძირითად ძალებს, ეს კი მათ კარგს არაფერს უქადდა. სწორედ ამიტომ ავანგარდის მეთაურმა გადაწყვიტა, სასწრაფოდ უკან დაბრუნება. ახლა უკვე მას ი. ჟევახოვმა გააყოლა მდევარი, რომელმაც მტრის 28 მეზობელი დაატყვევა და ხელთ იგდო ერთი ქვემეხი. სხვათა შორის, ეს იყო მტრის პირველი ქვემეხი, რომელიც ომის დაწყებიდან

რუსებმა ჩაიგდეს ხელში. ხსენებულ ოპერაციებში გამოჩენილი მამაცობისათვის ი. ჟევახოვი წმ. ვლადიმერის 4-ე ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა [155]. ცამეტი დღის განმავლობაში (1-დან 13 ნოემბრამდე) პოლკოვნიკი ი. ჟევახოვი ვაჟკაცურად ებრძოდა მტერს. 1 ნოემბერს გორნოსტაევკასა და კაბიზას შორის მოწინააღმდეგის 10 ესკადრონი გაანადგურა. მეორე დღეს კი იგი ვოლკოვისკთან იბრძოდა, 4 ნოემბერს ზაბელინთან მან ავსტრიელებს გამოგლიჯა რუსების ალალი. 5 და 11 ნოემბერს იგი მტერს რუდნოსთან და რეჩიცასთან შეეჯახა. 13 ნოემბერს ი. ჟევახოვმა სხვებთან ერთად გადალახა მდინარე მუსოვეცი და ლიუბომლიაში შევიდა... ერთ დოკუმენტში ამის შესახებ ნათქვამია: „...პოლკოვნიკი თავადი ჟევახოვი თავისი ნაწილებით ეკვეთა მტრის შენაერთებს და სდია მათ ქალაქის კედლებამდე, სადაც მას მოწინააღმდეგემ არტილერიის ცეცხლიც დაუშინა, რომელთანაც ჩვენი არტილერია ვერას გახდა“. საბრძოლო ოპერაციებში ი. ჟევახოვის გაბეღულმა და გონივრულმა მოქმედებამ სარდლობის ყურადღება მიიქცია. მან ადმირალ ჩიჩაგოვს წარუდგინა იმ ოფიცერთა სია, რომელთაც განსაკუთრებით გამოიჩინეს თავი ნოემბრის ბრძოლებში. ამ სიაში ი. ჟევახოვის გვარის გასწორვ ეწერა: „ყველა ოპერაციაში წინ უძღოდა პოლკს და მოწინააღმდეგესთან ბრძოლისას თავის ხელქვეითებს გმირობის და თავდადების შესანიშნავ მაგალითებს უჩვენებდა“ [156]. ასე თავგამოდებით ებრძოდა ივანე სიმონის ძე ჟევახოვი რუსეთის ტერიტორიაზე შემოჭრილ ნაპოლეონს. იგი ერთ-ერთი პირველთაგანია, რომელთაც საგრძნობი დარტყმები აგემეს აგრესორს და ამით ფრანგთა „უძლეველი არმიის“ სახელი შეარყიეს. ი. ჟევახოვი ასევე აქტიურად მონაწილეობდა რუსეთის ჯარების საზღვარგარეთულ ლაშქრობაში, რომლის დროს, 1813 წლის 6 აპრილს მას გენერალ-მაიორის წოდება მიენიჭა. 1817 წ. ავადმყოფობის გამო გენერალი ი. ჟევახოვი იძულებული გახდა სამხედრო სამსახური მიეტოვებინა [157].

სპირიდონ ესტატეს ძე ჯავახიშვილი, პავლოგრადის ჰუსართა პოლკის მეთაური, 1812 წლის სამამულო ომში პოლკოვნიკის წოდებით მონაწილეობდა, მაგრამ 1813 წ. იგი უკვე გენერალ-მაიორია. მისდამი რწმუნებული პავლოგრადის ჰუსართა პოლკი დასავლეთის მესამე არმიის შემადგენლობაში შედიოდა. ამ პოლკმა ომის დასაწყისში ბრძოლების გარეშე დაზვერა ბრეს-

ტიდან ფრანგების მოძრაობის მიმართულება. „თავად ჟევახოვის მეთაურობით კობრინოსაკენ გაგზავნილი რაზმის მიერ დადგენილია, – უპატაკებდა ტორმასოვი იმპერატორს, – რომ აქ დაბანაკებული გარნიზონი შედგება ოთხი ფეხოსანი პოლკისა და კავალერიის ნაწილებისაგან. ქალაქთან მიახლოებისას სადაზვერვო რაზმს ავსტრიელ ჰუსართა ოთხმა ესკადრონმა შეუტია, მაგრამ ამ შეტაკების დროს არაფერი მნიშვნელოვანი არ მომხდარა“. 1812 წლის 31 ივლისს გოროდეჩნოსთან უმძაფრესი ბრძოლები მოხდა. მიუხედავად მტრის რიცხობრივი უპირატესობისა, სპ. ჟევახოვმა მას სასტიკი დარტყმა აგემა, მოუსპო რუსების მარცხენა ფლანგის შემოვლის ყოველგვარი საშუალება, რითაც ბრწყინვალედ შეასრულა სარდლობის დავალება. სარდლობის პატაკის დასკვნით ნაწილში არმიის შესახებ ნათქვამია: „პავლოგრადის პოლკისა და ცხენოსანთან ნახევარი ასეულის ამგვარმა გაბედულმა და ძლიერმა მოქმედებამ თავად ჟევახოვის მეთაურობით მეტად სასარგებლო შედეგი მოიტანა, რაც გამოიხატა იმაში, რომ ჯერ ერთი, მოწინააღმდეგემ ვერ განახორციელა თავისი ჩანაფიქრი ჩვენი არმიის მარცხენა ფლანგზე, ვერ დაეუფლა გზებს, რომლებითაც ჩვენ ჯარებს უნდა გაევიდნო და მეორეც, მან ცოცხალი ძალის უზარმაზარი დანაკლისი განიცადა“. გოროდეჩნოსთან ბრძოლაში განსაკუთრებით გამოჩენილ ოფიცერთა სია გენერალმა ტორმასოვმა დასაჯილდოებლად წარადგინა. გრაფაში „რისი ღირსია“ ს. ჟევახოვის გვარის გასწვრივ ეწერა: „ოქროს ხმლისა, წარწერით „მამაცობისათვის“. საბუთებიდან ჩანს, რომ ს. ჟევახოვს ეს ჯილდო მიუღია [158]. 19 აგვისტოს სოფელ ვიესთან ს. ჟევახოვს კვლავ მოუხდა მტერთან შებრძოლება. გენერალ ჩაპლიცის მოწმობით, ს. ჟევახოვი მტკიცედ, გაბედულად ხელმძღვანელობდა კავალერიის წარმატებულ მოქმედებას და მტრის არტილერიის ძლიერი ცეცხლის მიუხედავად, მოწინააღმდეგეს არ მისცა წინ წასვლის საშუალება. 1812 წლის 8 ოქტომბერს მან კვლავ ისახელა თავი გენერალ კონოპკას ლიტვის კორპუსის განადგურებაში [159].

უკანდახეულმა ფრანგებმა მდინარე ბერეზინაზე გადასვლა 14 ნოემბერს დაიწყეს. ეს ამბავი ჩაჩაგოვმა მხოლოდ მეორე დღეს შეიტყო. რუსების ერთადერთი ნაწილი, რომელიც აქ აღმოჩნდა, იყო გენერალ ჩაპლიცის რაზმი, რომელმაც პირველმა შენიშნა, რომ ნაპოლეონს თავისი ჯარი „სადღაც მიჰ-

ყავს ბორისოვოდან“. გენერალი ჩაპლიცი შეეცადა ჩაეშალა მდინარეზე მტრის გადასვლა. მისი რაზმის შემადგენლობაში მოქმედებდა პავლოგრადის ჰუსართა პოლკი ს. ჟევახოვის მეთაურობით. სისხლმღვრელ ბრძოლაში ს. ჟევახოვის ჰუსარები სხვებთან ერთად თავგანწირულად ებრძოდნენ მრავალრიცხოვან მტერს... ჩაპლიცის შეფასებით 14 ნოემბრის ბრძოლაში: „ისინი განსაკუთრებული მამაცობით უტევდნენ მტერს, რამდენიმეჯერ არიეს მისი რიგები და შეინარჩუნეს ყველა პუნქტი...“ [160].

15 ნოემბერს ჩაპლიცის ნაწილი გაძლიერდა ორი ქვეითი პოლკით... ამავე დღეს ბრძოლის ადგილზე ჩაჩაგოვმაც მოიყვანა ჯარი. 16 ნოემბერს ბრძოლა უფრო გამძაფრდა. მიუხედავად დიდი მსხვერპლისა, ს. ჟევახოვის პოლკი ჩვეული მამაცობითა და თავგამოდებით იბრძოდა და ყოველნაირად ცდილობდა მოწინააღმდეგისათვის ხსნის ერთადერთი გზა მოეჭრა. გენერალი ჩაპლიცი აღნიშნავდა, რომ პოლკოვნიკებმა ჟევახოვმა და მასლოვმა „განსაკუთრებული მამაცობითა და ვაჟკაცობით შეუტეეს მოწინააღმდეგის კავალერიას გაანადგურეს და გააქციეს იგი, რითაც ქვეით ჯარებს მტრის სწრაფი დამარცხების საშუალება მისცეს“. მაგრამ ამ ცალკეულ წარმატებებს არ შეეძლო შეეცვალა მოვლენათა განვითარება. ნაპოლეონმა მთავარი გააკეთა: მან მოხერხებულად მოატყუა ჩიჩაგოვი, ეს „სულელი ადმირალი“ და ბერეჟინას მარჯვენა ნაპირზე გადავიდა. გაქცეულ იმპერატორს ფეხდაფეხ მისდევდა რუსეთის არმია, რომლის შემადგენლობაში თავისი ჰუსარებით ს. ჟევახოვი იყო. მათ მოწინააღმდეგეს სდიეს ბერეჟინიდან ნემანამდე. იმ გენერალთა და ოფიცერთა სიაში, რომელთაც თავი გამოიჩინეს ფრანგების დევნაში, ს. ჟევახოვის შესახებ წერია: „...დევნის დროს მისდამი რწმუნებული პოლკით ყველგან აღწევდა. მოუსვენრად, ენერგიულად, მამაცად და ვაჟკაცურად ანადგურებდა მტერს. ამ პოლკოვნიკის მოღვაწეობა განსაკუთრებული პატივისცემის ღირსია“. 1812 წლის 18 ნოემბრიდან 4 დეკემბრამდე მიმდინარე საომარ მოქმედებებში მონაწილეობისათვის ს. ჟევახოვი დაჯილდოვდა წმ. გიორგის 3-ე ხარისხის ორდენით. გენერალ-მაიორი, სპირიდონ ჟევახოვი 47 წლის ასაკში 1817 წ. გარდაიცვალა საქსონიაში [161].

1812 წლის კამპანიის დროს ნაპოლეონის არმიის განადგურებაში ზემოთ დასახელებულ ქართველ გენერლებთან ერთად მნიშვნელოვანი როლი შეას-

რულა რომან ივანეს ძე ბაგრატიონმა (1778–1834) – გენერალ პეტრე ბაგრატიონის ძმამ. ის ტორმასოვის მესამე არმიაში მსახურობდა. 29 ივლისს პრუჟანისთან გამართულ ბრძოლაში და შემდეგ უკან დახევისას განსაკუთრებით ისახელეს თავი ალექსანდრიის პოლკის ჯარისკაცებმა და ოფიცრებმა, რომელსაც პოლკოვნიკი რ. ბაგრატიონი მეთაურობდა. „ბრძოლის დაწყებისას, – ნათქვამია დოკუმენტში, – იგი ცალკე რაზმთან ერთად მარცხენა მხარეს, სოფელთან იდგა... შეუდარებელი მამაცობით მთელი დღის განმავლობაში აკავებდა მოჭარბებულ მოწინააღმდეგეს... განსაკუთრებით კი უკან დახევის დროს. იგი ყოველთვის ჩნდებოდა იქ, სადაც მტერი უტევდა, მიუხედავად მტრის არტილერიის და თოფების სასტიკი ცეცხლისა“ [162].

წარმოუდგენელი სირთულეების დაძლევით, გრაფმა ლამბერტმა, რომლის დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა რ. ბაგრატიონი, გოროდენოს მიაღწია. 31 ივლისს მეტად მძიმე ბრძოლაში რ. ბაგრატიონი, ისევე, როგორც ს. ჟევახოვი, ერთ-ერთ იმათგანი იყო, ვინც თავისი მამაცური და გონივრული მოქმედებით უზრუნველყო ავსტრიელ-საქსონელთა კორპუსების დამარცხება. რ. ბაგრატიონის ალექსანდრიის პოლკმა მტრის ფლანგსა და ზურგში ენერგიული მოქმედებით სრულიად არია მისი რიგები და აიძულა გაქცეულიყო. ერთ დოკუმენტში მის შესახებ ნათქვამია, რომ 31 ივლისს მან ალექსანდრიის ჰუსართა პოლკის ბატალიონით შეუტია მოწინააღმდეგის კავალერიას, პირი აბრუნებინა, ტყვედ იგდო 2 ოფიცერი და 60 ჯარისკაცი“. ამ ოპერაციისათვის რ. ბაგრატიონი წმ. ვლადიმერის 3-ე ხარისხის ორდენით დააჯილდოეს [163]. გოროდენოსთან ბრძოლის შემდეგ რ. ბაგრატიონმა მესამე არმიასთან ერთად ლუცკისაკენ დაიხია ჩინაგოვის დუნაის არმიასთან შესაერთებლად. 9 სექტემბერს დილის 3 საათზე გრაფმა ლამბერტმა მოულოდნელი იერიში მიიტანა მტრის ბანაკზე და აშკარა წარტმატებას მიაღწია... „შიშით შეპყრობილი მოწინააღმდეგე თავზარდაცემული გარბოდა... თავადმა რ. ბაგრატიონმა ოთხ ვერსზე სდია მოწინააღმდეგეს“. ამ მოულოდნელი თავდასხმის შედეგად ფრანგებმა 400-ზე მეტი მეზრძოლი და უთვალავი სამხედრო აღჭურვილობა დაკარგეს. რუსებმა ტყვედ ჩაიგდეს 9 ოფიცერი და ორასამდე ჯარისკაცი. ამ გამარჯვებაში განსაკუთრებული ღვაწლი რ. ბაგრატიონს ეკუთვნოდა. ეს კარგად ჩანს გრაფ ლამბერტის მიერ რ. ბაგრატიონის ჯილდოზე წარდ-

გენისას დაწერილი დახასიათებიდან, რომელშიც ნათქვამია, რომ იგი „თავისი სამი ესკადრონით ღროზე მივიდა დანიშნულ ადგილზე, მოემზადა შეტევისათვის, ვაჟკაცურად ეძგერა მოწინააღმდეგის კავალერიის მარჯვენა ფლანგს, არია იგი, მეტწილად აკუწა, ხოლო გადარჩენილებს სდია 4 ვერსზე. ერთი სიტყვით, მისი გონივრული განკარგულებებით და გამორჩეული მამაცობით დიდად შეუწყო ხელი 9 სექტემბრის ოპერაციის წარმატებას“ [164]. გრაფი ლამბერტი შუამდგომლობდა უმაღლესი სარდლობის წინაშე ბაგრატიონის წმ. ანას 2-ე ხარისხის აღმასებიანი ორდენით დაჯილდოებისა და მისთვის გენერალ-მაიორის წოდების მინიჭების თაობაზე. როგორც ჩანს, ეს შუამდგომლობა უყურადღებოდ დაუტოვებიათ და თავის ღროზე რ. ბაგრატიონს დასახელებული ოპერაციისათვის არც ჯილდო და არც წოდება არ მიუღია. მისი დამსახურების შეუფასებლობით განაწყენებულმა პოლკოვნიკმა ტორმასოვს მიმართა, რომელმაც სპეციალური პატაკით 1813 წლის 23 აპრილს მ. კუტუზოვის წინაშე დასვა საკითხი... ტორმასოვის წარდგინებამ ამჯერად მიზანს მიაღწია და მას 1813 წლის 21 მაისს გენერალ-მაიორის სავსებით დამსახურებული წოდება მიენიჭა [165]. აღმირალი ჩიჩაგოვი, უმაღლესი სარდლობის განკარგულების თანახმად, გამოეყო მესამე არმიას და ღუნაის არმიით მინსკისა და ბორისოვოს მიმართულებით წავიდა. მას ვიტგენშტეინთან კავშირის დამყარება და ნაპოლეონისათვის მოსკოვიდან გასაქცევი გზის გადაჭრა დაევალა. 25 ოქტომბერს მისი არმია უკვე სლონიმში იყო, ხოლო მეორე დღეს ბორისოვოსაკენ აიღო გეზი. ნესვიჟიდან ნოვოსვერჟენისაკენ გადასვლისას ჩიჩაგოვს აცნობეს, რომ მინსკის ფრანგმა გუბერნატორმა მის წინააღმდეგ დაძრა ჯარი გენერალ კოსეცკის მეთაურობით. გრაფმა ლამბერტმა გაანადგურა მტრის ჯარი და 1 ნოემბერს ნოვოსვერჟენი დაიკავა. კოსეცკის გადარჩენილ ნაწილებს ლამბერტმა მდევარი გააყოლა, რომელიც მას ორი დღის განმავლობაში მისდევდა, ვიდრე კოსეცკი მინსკში დაბრუნდა. ლამბერტის მოწმობით, ყველა ამ საქმეში დიდად ისახელა თავი რ. ბაგრატიონმა, რომელმაც ალექსანდრიის ჰუსართა პოლკით ძალიან შეუწყო ხელი მინსკიდან მტრის განდევნას. ფრანგები მინსკიდან 4 ნოემბერს გაიქცნენ. მინსკის აღების ოპერაცია ფრანგებისათვის იმ ზომამდე მოულოდნელი აღმოჩნდა, რომ მათ ნაპოლეონის არმიისათვის გამზადებული სურსათ-სანოვაგისა

და სამხედრო აღჭურვილობის განადგურებაც ვერ მოასწრეს. დაულალავი გრაფი ლამბერტი ბორისოვოსაკენ მიიწევდა. რ. ბაგრატიონის მიზანიც ბორისოვი იყო. 9 სექტემბერს მძიმე სისხლმღვრელი ბრძოლების შემდეგ რუსების ავანგარდმა ქალაქი გაათავისუფლა. სულ მალე ჩინაგოვმა აქ თავისი შტაბი გადმოიტანა. ბორისოვოსათვის ბრძოლებში ორივე მხარემ მნიშვნელოვანი დანაკლისი განიცადა. გრაფმა ლამბერტმა, თავად მძიმედ დაჭრილმა, მოკლულთა და დაჭრილთა სახით 1500 კაცი დაკარგა. ეს მთელი რაზმის ნახევარი იყო (რაზმს სულ 3200 კაცი ჰყავდა). რაც შეეხება ფრანგებს, მათი დანაკლისი უფრო დიდი იყო. საკმარისია აღინიშნოს, რომ რუსებმა 2500 ჯარისკაცი დაატყვევეს [166], რაშიც დიდი იყო გენერალ რომან ბაგრატიონის დამსახურება, რომელმაც ნაპოლეონთან ბრძოლების მთელი პერიოდის მანძილზე ღირსეულად წარმოაჩინა თავისი შესაძლებლობები, თითქმის ისე, როგორც პეტრე ბაგრატიონის ძმას შეეფერებოდა. გარდა ზემოდ აღნიშნული სამხედრო მოღვაწეებისა, ამ ომებში მიიღეს მონაწილეობა: **ივანე სტეფანეს ძე გურიელმა**, გენერალ-მაიორმა (1780–1818) [167]; **ალექსანდრე ივანეს ძე ქუთაისოვმა**, გენერალ-მაიორმა (1784–1812) [168]; ბოროდინოს ბრძოლაში რუსეთის არტილერიის უფროსი (წარმოშობით ქუთაისიდან იყო), **სერგო ივანეს ძე ბაგრატიონ-დავიდოვმა** (1790–1878) [169]; **სიმონ ეფრემის ძე კალატოზიშვილმა (კავკასიძემ)** (1767–1823) [170] და მრავალმა სხვა ჩვენმა თანამემამულემ. ამგვარად, ყოველი ზემოთქმულის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ რუსი ხალხის 1812 წლის სამამულო ომში ქართველი გენერლების მონაწილეობას (ქართველი ოფიცრების მსგავსად) უფრო მასობრივი ხასიათი ჰქონდა ვიდრე წინა პერიოდის საბრძოლო ოპერაციებში. საკმარისია დავასახელოთ გენერლები: ორი ძმა ბაგრატიონი, ორი ძმა იაშვილი, ორი ძმა ფანჩულიძე, სამი ჯავახიშვილი, ს. განგებლიძე, პ. ლაშქაროვი და სხვები. ქართველი გენერლები: პ. ბაგრატიონი, ლ. იაშვილი, ი. ფანჩულიძე და სხვები უნარიანად სარდლობდნენ მათ დაქვემდებარებაში მყოფ გაერთიანებებსა და შენაერთებს. ისინი პირადი მამაცობისა და თავგანწირვის მაგალითებით აღაფრთოვანებდნენ ხელქვეითებს, სასტიკ დარტყმებს აყენებდნენ მოწინააღმდეგეს, რისთვისაც

მაღალ საიმპერატორო ჯილდოებს იმსახურებდნენ. ამასთანავე, მათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ეპოქის სამხედრო ხელოვნების განვითარებაში.

დასკვნა

XVIII საუკუნესა და XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამსახურში მყოფი ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა საბრძოლო ოპერაციებში საშუალებას იძლევა გაკეთდეს შემდეგი დასკვნები:

1. ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი (იმერეტინსკი) მაღალი რანგის პირველი ქართველი გენერალი იყო რუსეთის კარზე, რომელიც საარტილერიო უწყებას ედგა სათავეში და მნიშვნელოვან ორგანიზაციულ ღონისძიებებს ახორციელებდა ამ ჩამორჩენილი დარგის ახლად ჩამოყალიბებისა და ძირეული რეორგანიზაციისათვის. მისი ტყვედ ჩავარდნის გამო, მართალია, ეს საქმე ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი, მაგრამ მისი ღვაწლი და დამსახურება რუსეთის წინაშე დიდია.

2. ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი იყო მრავალმხრივი მოღვაწე, რუსეთის არმიის საარტილერიო უწყების ფაქტობრივი შემქმნელი და მისი ღირსეული ხელმძღვანელი, რომელმაც სამართლიანად დაიმსახურა გენერალ-ფელცეიხმაისტერის მაღალი სამხედრო თანამდებობა. იგი იყო სამხედრო-საარტილერიო საქმის შესანიშნავი ორგანიზატორი და გარკვეულწილად თეორეტიკოსიც, რომელსაც სამწუხაროდ არ დასცალდა ბოლომდე თავისი ნიჭის მთელი ძალით გამოვლენა.

3. XVIII საუკუნის I ნახევარში რუსეთში დასახლებულმა ქართველებმა განსაკუთრებული დაინტერესება და მიდრეკილება გამოიჩინეს სამხედრო საქმისა და სამხედრო ტექნიკისადმი, რამაც შემდეგში განაპირობა მათი სამსახურის პროფილის განსაზღვრა.

რუსეთის სამხედრო სამსახურში შესული ქართველი ოფიცრები აქტიურად მონაწილეობდნენ კასპიისპირეთის ლაშქრობაში (1722–1723), რუსეთ-ოსმალეთის (1735–1739) და რუსეთ-შვედეთის (1741–1743) წლების ომებში. მათმა მამაცობამ, მხედრულმა ოსტატობამ და მეთაურებისათვის საჭირო უნარ-ჩვევებმა გარკვეულ ტრადიციას ჩაუყარეს საფუძველი, რომელმაც შემდგომ პერიოდში კიდევ უფრო მეტად იჩინა თავი.

4. შვიდწლიან (1756–1763) ომში აქტიურად მონაწილეობდნენ ჩვენი თანამემამულეები, რომელთაგან ორმა გენერალ-ანშეფის მაღალი სამხედრო წოდება დაიმსახურა. ისინი კარგად გაერკვნენ იმ დროის სამხედრო სტრატეგიასა და ტაქტიკაში.

ამასთან, წინა პერიოდისაგან განსხვავებით, ქართველმა ოფიცრებმა და გენერლებმა თავი ისახელეს არა მხოლოდ სახმელეთო ძალების შემადგენლობაში, არამედ სამხედრო-საზღვაო ფლოტშიც. გარდა ამისა, ნოვატორებად მოგვევლინნენ სამხედრო-ტექნიკურ დარგსა და არტილერიაში.

5. (1768–1774) რუსეთ-ოსმალეთის ომში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების, მონაწილეობას უფრო აქტიური ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე XVIII ს. I ნახევარში, რუსეთის მიერ ჩატარებულ საბრძოლო ოპერაციებში.

რუსეთ-ოსმალეთის (1768–1774) ომში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების და მათდამი დაქვემდებარებული ნაწილებისა და შენაერთების უნარიანმა ხელმძღვანელობამ, გამბედაობამ და სიმამაცემ მნიშვნელოვანი სტიმული მისცა ჩვენს თანამემამულეებს რუსეთის არმიის მომავალ ბრძოლებში უფრო აქტიური მონაწილეობისათვის, რაშიც თავის მხრივ, დიდი როლი შეასრულა ქუჩუკ-კაინარჯის საზავო ხელშეკრულების 23-ე მუხლმა, რომლითაც რუსეთი იმერეთის სამეფოს (საქართველოს) მფარველად გამოდიოდა.

6. (1787–1791) რუსეთ-ოსმალეთის ომში ქართველი ოფიცრები უნარიანად მეთაურობდნენ მათდამი დაქვემდებარებულ ნაწილებს (ბატალიონს, პოლკს, ბრიგადას), ოსტატდებოდნენ მტრის თავდაცვითი პოზიციების გარღვევასა და განსაკუთრებით ციხე-სიმაგრეების აღებაში, რომლის დროსაც პრაქტიკულად ამდიდრებდნენ თეორიულ ცოდნას და სრულჰყოფდნენ ბრძოლის მსვლელობის ტაქტიკურ ხერხებს. ყოველივე ამან ბევრ მათგანს ფართოდ გაუხსნა ასპარეზი მაღალი სამეთაურო თანამდებობის დასაკავებლად და გენერლის სამხედრო წოდებების მისაღებად (მაგალითად: პეტრე ბაგრატიონი, ჰავლე ციციანოვი, ვლადიმერ და ლევან იაშვილები და სხვები).

7. ქართველმა ოფიცრებმა და გენერლებმა სიმამაცე და გამბედაობა გამოავლინეს პოლონეთის (1794) აჯანყების ჩახშობასა და განსაკუთრებით იტალიისა და შვეიცარიის ლაშქრობების პერიოდში (1799), რომლის

დროსაც ყველაზე მეტად გენერალ პეტრე ბაგრატიონის მიერ ბრწყინვალედ ჩატარებულმა ავანგარდულმა და არიერგარდულმა ბრძოლებმა სამხედრო სპეციალისტთა ერთსულოვანი აღიარება და მოწონება დაიმსახურა როგორც რუსეთში, ასევე საზღვარგარეთ.

8. ქართველმა ოფიცრებმა და გენერლებმა (ისე როგორც XVIII საუკუნის მთელ მანძილზე რუსეთის მიერ წარმოებულ ომებში), კვლავ აქტიური მონაწილეობა მიიღეს რუსეთ-სპარსეთის (1804–1813) და რუსეთ-ოსმალეთის (1806–1812) წლების ომებში. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატის (1783) პირობები ფეხქვეშ იქნა გათელილი, ქართველი ოფიცრები და გენერლები სიმამაცისა და თავდადების მაგალითებს იძლეოდნენ, რაც მთავარია, მათ სწამდათ, რომ საქართველოს ისტორიული მტრების სპარსეთის და ოსმალეთის წინააღმდეგ წარმატებითი ბრძოლები დადებითად იმოქმედებდა მათი სამშობლოს საკეთილდღეოდ. ამასთან განსაკუთრებით აღსანიშნავია გენერალ პეტრე ბაგრატიონის მხედართმთავრული ტალანტის გამოვლინება, რომელიც გენერალ პავლე ციციანოვის შემდეგ მეორე იყო, რომელმაც ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში ღირსეულად შესძლო მთავარსარდლობა და ამ თანამდებობაზე ყოფნისას გამოავლინა დიდი მხედართმთავრის საუკეთესო თვისებები: სამხედრო თეორიისა და სტრატეგიის ცოდნა, მოწინააღმდეგის ჩანაფიქრის გამოცნობა, მისი პოზიციების შეფასება, გაბედული და მოულოდნელი შეტევების ჩატარება, რისკზე წასვლა, ხოლო აუცილებლობის დროს ორგანიზებულად უკან დახვევის გადაწყვეტილების მიღება და ა.შ.

9. 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომში ქართველმა ოფიცრებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს. ამის დასტურს წარმოადგენს რუსი ხალხის სამამულო ომის მონაწილე ქართველ ოფიცერთა სოციალური წრის გაფართოება. საქართველოს სამეფო დინასტიის წარმომადგენელთა გარდა, ნაპოლეონის წინააღმდეგ ომში აქტიურად იბრძოდნენ როგორც თავადაზნაურთა (მაგალითად: ციციანოვები, ერისტოვები, ბარატოვები, ყუვანოვები, იაშვილები, ფანჩულიძეები და სხვ.), ისე დაბალი სოციალური წარმოშობის საგვარეულოს წარმომადგენლებიც (მაგალითად: პოდპოლკოვნიკი მაქაცარიძე, მურადაშვილი და ა.შ.), რომლებმაც თავიანთი სიცოცხლის

რისკის ფასად სიმამაცე და თავგანწირვა გამოავლინეს, რისთვისაც დამსახურებულად მოიპოვეს რუსეთის იმპერიის მაღალი საბრძოლო ჯილდოები, ამასთან არა მხოლოდ შეინარჩუნეს, არამედ მნიშვნელოვნად განავითარეს რუსეთის საიმპერიო არმიაში ჩვენს თანამემამულეთა მიერ დამკვიდრებული მდიდარი და სახელოვანი საბრძოლო ტრადიციები.

10. გენერალმა პეტრე ბაგრატიონმა ნაპოლეონის მრავალრიცხოვან არმიასთან უთანასწორო შერკინებში თითქმის შეუძლებელი შეძლო. მან უბადლო მანევრირებით უკან დახევისას განახორციელა, მე-2 არმიის შეერთება 1-ლ არმიასთან, რითაც ხელი შეუწყო რუსეთის იარაღის საბოლოო გამარჯვებას.

ჯარისკაცებისა და საერთოდ ხელქვეითებისადმი მზრუნველობა, პირადი სიმამაცე და თავგანწირვა პეტრე ბაგრატიონის მეომრებს სასწაული გამბრუნების ჩამდენ გოლიათებად აქცევდა (ამის ნათელ დადასტურებას სხვა მრავალთან ერთად ბოროდინოს ბრძოლაც წარმოადგენს).

2-ე არმიის სარდალი პეტრე ბაგრატიონი შევიდა 1812 წლის სამამულო ომის ისტორიაში არა მხოლოდ როგორც თავდაცვითი საომარი ოპერაციების აქტიური მომხრე და ჩინებულ ორგანიზატორი, არამედ, როგორც სამხედრო თავდაცვითი ოპერაციების ბრწყინვალე ორგანიზატორი, რომელსაც ჰქონდა შეთვისებული სამხედრო მეცნიერების მიღწევები.

როგორც მაღალგანათლებული სამხედრო მოღვაწე (ცნობილ მხედართმთავართა შორის), პეტრე ბაგრატიონი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ხელსაყრელი პოზიციების შერჩევას, სისწრაფეს, მოულოდნელობას. მისთვის არ არსებობდა არანაირი დაბრკოლება, არანაირი ხელის შემშლელი პირობები. იგი ყოველთვის მზად იყო ურთულესი საბრძოლო ოპერაციების შესასრულებლად.

პეტრე ბაგრატიონის სარდლობით ჩატარებულმა სამხედრო ოპერაციებმა გაამდიდრეს XVIII საუკუნის დამლევისა და XIX საუკუნის დასაწყისის არა მხოლოდ რუსული სამხედრო ხელოვნება, არამედ საერთოდ სამხედრო ხელოვნება.

11. 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში და (1813–14) საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში ქართველი გენერლების მონაწილეობამ

უფრო აქტიური ხასიათი მიიღო, ვიდრე წინა პერიოდების საბრძოლო ოპერაციებში. საკმარისია დავასახელოთ: ორი ძმა პეტრე და რომან ბაგრატიონი, ორი ძმა იაშვილი, ორი ძმა ფანჩულიძევი (ფანჩულიძე), სამი ჟევახოვი (ჯავახიშვილი), სიმონ განგებლოვი (განგებლიძე), ანტონ შალიკოვი (შალიკაშვილი), ალექსანდრე ქუთაისოვი, პავლე ლაშქაროვი (ბიბილური) და სხვები. ქართველი ოფიცრები და გენერლები უნარიანად ხელმძღვანელობდნენ მათ დაქვემდებარებაში მყოფ ნაწილებს, შენაერთებსა და გაერთიანებებსა, ისინი პირადი მამაცობისა და თავგანწირვის მაგალითებით აღაფრთოვანებდნენ ხელქვეითებს, სასტიკ დარტყმებს აყენებდნენ მოწინააღმდეგეს, რისთვისაც მაღალ საიმპერატორო ჯილდოებს იმსახურებდნენ. ამასთანავე, მათ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს რუსეთის სამხედრო ხელოვნების განვითარებაში.

12. XVIII საუკუნესა და XIX საუკუნის დასაწყისში ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მასობრივმა და აქტიურმა მონაწილეობამ რუსეთის არმიის მიერ წარმოებულ სამხედრო ლაშქრობებსა და საომარ ოპერაციებში მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი რუსი და ქართველი ხალხის საბრძოლო თანამეგობრობის ჩამოყალიბებას, რამაც შემდგომში განვითარება ჰპოვა როგორც XIX საუკუნეში, ისე I და II მსოფლიო ომების ფრონტებზე.

ნაშრომს თან ერთვის დამოწმებული ლიტერატურის და წყაროების სია, დანართები და სამხედრო მოქმედებათა რუკები.

სარჩევი

	შესავალი	2
თავი I	წყაროები და ისტორიოგრაფია	4
თავი II	ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში XVIII საუკუნის I ნახევარში	
§1	უფლისწულ ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი-იმერეტინსკის მოღვაწეობა რუსეთის არმიაში	12
§2	ქართველი ოფიცრების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1736–1739) და რუსეთ–შვედეთის (1741–1743) ომებში	30
თავი III	ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში XVIII ს. II ნახევარში	
§1	ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა (1756–1763) ომში	46
§2	ქართველი ოფიცრების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1768–1774) ომში	53
§3	ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791)	65
§4	ქართველი გენერლების მონაწილეობა პოლონეთის (1794) აჯანყების ჩახშობასა და რუსეთის არმიის (1799) საზღვარგარეთულ (1813–1814) ლაშქრობებში	73
თავი IV	ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში XIX ს. დასაწყისში	
§1	ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-სპარსეთის (1804–1813) და რუსეთ-ოსმალეთის (1806–1812) ომებში	79
§2	ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში	95
§3	ინფანტერიის გენერლის პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონის მონაწილეობა 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში ომში	103

.....	
§4 ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა 1812 წლის სამამულო ომსა და რუსეთის არმიის საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში ..	126
დასკვნა	145
გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა	151
.....	
დანართები	

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

თავი I. წყაროები და ისტორიოგრაფია

1. Хмыров М. Главные начальники русской артиллерии: Первый генерал-фельдцейхмейстер, царевич Александр Арчилович Имеретинский. Артиллерийский журнал, 1866, СПб, №1, с. 31.
2. ს. ბორისოვი. „ბაგრატიონი“, თბ., 1941.
3. Гришанов В. Багратион в Петербурге, Ленинград, 1979 г.
4. ს. გოლუბევი. ბაგრატიონი. სახელი და დიდება 1812 წლისა. თბ., 1948 წ.
5. Писанко А. Последняя болезнь князя Багратиона. // Военно-исторический сборник, СПб, №1, 1911.
6. Е. Тарле. Нашествие Наполеона на Россию, 1812, М., 1938.
7. Петров А. Война России с Турцией и Польскими конфедератами 1769–1774 гг., т. 1–5, СПб (1866-1874).
8. Бранденбург Н. 500-летие русской артиллерии, СПб, 1880.
9. Михайловский-Данилевский А. Галерея Зимнего дворца. СПб, 1843.
10. Дубровин Н. История войн и владычества России на Кавказе, т. 4-6, СПб, 1886-1888 гг.
11. Потто В. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т. 1, вып. 3-4; т. 3, вып. 1-2, СПб, 1885–86.
12. Розенберг П. К истории военно-судных заведений /Очерки допетровской России, СПб, 1878/.
13. Шендзиковский П. Конспект лекций по уголовному законодательству, СПб, 1855.
14. Бобровский С. К развитию и совершенствованию образования и навыков юристов военного ведомства //Ежегодник военно-юридической академии, 1891, №1.

15. Великий князь. Михаил Николаевич. Военная галерея 1812 года, СПб, 1912 г.
16. Кавказ (газета). 1846, №26, 39; 1847, №21, 23.
17. Богданович М. Походы Потемкина, Румянцева и Суворова в Турцию, СПб, 1852.
18. Петрушевский А., Генералиссимус А Суворов, СПб, 1884.
19. Глинка С. Записки о 1812 годе. СПб, 1836
20. Давыдов Д. Сочинения, М., 1962.
21. Ахшарумов Д. Описание Отечественной войны 1812 г., СПб, 1819.
22. Беннингсен Л. Записки о войне с Наполеоном, СПб, 1900.
23. Ермолов А. Записки о войне 1812 г, Лондон, 1863.
24. Деминский И. Поход Наполеона в 1812 на Россию или описание случайностей (случаев). СПб, 1813.
25. ბაგრატი ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა, თბ., საქართველოს მეცნ. აკადემიის გამომცემლობა, 1941.
26. ზ. ჭიჭინაძე. რუსეთის მამულიშვილური ომი 1812. თბ., 1912.
27. Эсадзе Б. Летопись Грузии // Юбилейный сборник к 300-летию царствования дома Романовых 1613–1913, вып. I, изд. П. Туманова, Тф., 1913.
28. ვ. მაჭარაძე. რუსეთის არტილერიის ნოვატორი, /ჟურნ. „მეცნიერება და ტექნიკა“, №5, თბ., 1955.
29. ნ. ნადიბაიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილი, /ჟურნ. „ცისკარი“, №2, 1971.
30. მ. გონიკიშვილი. ქართველი უფლისწული რუსეთის სამეფო კარზე, /ჟურნ. „ცისკარი“, №5, 1972/.
31. ნ. ჯაღუგიშვილი. ალექსანდრე არჩილის ძის ბიოგრაფიისათვის, /ჟურნ. „ცისკარი“, №10, 1985/.
32. ნ. ნაკაშიძე. ბოროდინოს გმირი, თბ., 1961.
33. მ. ახოზაძე. დიდი მხედართმთავარი პეტრე ბაგრატიონი, თბ., 1958.
34. ა. შერვაშიძე. ბაგრატიონი, ბათუმი, 1976.
35. ი. ანთელავა. ქართველები 1812 წლის სამამულო ომში, თბ., 1984.

36. შ. მეგრელიძე. ჩვენი სახელოვანი სამხედრო წინაპრები, თბ., 1979.
37. გ. პაპავა. ქართველების დასახლება რუსეთსა და უკრაინაში (XVIII ს.). /ი. გოგებაშვილის სახ. თელავის სახ. პედ. ინსტ. შრომები, ტ. VIII, 1957/.
38. ვ. ტატიშვილი. ქართველები მოსკოვში, თბ., 1959.
39. Горгидзе М. Грузины в Петербурге, Тб., 1976, с. 86.
40. ფ. სიხარულიძე. მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიიდან, თბ., 1991.
41. ფ. სიხარულიძე. დოკუმენტები საქართველო-შვედეთის ურთიერთობის ისტორიისათვის, კრებ. „მეგობრობა“, ტ. II, 1980.
42. Ватейшвили Д. Грузия и европейские страны, т. 2 // Побратим Петра Великого: Жизнь и деятельность Александра Багратиони // М., 2003.
43. მ. გოგიტიძე. რუსეთის იმპერიის სამეფო არმიის ქართველი გენერლები (ბიოგრაფიული ცნობარი), თბ., 1999.
44. Гогитидзе М. Грузинский генералитет (1699–1921) биографический справочник // Киев, 2001.
45. ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1968, ნაწ. II.
46. ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწ. III, თბ., 1988.
47. გ. პაიჭაძე. მოსკოვის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, /ჟურნ. „მნათობი“, №10, 1956/.
48. Г. Пайчадзе. К истории грузинской колонии в Москве в XVII-XVIII веках. Тб., 1982.
49. გ. ავალიანი. რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან (ქართველი მხედართმთავრები რუსეთის არმიაში), თბ., 1967.
50. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1993.

თავი II. ქართველი იფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში XVIII-ე საუკუნის I ნახევარში

§1. უფლისწულ ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონი-იმერეტინსკის მოღვაწეობა რუსეთის არმიაში

1. Записка о принятии в покровительство царя Арчила в 1683 г. // Древняя российская вивлиофика, 2-е изд., М., 1790, ч. XV, с. 306-326.
2. Татишвили В. Грузины в Москве (1653–1722), Тб., 1959, с. 158.
3. Ватейшвили Д., Грузия и Европейские страны, М., 2003, т. II, с. 61-62.
4. Там же, с. 59.
5. Татишвили В., там же, с. 168-169: Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом, М., 1872, т. 2, с. 345.
6. Дворцовые разряды, т. IV, с. 853-855.
7. Петров П. Петр Великий, последний царь Московский, и первый Император Всероссийский (1672–1725), СПб, 1872, с. 51.
8. Дриссен Н. Царь Петр и его голландские друзья, СПб, 1996, с. 14-15.
9. Устрялов Н. История царствования Петра Великого в 3-х томах, СПб, 1851, с. 563.
10. Письма и бумаги Императора Петра Великого, СПб, 1887, т. 1, с. 186–187.
11. Хмыров М. Артиллерийский журнал, с. 31.
12. Ватейшвили Д., указ. соч., т. 2, М., 2003, с. 175.
13. Там же, с. 175-176.
14. Там же, с. 179.
15. Там же, с. 181.
16. Там же, с.
17. Богословский М., Петр I, Материалы для биографии, М., 1940–48, т. 2, с. 293-294.

18. Там же, с. 361-362.
19. Пекарский П. Наука и литература при Петре Великом, СПб, 1862, с. 14, 527.
20. Ватейшвили Д., указ. соч., т. 2, М., 2003, с. 225-226.
21. Там же, с. 226.
22. Дворцовые разряды по Высочайшему повелению, изданные II отделением собственной Е. И. В. канцелярии в 1850–1912, т. I–IV, СПб, 1855, т. IV, с. 1133.
23. Архив Госуд. военной коллегии / Список военным генералам со времен Императора Петра I до Императрицы Екатерины II/ СПб, 1809, с. 9.
24. Ватейшвили Д., указ. соч., с. 249.
25. Письма и бумаги Императора Петра Великого, СПб, 1887, т. 1, с. 824.
26. Там же
27. Татишвили В. Грузины в Москве (1653–1722), Тб., 1959, с. 184-185.
28. Письма и бумаги Императора Петра Великого, СПб, 1887, т. 1, с. 713.
29. Тыртов Е. История о Якове Федоровиче Долгорукове, М., 1807, ч. 1, с. 85–95.
30. Устрялов Н. История царствования Петра Великого в 3-х томах, СПб, 1851, т. 4, ч. 2, прил. II, с. 177.
31. Там же, с.
32. Ватейшвили Д., указ. соч., с. 274.
33. მ. გონიკიშვილი. ბაგრატიონთა დასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში, თბ., 1986 ვვ.
34. Мережковский Д. Петр и Алексей. Изд., М. Пирожкова, 1905, СПб, с. 137-138.
35. РГАДА, ф. 9 (кабинет Петра I) отд. II, кн. 11, л. 385–386.
36. Ватейшвили Д., указ. соч., с. 462.

37. Там же.
38. Там же.
39. Описание рукописей института им. К. Кекелидзе. АН Грузии, Тб., 1948, т. III, с. 63.
40. Надибаидзе Н., Александр Имеретинский, Тб., 1971, с. 17.
41. Там же.
42. Полный свод законов Российской Империи с. 1-16т, СПб /под редакцией Г. Савича, т. 1, 1903–1905, т. 4, №2335.
43. Ватейшвили Д., указ. соч., с. 637–638.
44. ფ. სიხარულიძე. მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიისათვის, თბ., 1991, გვ. 235-236.
45. იქვე, გვ. 236.
46. იქვე.
47. იქვე.
48. იქვე.
49. იქვე, გვ. 238.

§2. ქართველი ოფიცრების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1736–1739) და რუსეთ–შვედეთის (1741–1743) ომებში

50. ფ. სიხარულიძე. მოსკოვის ქართული ახალშენის ისტორიისათვის, თბ., 1991, გვ. 226.
51. დასახ. ნაშრ. გვ. 227.
52. დასახ. ნაშრ. გვ. 228.
53. დასახ. ნაშრ. გვ. 237.
54. ც. ს. ს. ს. ა., ფ. პ. აღწ. 10, საქ. 3, ფურ. 12.
55. Энциклопедический Словарь. СПб, 1903, т. 75, с. 275.
56. სამეცნიერო აკადემიის არქივი, ფ. 3, აღწ. 10, საქ. 3, ფ. 154.
57. ფ. სიხარულიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 234.
58. დასახ. ნაშრ. იქვე.

59. ვ. ღონდუა. ვახტანგ VI-ს დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 187.
60. Русский военно-исторический словарь, М., 2001, с. 454.
61. ფ. სიხარულიძე. მოსკოვის ქართული ახალშენის როლი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში, თბ., 1968, გვ. 182.
62. ასსცა ფ. 130, აღნ. 2, საქ. 3, ფურც. 7.
63. Архив Государственной Военной Коллегии. Список военным генералам со времен Императора Петра I до Императрицы Екатерины II, СПб, 1809, стр. 25.
64. Гогитидзе М. Грузинский генералитет. Киев, 2001, с. 7.
65. Там же, стр. 8.
66. ქ. ჩხარტიშვილი. ქაიხოსრო გურიელი, ჟურნ. „ცისკარი“, №6, 1969.
67. Гогитидзе М. Грузинский генералитет. Киев, 2001, с. 10.
68. Там же.
69. Махатадзе Н. Очаг грузинской культуры в Петербурге, журн, „Мацне“ №2, Тბ., 1965, стр. 147–148.
70. Советская Военная Энциклопедия, т. 7, М., 1979, стр. 189.
71. ს. ყუბანიძე. დავით გურამიშვილი ქართულ ჰუსართა პოლკში, თბ., 1965, გვ. 43, 68, 70, 74.
72. იქვე, გვ. 98, 102.
73. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 1, 12, 16 (матер. гусарских полков).
74. Татишвили В. Грузины в Москве (1653–1722), Тб., 1959, с. 206.
75. Николай Николаевич, Великий князь. Петербургский Некрополь, т. 4, СПб, 1913, с. 644; Хрестоматия по русской военной истории, М., 1947, с. 14, 180.
76. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, д. 2, л. 1.
77. Там же.
78. РГАДА, ф. 248, д. 625, лл. 771–771 об.
79. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 539.
80. Горгидзе М. Грузины в Петербурге, Тб., 1976, с. 21, 37, 46, 72, 241.

81. Николай Николаевич, В. К., Московский Некрополь, СПб, т. 1, 1907, с. 31.
82. Бухе А., Список титулованным родам и лицам Российской Империи, 1908, вып. 4, с. 56–57.
83. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 1, л. 336 об.
84. რუს. სოც. პოლ. არქივი, გ. 110, 1726, საქ. 3, ფ. 5.
85. ფ. სინარულდიე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 228.
86. იქვე, გვ. 229.
87. Андроникашвили Б., Страницы прошлого читая, Тб., 1987, с. 58.
88. Эсадзе Б. Летопись Грузии, Тф., 1913, с. 361.
89. Дуров. Ордена России, М., 1993, стр 28.
90. Эсадзе Б. Летопись Грузии, с. 360; Русский биографический словарь, т. 2, СПб, 1900, с. 423.
91. Николай Михайлович В. К. Петербургский Некрополь, т. 1, СПб, 1912, с. 30.
92. Там же, стр. 31.
93. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 2, 54.
94. РГАДА, ф. 248, д. 1664, л. л. 91-92.
95. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, д. 16.
96. РГАДА, ф. 248, д. 1664, лл. 161.
97. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, 73.
98. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 1, 12, 16.
99. Васильев С. [Любимов]. Титулованные роды Российской Империи, СПб, 1910, стр. 72.
100. Советская Военная Энциклопедия, т. 8, М., 1979, стр. 196.
101. Андроникашвили Б., Страницы прошлого читая, Тб., 1987, стр. 59.
102. Шпилевский Н. Описание войны между Россией и Швецией в Финляндии в 1741–43, СПб, 1859, стр. 203.
103. Там же.
104. Архив Государственной Военной Коллегии. Список военным генералам, СПб, 1809, с. 65; Эсадзе Б. Летопись Грузии, 1913, стр. 360.

თავი III. ქართველი ოფიცრები რუსეთის იმპერიის არმიაში XVIII-ე საუკუნის II ნახევარში

§1. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა
შვიდწლიან (1756–1763) ომში

1. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 10, თბ., 1989, გვ. 740.
2. იქვე, გვ. 740.
3. იქვე.
4. იქვე, გვ. 741.
5. Архив Государственной Военной Коллегии. Список военным генералам со времен Императора Петра I до Императрицы Екатерины II, СПб, 1809, стр. 65; Николай Михайлович, Великий князь, Московский Некрополь, т. 1, СПб, 1907, с. 263; История Московского Императорского университета, М., 1855, с. 16, 55, 115, 441; Кавказ (газета) №17, 1855; Сборник Императорского русского исторического общества, СПб, 1885, т. 27, с. 396.; Георгий Михайлович, Великий князь. История Апшеронского полка (1700–1892), сост. Л. Богуславский, СПб, 1892, т. 1, с. 49.
6. Военная Энциклопедия, т. XIII, 1913, стр. 51–55.
7. Дуров В. Ордена России, М., 1993. стр. 28.
8. Военная Энциклопедия, т. II, 1913, стр. 604.
9. Архив Государственной Военной Коллегии. Список военным генералам со времен Императора Петра I до Императрицы Екатерины II, СПб, 1809, стр. 78; Горгидзе М. Грузины в Петербурге, Тб., 1976, с. 55, 85-86; Андроникашвили Б. Страницы прошлого читая, Тб., 1987, с. 18, 28, 30-31, 80; История Москвы, 1875, т. II, с. 371.
10. Русский военно-исторический словарь, М., 2001, с. 618.
11. Хрестоматия по русской военной истории, М., 1947, с. 14.
12. Николай Михайлович В. К. Петербургский Некрополь, т. 1–4, СПб, 1912–13.

13. Земцов В., Генерал-майор И. С. Гурьялов, шеф Екатеринбургского пехотного полка, Екатеринбург, 1995, стр. 113–116.
14. РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 989, об. 992.
15. Там же.
16. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 2, 54.
17. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 404, 406.
18. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 539.
19. Джавахишвили И. История Грузии, Тб., т. 1–7, стр. 118.
20. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, л. 527.
21. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53.
22. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, л. 508–509.
23. РГАДА, ф. 286, д. 506, лл. 480–480об.
24. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, л. 29.
25. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 773, лл. 37–46.
26. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, 73.
27. ЦГИА, г. Москвы, ф. 4, д. 589.
28. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, л. 17, 523.
29. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, л. 516–517.
30. АКТЫ КАК, т. 2, [1802–1806] – 1868, с. 1167.
31. Хрестоматия по русской военной истории, М., 1947, с. 189; Списки кавалерам ордена Св. Георгия, сост. 1888 /Военный сборник №2, СПб, 1910, с. 219/; Месяцеслов на 1784, СПб, с. 458.

§2. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1768–1774) ომში

32. მეგრელიძე შ. ჩვენი სახელოვანი სამხედრო წინაპრები, თბ., 1979, გვ. 3.
33. იქვე, გვ. 4-6.
34. РГВИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 989 об-992.

35. Джавахишвили И. История Грузии, Тб., т. 1–7, стр. 118.
36. РГВИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1036 об-1038.
37. Думин С. Гребельский П. Дворянские роды Российской Империи, т. IV, // Князья царства Грузинского, М., 1998, с. 189.
38. Там же, стр. 189–190.
39. РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1036, об. 1038.
40. Думин С. Герб князей Туркестановых // Гербовед №2, 1992, стр. 41-51.
41. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 69, лл. 126-133.
42. ЦГИА г. Москвы, ф. 4, д. 589, лл. 90-90об.
43. РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1056 об. – 1057.
44. Военная энциклопедия, т. 8, СПб, 1912, стр. 324.
45. Военная энциклопедия, т. 13, СПб, 1912, стр.22.
46. Месяцеслов на 1781, с. 391; Тарсаидзе Н. Исторические этюды, Тб., 1972, с. 118.
47. Хрестоматия по русской военной истории, М., 1947, стр. 189.
48. Русский Биографический Словарь, т. II, СПб, 1900, стр. 393–394.
49. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. II, თბ., 1977, გვ. 131.
50. Николай Михайлович, В. К., Московский Некрополь, СПб, т. 1, 1907, с. 68; АКТЫ КАК, т. 2, Тф. 1868 (1802–1806), с. 56-57; Георгий Михайлович, Великий князь, История Апшеронского полка (1700–1892), СПб, 1892, т. 1, сост. Л. Богуславский, стр. 213, 215; Словарь Кавказских деятелей, Тф., 1890, с. 75.
51. Русский Биографический Словарь, т. 21, СПб, 1901, стр. 499–508.
52. ЦГВИА, ф. 8, оп. 94, д. 57, л. 6, 7.
53. Мачарадзе В. Новатор русской артиллерии, Симон Чолокашвили // журн. „Наука и техника“ №10, Тб., 1955, с. 24.
54. Там же, стр. 25.
55. Данилевский В. Русская техника, М., 1948, стр. 147.
56. ЦГВИА, ф. 20, оп. 47, св. 245, д. 4, ч. 1, л. 40.
57. Там же, л. 38–39.
58. ЦГВИА, ф. 20, оп. 47, св. 245, д. 4, ч. 1, л. 40.

59. ЦГВИА, там же, л. 38-39.

60. Там же, л. 39.

§3. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა რუსეთ-ოსმალეთის (1787–1791) ომში

61. ქართ. საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 8, თბ., 1984, გვ. 504.

62. საბჭ. სამხ. ენციკლოპედია, ტ. 7, მ. 1979, გვ. 191-192.

63. ქართ. საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 8, თბ., 1984, გვ. 504.

64. საბჭ. სამხ. ენციკლოპედია, ტ. 7, მ. 1979, გვ. 191-192

65. იქვე

66. იქვე

67. Русский Биографический Словарь, т. 2, СПб, 1900, стр. 394.

68. შ. მეგრელიძე. ჩვენი სახელ. სამხ. წინაპრები, თბ., 1979. // სიმონ განგებლოვი, გვ. 39.

69. იქვე 40-43.

70. იქვე 41.

71. Русские портреты, изд. Великий князь Николай Михайлович XVIII–XIX вв., т. 2, СПб, 1906, с. 198.

72. იქვე 43.

73. 100-летие Военного Министерства (1802–1902), СПб, кн. I–II глав. воен. управление и тюремн. часть, стр. 192; XXI–XXI стр. XXXIX. Память о членах Военного Совета, СПб, 1907, с. 29-30.

74. АКТЫ КАК, т. IX, Тф., 1884(1837–42), стр. XXX.

75. Русский Биографический Словарь, т. 22, СПб, 1905, стр. 22.

76. Месяцеслов на 1771, СПб, с. 376.

77. Агафонов Н. Казань и казанцы, СПб, 1906, с. 21.

78. Военная Энциклопедия, т. 2, СПб, 1911, с. 380; т. 11, 1913, с. 280.

79. Русские генералы в войнах с наполеоновской Францией в 1812–1815 // Подробная роспись имен фамилий, наград и биографии // Росс. архив. М., 1996, т. VII, стр. 392–393.

80. Интернет сайт, „Георгиевские кавалеры“.

81. Русские генералы в войнах с наполеоновской Францией в 1812–1815 // Подробная роспись имен фамилий, наград и биографии // Росс. архив. М., 1996, т. VII, стр. 392–393.

82. Там же, с. 392–393.

83. Там же, с. 392–393.

84. Там же, с. 373.

85. Там же, с. 373.

86. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 805.

87. РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1040.

88. Военная галерея 1812 года, СПб, 1912, стр. 178, 179.

**§4. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა
პოლონეთის (1794) აჯანყების ჩახშობასა და რუსეთის არმიის
(1799)**

საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში

89. Горгидзе М. Грузины в Петербурге, Тб., 1976, с. 83, 321, 386.

90. Русский Биографический Словарь, т. 4, СПб, 1914, с. 210.

91. Словарь русских генералов, с. 351.

92. Русский архив, 1878, СПб, №10 // „Письма Екатерины II барону Гримму“, с. 213.

93. Русский Биографический Словарь, т. 21, СПб, 1911, с. 144.

94. Словарь русских генералов, с. 603.

95. Там же, с. 392-393.

96. РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, л. 1040.

97. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 805.

98. Б. Эсадзе. Летопись Грузии, Тф., 1913, с. 276.

99. Словарь русских генералов, с. 636.

100. Там же, с. 636-637.

101. 100-летие Военного Министерства (1802–1902), СПб, кн. I–II; Главное военное управление и тюремная часть, с. 192, XXI–XXII, с. LVIII–XXXIX.
102. Словарь русских генералов, с. 392-393.
103. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, д. 16, л. 499.
104. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 404, 406; РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1027об-1030.
105. РГВИА, ф. 10, оп. 2/19, кн. 53, лл. 179, 523; ЦГИА г. Москвы, ф. 4., д. 589, лл. 90-90об.
106. ЦГИА г. Москвы, ф. 4.
107. Военная Энциклопедия, СПб, т. 2, 1910, с. 380.
108. Думин С. Дворянские роды Российской Империи, М., 1996, т. 3, с. 50.
109. Словарь русских генералов, с. 373.
110. РГИА, ф. 1343, оп. 51, д. 443, лл. 479-480об; 195.
111. Б. Эсадзе. Летопись Грузии, Тф., 1913, с. 276.
112. Там же, с. 276.
113. Словарь русских генералов, с. 136-137.
114. Любимов С. Летопись Историко-Родословного общества в Москве, 1915, вып. 1-4, с. 44-63.

თავი IV. ქართველი ოფიცრები რუსეთის
იმპერიის არმიაში XIX საუკუნის დასაწყისში

§1. ქართველი ოფიცრების და გენერლების მონაწილეობა
რუსეთ-სპარსეთის (1804–1813) და რუსეთ-ოსმალეთის (1806–1812) ომებში

1. АКТЫ КАК, т. VII, ч. 1, 1878 [1827–1831], стр. 4.
2. АКТЫ КАК, т. II, ч. 1, 1868 [1802–1806], стр. 56-57.
3. АКТЫ КАК, т. 9, Тф., 1884 [1837–42], стр. XXX.
4. Русский архив, 1904, №1, СПб / Кавказ Николаевского времени в письмах его военных деятелей, стр. 119–120.
5. История Апшеронского полка (1700–1892), СПб, 1892, т. 1, сост. Богуславский, стр. 213, 215.
6. შ. მეგრელიძე. ჩვენი სახელ. სამხედრო წინაპრები, თბ., 1979, გვ. 15–16/
7. იქვე, გვ. 19-20/
8. იქვე, გვ. 21.
9. Русский Биографический Словарь, т. 21, СПб, 1901, стр. 499-508.
10. Висковатов А. /Князь П. Цицианов/ Кавказский календарь на 1848, с. 145.
11. Там же, стр. 170.
12. კიკვიძე ა. საქართველოს ისტორია 1801–1890, თბ., 1977, გვ. 52.
13. იქვე, გვ. 52-53.
14. Русские портреты, изд. В. К. Николай Михайлович XVIII-XIX, т. 2 1906, стр. 197.
15. Там же, стр. 198.
16. Висковатов А., указ. соч., с. 146.
17. Там же, с. 147.
18. Там же, с. 150.
19. РГВИА, ф. 489, оп. 1, д. 7076, лл. 4-15.

20. Думин С. Гребельский П. Дворянские роды Российской Империи, М., т. IV.
21. РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, д. 995; РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 479, д. 996.
22. Думин С. Гребельский П. Дворянские роды Российской Империи, М., т. IV, стр. 122.
23. Там же, стр 128.
24. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 8, თბ., 1989, გვ. 504.
25. იქვე, გვ. 504–505.
26. Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812-15 гг. (Росс. архив. т. VII, с. 303-304).
27. Там же, стр. 351.
28. Русский Биографический Словарь, т. 4, СПб, 1914, стр. 210-211.
29. АКТЫ КАК, т. 4, Тф., 1870 [1809–1811], стр. 443.
30. Газета „Кавказ“ №50, 14.12.1846.
31. АКТЫ КАК, т. 3, Тф., 1869 [1806–1809], стр. 229.
32. Там же, т. IX, Тф., 1884 (1837–1842), стр. XXV.
33. Taumanoff C. Prince Les dinasties de la Caucasic chrétienne de l'Antiquite jusgu' au XIX sièle Tables généalogues et chronologues Rome, 1990, p. 450.
34. Б. Эсадзе. Летопись Грузии, Тф., 1913, с. 266.
35. Там же, стр. 266.
36. Там же
37. Там же
38. ნ. ნაკაშიძე, ბორღინოს გმირი, თბ., 1961, გვ. 59.
39. იქვე.
40. იქვე, გვ. 60.
41. იქვე, გვ. 61.
42. იქვე, გვ. 62.
43. იქვე, გვ. 63.
44. იქვე, გვ. 64.

- 45. იქვე, გვ. 64.
- 46. იქვე, გვ. 65.
- 47. იქვე, გვ. 66.
- 48. იქვე, გვ. 67.
- 49. იქვე, გვ. 68.

§2. ქართველი ოფიცრებისა და გენერლების მონაწილეობა 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში

- 50. ნ. ნაკაშიძე. ბოროდინოს გმირი, გვ. 69.
- 51. იქვე, გვ. 69-70.
- 52. შ. მეგრელიძე, პეტრე ბაგრატიონი, თბ., 1984, გვ. 14.
- 53. იქვე.
- 54. ნ. ნაკაშიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 72.
- 55. Военная Энциклопедия, СПб, 1911, т. 4, с. 328.
- 56. Там же, с. 329.
- 57. Там же, с. 330.
- 58. Там же, с. 331.
- 59. Энциклопедия военных и морских наук, т. 1, СПб, 1883, с. 295.
- 60. Там же, с. 296.
- 61. Словарь русских генералов, участвовавших в боевых действиях против армии Наполеона в 1812–1815 // Росс. арх. т. VII – 1996, с. 393.
- 62. ი. ანთელავა. ქართველების მონაწილეობა 1812 წ. სამამულო ომში, თბ., 1984, გვ. 6.
- 63. ი. ანთელავა, იქვე, გვ. 7.
- 64. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 995; РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1056об-1057.
- 65. РГИА, ф. 1343, оп. 46, д. 995; РГИА, ф. 1343, оп. 58, д. 479, лл. 1056об-1057.
- 66. Николай Николаевич, Великий князь. Петербургский Некрополь, т. 4, СПб, 1913, с. 735.

67. Русский Биографический Словарь, СПб, т. 10, 1914, с. 96.
68. ი. ანთელავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.
69. Эсадзе, Тф., 1913, с. 344-349.
70. Словарь русских генералов, с. 351; Русский Биографический Словарь, СПб, т. 4, 1914, с. 210-211.
71. Русский Биографический Словарь, СПб, 1896, т. 6, с. 30.
72. Николай Михайлович, Великий князь. Петербургский Некрополь, т. 1, СПб, 1912, с. 354.
73. Думин С. Дворянские роды Российской Империи, М., 1996, т. 3, с. 75.
74. Там же, т. 4, 1998, с. 242.
75. Ferrand J. Les familles princières de Géorgie, Paris, 1983, p. 44.

§3. ინფანტერიის გენერლის პეტრე ივანეს ძე ბაგრატიონის მონაწილეობა 1812 წლის რუსი ხალხის სამამულო ომში

76. Календарь памятных дат Российской военной истории, М., 2001, с. 117.
77. Там же, с. 166.
78. Там же, с. 373.
79. Там же, с. 384.
80. Там же, с. 390.
81. Там же, с. 423.
82. Там же, с. 481.
83. Там же, с. 493.
84. Там же, с. 506.
85. Керсновский А. История русской армии, т. 1, М., 1999, с. 216.
86. Там же, с. 217.
87. Там же, с. 225.
88. Там же, с. 226.

89. Там же, с. 227.
90. Там же, с. 232.
91. Там же, с. 233.
92. Там же, с. 247.
93. Там же, с. 249.
94. Там же, с. 250.
95. Там же, с. 254.
96. Там же, с. 257.
97. Георгий Михайлович, Великий князь, История Апшеронского полка (1700–1892), СПб, 1892, т. 1, сост. Л. Богуславский, стр. 231.
98. Там же, с. 233.
99. Там же, с. 234.
100. Там же, с. 235.
101. Там же, с. 236.
102. Там же, с. 238.
103. Там же, с. 242.
104. Там же, с. 245.
105. Там же, с. 246.
106. Там же, с. 247.
107. Там же, с. 248.
108. Там же, с. 249.
109. Там же, с. 250.
110. Там же, с. 251.
111. Там же, с. 252.
112. Там же, с. 258.
113. Там же, с. 259.
114. Там же, с. 260.
115. Там же, с. 261.
116. Там же, с. 266.
117. Там же, с. 286.
118. Там же, с. 287.

119. Там же, с. 306.
120. Там же, с. 307.
121. Там же, с. 308.
122. Там же, с. 309.
123. Там же, с. 310.
124. Там же, с. 319.
125. Там же, с. 320.
126. Там же, с. 321.
127. Сокол К. Монументы Империи, М., 1999, с. 122.
128. მ. გონიკიშვილი. ბაგრატიონების დასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში, თბ., 1986, გვ. 126-127.
129. Русский военно-исторический словарь, М., 2001, с. 61.
130. შ. მეგრელიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 28.
131. Русские портреты, изд. Великого князя Николая Михайловича, XVIII–XIX в. т. 1, с. 120, 1905, СПб.

§4. ქართველი გენერლების მონაწილეობა 1812 წლის სამამულო ომსა და რუსეთის არმიის საზღვარგარეთულ (1813–1814) ლაშქრობებში

132. Словарь русских генералов, с. 212; Эйдельман Н. Грань веков, М., 1982, с. 344.
133. ი. აბთელავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 49, 50, 51.
134. Словарь русских генералов, с. 636-637.
135. Русский Биографический Словарь, СПб, т. 25, 1913, с. 210-211.
136. Керсновский А. История русской армии, т. 1, М., 1999, с. 205.
137. Георгий Михайлович, Великий князь, История Апшеронского полка (1700–1892), СПб, 1892, т. 1, сост. Л. Богуславский, стр. 343.
138. Там же, с. 138.
139. Там же, с. 139.

140. Память о членах Военного Совета, СПб, 1907, с. 133-136; Сборник исторических материалов, извлеченных из архива С. Е. И. В. канцелярии (сост. Н. Дубровин), вып. 5, 1885, СПб, с. 24, 106-107, 126, 143, 150.
141. Словарь русских генералов, с. 507.
142. Там же. с. 508.
143. Военно-исторический сборник, т. 3, СПб, 1911, с. 144.
144. Военная Энциклопедия, СПб, 1912, т. 10, с. 611.
145. ი. ანთელავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 71-72.
146. იქვე, გვ. 72-73.
147. იქვე, გვ. 74.
148. იქვე, გვ. 74-75.
149. Словарь русских генералов, с. 508.
150. Там же, с. 509.
151. ი. ანთელავა. დასახ. ნაშრომი, გვ.78-79.
152. იქვე, გვ. 79-80.
153. Русский Биографический Словарь, СПб, т. 4, 1914, с. 208-211; ГАОд. обл. ф. 37, ол. 12, 1, 23. л. 124об-125.
154. Словарь русских генералов, с. 448; Военно-исторический сборник, №3, СПб, 1911, с. 140.
155. Словарь русских генералов, с. 392.
156. Думин С. Гребельский П. Дворянские роды Российской Империи, 1998, М., т. IV, стр. 156.
157. Там же, с. 156.
158. Словарь русских генералов, с. 392.
159. Там же, с. 393.
160. ი. ანთელავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 93.
161. იქვე, გვ. 93-94.
162. Словарь русских генералов, с. 303-304.
163. Думин С. Гребельский П. Дворянские роды Российской Империи, М., т. IV, стр. 52.

164. ი. ანთელავა. დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

165. იქვე, გვ. 97.

166. იქვე, გვ. 98.

167. Словарь русских генералов, с. 373.

168. Русский военно-исторический словарь, М., 2001, с. 311. Русские портреты, изд. Великого князя Николая Михайловича, XVIII–XIX вв., 1 ч., т. 3, 1907, СПб, с. 55.

169. Русский Биографический Словарь, СПб, т. 6, 1896, с. 30-31.

170. Сидоров А. История рода Кавкасидзе //Дворянские собрания, №7, 1997, с. 165-190.